

DOĞU ARAŞTIRMALARI

Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kùltùr Araştırmaları Dergisi

A Journal of Oriental Studies

DergiPark
AKADEMİK

<http://dergipark.gov.tr/doguar>

Sayı/Issue: 17, 2017/1

İstanbul–2017

DOĞU ARAŞTIRMALARI

A Journal of Oriental Studies

ISSN 1307-6256

Sayı/Issue: 17, 2017/1

Yılda İki Kez Yayınlanan Uluslararası Hakemli Dergi

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü (Owner and Managing Editor)

Prof. Dr. Ali Güzelyüz

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Ali Güzelyüz
Prof. Dr. Mehmet Atalay
Prof. Dr. Abdullah Kızılcık
Prof. Dr. Halil Toker
Prof. Dr. Mehmet Yavuz
Prof. Dr. Celal Soydan
Doç. Dr. Eyüp Sarıtaş

Bilimsel Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. M. Fatih Andı (FSM Vakıf Ü.)
Prof. Dr. Bedrettin Aytaç (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler (İ.Medeniyet Ü.)
Prof. Dr. Rahmi Er (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Kavos Hasanli (Shiraz U.)
Prof. Dr. A. Karaismailoğlu (Kırıkkale Ü.)
Prof. Dr. R.Moshtagh Mehr (A.T.Moallem U.)
Prof. Dr. Mehdi Nouriyani (Esfahan U.)
Prof. Dr. Halil Toker (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Faruk Toprak (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Asuman Belen Özcan (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Yusuf Öz (Kırıkkale Ü.)
Prof. Dr. Ali Temizel (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Atalay (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Selami Bakırcı (Atatürk Ü.)
Prof. Dr. Veyis Değirmençay (Atatürk Ü.)
Prof. Dr. Ali Güzelyüz (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Kanar (Yeditepe Ü.)
Prof. Dr. Hicabi Kırılangoç (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Charles Melville (U. Cambridge)
Prof. Dr. Celal Soydan (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. A. Naci Tokmak (Yeditepe Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Yavuz (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Nimet Yıldırım (Atatürk Ü.)
Prof. Dr. Abdullah Kızılcık (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Eyüp Sarıtaş (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Hassanzadeh Niri (A.Tabatabai Ü.)

Her makale üç danışman tarafından incelenmektedir.

Each article is evaluated by three referees.

Yazışma Adresi (Correspondence)

Prof. Dr. Ali Güzelyüz

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
34459 Beyazıt-İstanbul

E-posta Adresi (E-mail)

guzelyuz@istanbul.edu.tr

İnternet Adresi (Web)

<http://www.doguedebiyati.com>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALE/ARTICLES

EYYÜP TANRIVERDİ

EBÛ HÂTİM ES-SİCİSTÂNÎ'YE GÖRE ESKİ ARAP KÜLTÜRÜNDE
"MUAMMERÛN": UZUN ÖMÜRLÜLER KATEGORİSİ, S. 5-37

MÛZAHİR KILIÇ

BAHR-I TAVÎL VE BAYBURTLU ZİHNÎ'NİN İKİ BAHR-I TAVÎLİ, S.
39-46

AHMET ERYÜKSEL

HİNDİSTAN ALT KITASINDA PAKİSTAN İLE HİNDİSTAN
ARASINDA KANAYAN BİR YARA: KEŞMİR, S. 47-56

MUSTAFA ÖZTÜRK

MELA MEHMÛDE BAZİDÎ'NİN KÛRTÇE-TÛRKÇE SÖZLÛĞÛ
(İNCELEME-METİN), S. 57-89

MUHAMMET SAİD NUHOĞLU

OSMANLI DEVLETİ'NDE ALMAN OKULLARI VE MİSYONERLİK
FAALİYETLERİ, S. 91-100

BEHRUZ BEKBABAYİ

COMPARATIVE THE NATURE IN POETRIES OF HAMİT TARHAN
(TURK POET) AND SEPEHRİ, S. 101-119

ZAFAR AHMAD

TURK STUDENTS LEARNING URDU IN PAKISTAN, HISTORY,
SUGGESTIONS, S. 165-184

YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Doğu Araştırmaları Dergisi; "Doğu Dilleri ve Edebiyatları" çerçevesinde çağın gereğini yerine getiren bir bilimsel etkinliğe zemin hazırlamak amacıyla yönelik olarak; öncelikle dil ve edebiyat, aynı zamanda tarih, sanat ve kültür alanlarında özgün makalelere ve nitelikli çevirilere yer veren hakemli bir dergidir.

Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak herhangi bir dilde de yazı gönderilebilir. Yabancı dildeki yazıların yayımlanması, Yayın Kurulu'nun onayına bağlıdır.

Dergiye gönderilecek yazıların, Türk Dil Kurumu'nun yazım kurallarına uygun olması gerekmektedir.

Türkçede yaygın kullanılan yabancı kelimelerin dışındaki kelimelerin Türkçe karşılığının kullanılmasına özen gösterilmelidir.

Yazılar MS Word programında yazılmalıdır. Yazılarda "Times New Roman" yazı tipi kullanılmalı, yazı boyutu 11 punto ve girinti 1 cm olmalıdır. Farklı yazı tipi kullananların, kullandıkları yazı tiplerini de göndermeleri gerekmektedir.

Yazar, kısa özgeçmiş bilgilerini göndermelidir.

Makalelerin özetleri 250 kelimeyi aşmamalıdır. Yazı başlıkları, özet ve anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır.

Makalelerdeki dipnotlar, sayfa altı dipnot tekniğine uygun olmalıdır.

Yazıların, elektronik posta ile guzelyuz@istanbul.edu.tr veya CD ile Prof. Dr. Ali Güzelyüz, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, 34459 Beyazıt-İSTANBUL adresine gönderilmelidir.

Yazılarda resim, çizim veya herhangi bir görsel anlatım varsa; bunların en az 300 dpi çözünürlükte taranması ve kullanıldığı metindeki adları ile kaydedilerek gönderilmesi gerekmektedir.

Yayımlanan yazıların sorumlulukları yazı sahiplerine aittir.

Yazılar, B5 sayfa boyutuna göre 40 sayfayı geçmemelidir. Ancak geniş kapsamlı yazılar, Yayın Kurulu'nun onayıyla seri halinde ya da derginin eki şeklinde de yayımlanabilir.

EBÛ HÂTİM ES-SİCİSTÂNÎ'YE GÖRE ESKİ ARAP KÜLTÜRÜNDE “MUAMMERÛN”: UZUN ÖMÜRLÜLER KATEGORİSİ

EYYÛP TANRIVERDİ*

ÖZET

Ebû Hâtım es-Sicistânî, Kitâbu'l-muammerîn adlı eserinde cahiliye döneminde uzun ömür yaşamış olan kişilerin listesini kurmuş ve bunlarla ilgili sözel hafızada intikal etmekte olan bilgileri derlemiştir. Muammerûn tasnifi muhtemelen ilk defa Ebû Hâtım tarafından yapılmıştır. Bu derme bilhassa bazı şahsiyetler hakkında verdiği bilgilerin yegâne kaynağı olmuştur. Sonraki müelliflerin onun bu eserine gerek uzun ömürlüler kategorisi sadedinde gerekse içerdiği bilgilere atıf yapmak üzere sıklıkla müracaat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu çalışmada muammerûn kavramı açısından eser üzerinde bir içerik incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hâtım, *Kitâbu'l-muammerîn*, uzun ömürlüler, eski Arap kültürü

LONG-LIVED PEOPLE OF THE ANCIENT ARABIC SOCIETY IN THE CAHILIYA PERIOD: A STUDY ON ABU HÂTİM'S KITÂB AL-MUAMMARÎN

ABSTRACT

Abû Hâtım al-Sicistânî purhaps was the first scholar to classify the long-lived people of cahiliya period in arab history. He collected in the beginning of the third century of the hegira the popular knowledge among the tribes about those who were known to live a long life. Actually it is not a surprise to see many exaggerations in the tribal popular citations. But Abû Hâtım was to write down what was narrated without any literal, logical and realistic criticism cause he tried to collect the popular knowledge on the matter. And later most of the scholars used his method and material referring to him in concern with the cathogory of those long-living people of ancient arab history.

Key Words: Abû Hâtım, *Kitab al-muammarîn*, long-life, long-lived people

---

* Prof. Dr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
eyyuptanriverdi@hotmail.com

Giriş

Arapçanın muhtelif sahalalarına ait kaynaklarda bir şekilde sözü geçen herhangi bir kişinin “muammerûn”dan olduğuna dair notlamalara sık sık rastlamak mümkündür. Bu tür notlar ilgili kişinin kendi döneminde kabul edilen ortalamanın çok üzerinde uzun bir ömür yaşadığını belirtmeye matuftur. Klasik Arapça sözlüklerde, şaşırtıcı bir şekilde, muammerûn kavramına dair izahlara rastlanmıyor. Kaynaklarda muammerûndan olduğu belirtilen kişilerin yaşı ile ilgili bilgilere yer verildiği olmuştur. Aynı şekilde yaş tahdidi olmaksızın ilgili kişinin muammerûndan olduğuna işaretle iktifa edildiği de vakidir. Haddizatında bu biçim daha yaygındır. Muammerûndan olduğu belirtilen kişilerin yaşları konusunda az da olsa makul rakamlar gösterildiği gibi, izahı müşkül yüksek rakamlar çoğunluktadır. Bütün bu durumlar dikkate alınarak genel bir ifadeyle muammerûn kavramının belirli bir yaş kaydı konulmaksızın uzun süreli hayat yaşayan kişiler anlamına karşılık geldiğini söylemek mümkündür.

Heysem b. Adıyy (ö.207/822)’nin *Kitâbu’l-mu’ammerîn* adıyla muammerûna dair bir eser yazdığı belirtilmektedir. Muammerûn bahsinde birinci derecede Ebû Hâtim’in *Kitâbu’l-mu’ammerîn*’i kültür tarihinde yer edinmiştir. Muammerûn kavramının daha sonra özellikle sahabe biyografileri yoluyla hadis ilmine inhisar ettiği görülmektedir. Muammerûn bir kavram olarak hadis usulü kitaplarında Hâkim en-Neysâbü’ri’den itibaren kullanıma girmiştir. Daha sonra kimi eserlerde sahabe ve müteakip nesillerdeki uzun ömürlü kişilere dair bölümler açılmıştır. Sahabe biyografisi sanatı cerh ve tadil yoluyla sahabe sayılma hususundaki muhtemel müzeyyef malumata karşı tedbirler geliştirmiştir. Bu kapsamda biyografiler de yazılmıştır. İbn Mende’nin, *Cüz’ fîhi men ‘âşe mi’e ve ‘işrîn sene mine’s-sahâbe* adlı eserinde 120 yıldan fazla yaşamış on dört sahabiye yer verilmiştir. ez-Zehebî’nin, *Cüz’ fîhi ehlü’l-mi’e* adlı eserinde 100 yıldan fazla yaşamış 126 sahabiye yer verilmiştir. Günümüzde ise M.Tayyip Okıç’ın *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* adlı eserinde (İstanbul 1959 adlı eserinde 70-73) hadis ilminde muammerûna temas ettiği anlaşılıyor. Goldziher, (Muslim Studies, London 1971, 1/159-163) G.H.A. Juynboll (“The Rol of Mu’ammerûn in the Early Development of the isnâd”, *WZKM*, LXXXI, 1991, 155-175) aynı müellifin *EI²* deki (“Mu’ammar”, *EI²*, VII, 258-259) maddesi muammerun bahsine dair

yeni çalışmaları oluşturmaktadır. Bu literatürün tamamı İbrahim Hatiboğlu tarafından *DİA*'da tanıtılmış ve değerlendirilmiştir.¹

Ebû Hâtim'in Muammerûn Tasnifi

Arap kültüründe uzun ömür yaşamış kişileri muammerûn kavramı altında kategorik olarak tasnif edip ilk defa müstakil bir kitap hâlinde ele alan müellif, kısa adıyla Ebû Hâtim veya Ebû Hâtim es-Sicistânî olarak bilinen Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım el-Cuşemî es-Sicistânî (ö.255/869) olmalıdır.² Ebû Hâtim es-Sicistânî bütünüyle Arap tarih, kültür ve edebiyat alanlarının güvenilir yetkin uzmanlarından biridir. Hususî ihtisas sahası Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri, hadis ile tarihî haberler ve anlatılar şeklinde gösterilebilir. Ebû Hâtim, Basra'da dönemin en namlı üstatlarından dersler almıştır. Varlıklı bir aileye mensup olan Ebû Hâtim maddî varlığını ilmî çalışmaları için harcamıştır. Yetiştirdiği çok sayıda talebe arasında İbn Kuteybe (ö. 276/889), el-Muberred (ö. 286/900) ve İbn Dureyd (ö. 321/933) gibi Arap kültür tarihinin seçkin isimleri bulunmaktadır. Elliden fazla eser kaleme almış olan Ebû Hâtim'in bütün tarih, kültür ve edebiyat kaynaklarının atıfta bulunduğu eserlerinden biri, *Kitâbu'l-mu'ammerîn*'dir.³ Bu eser, Ebû Hâtim'in eski Arap tarihinin "muammerûn" denilen uzun ömür yaşamış şahsiyetlerini tasnif edip her biriyle ilgili tarihsel ve kültürel bilgileri sözel hafızadan derleyip tertip ettiği bir kitaptır. Ebû Hâtim'in bu eseri bilhassa "muammerûn" bahsinin temel atf kaynağıdır. İçerdiği edebî, kültürel ve folklorik materyal açısından da bu eser kültür tarihinde önemsenmiş bir kaynaktır.

Ebû Hâtim eserine en uzun ömürlü ademoğlu ile başlayarak çarpıcı bir giriş yapmıştır. Bu da Hızır aleyhisselâmdir. İkinci sırada 1450 yıl yaşadığı belirtilen Hz.Nûh gelmektedir. Ebû Hâtim iddia edildiği üzere 560 yıl yaşadığını belirttiği Lokmân b. Âdiyâ'yı ilginç bir şekilde Hızır aleyhisselâmdan sonra en uzun ömürlü kişi olarak nitelemiştir. Oysa sıralamada Lokmân, Hz.Nûh'tan hemen sonra yer almıştır. Lokmân'dan sonra

¹ İbrahim Hatiboğlu, "Muammerûn", *DİA*, 30/325.

² Ebû Hâtim hakkında bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Sicistânî, Ebû Hâtim", *DİA*, 37/139-141.

³ Ebû Hâtim es-Sicistânî, Sehl b. M.b. Osmân, *Kitâbu'l-mu'ammerîn mine'l-arab ve turafin min ahbârihim ve mâ kâlûhu fî muntehâ a'mârihim*, tah: M.Emîn el-Hancî, Ahmed b.el-Emîn eş-Şankîti, Matbaatu's-saâde, Mısır 1905.

ise yaşı 30 “karn”⁴ şeklinde bir nevi belirsiz bırakılmış isim ise Yemenli ünlü kâhin ve eski bilge Satih’tir.

Ebû Hâtim’in eserinde tespit ettiği listenin büyükten küçüğe tam dökümü şöyledir:

- En uzun ömürlü kişi 1 kişi
- 1450 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 700 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 560 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 520 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 500 yıl yaşayanlar 3 kişi
- 456 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 420 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 400 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 390 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 380 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 360 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 350 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 340 yıl yaşayanlar 2 kişi
- 333 yıl yaşayanlar 1 kişi
- 330 yıl yaşayanlar 1 kişi

---

⁴ Genel olarak “uzun bir süre” anlamına da gelen “karn” kelimesi hakkında 10 ile 120 yıl arası farklı rakamlar ifade edilmiştir. el-Cevherî, “karn”ın 80 yıl demek olduğuna kanidir. el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, 1-6, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 4.bs., Dâru’l-ilm li’l-melâyîn, Beyrut 1987, 6/2180, “k-r-n” maddesi. el-Firûzâbâdî ise 100 yıl olduğuna dair görüşü doğru kabul etmiştir. Yaygın olan da budur. ez-Zebîdî, Ebu’l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtadâ, *Tâcu’l-arûs*, 1-40, tah. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Vizâretu’l-irşâd ve’l-enbâ, Kuveyt 1965, 35/530-531 “k-r-n” maddesi. Ancak burada bunun kastedilmesi olası değil, çünkü bu takdirde Satih’in ömrünün 3 bin yıl olduğu iddia edilmiş olur. Ebû Hâtim’in muhtemelen Ezd kabilesi mensuplarından aldığı bu rivayette Seylü’l-arim’den Zû Nuvâs’ın mülküne kadar kaydıyla yaklaşık 30 karn şeklinde takdir edilmiştir. İbn Dureyd de aynı zaman aralığını notlamış ve Satih’in ömrünü 300 yıl olarak tespit etmiştir. Bkz. İbn Dureyd, *el-İştikâk*, tah. Abdusselâm M. Hârûn, Dâru’l-cil, Beyrut 1991, 487. Buna göre “karn” kelimesi burada 10 yıl anlamında kullanılmıştır.

- 300 yıl yaşayanlar 10 kişi
256 yıl yaşayanlar 2 kişi
250 yıl yaşayanlar 1 kişi
240 yıl yaşayanlar 1 kişi
230 yıl yaşayanlar 2 kişi
220 yıl yaşayanlar 4 kişi
214 yıl yaşayanlar 1 kişi
200 yıl yaşayanlar 14 kişi
190 yıl yaşayanlar 4 kişi
180 yıl yaşayanlar 6 kişi
170 yıl yaşayanlar 4 kişi
167 yıl yaşayanlar 1 kişi
160 yıl yaşayanlar 2 kişi
154 yıl yaşayanlar 1 kişi
150 yıl yaşayanlar 5 kişi
140 yıl yaşayanlar 5 kişi
130 yıl yaşayanlar 1 kişi
120 yıl yaşayanlar 7 kişi
119 yıl yaşayanlar 1 kişi
100 yıl yaşayanlar 1 kişi
90 yıl yaşayanlar 1 kişi
Yaşı belirtilmemiş olanlar 18 kişi

Ebû Hâtîm'in eserinde yer verdiği muammerûn listesinin tablo hâli bu şekildedir. Liste toplam 111 kişiden oluşmaktadır. İsimlerin eserdeki sıralamasının belirli bir esasa dayandığı söylenemez. En uzun ömürlü kişi ile başlayan liste, 300 yıl yaşadığı belirtilen Zu'l-İsba el-Advânî ile bitmiştir. Liste büyükten küçüğe, alfabetik, kabile, bölge ve sair hiçbir tertip özelliği taşımayıp tamamen gelişmiş güzel kurulmuştur. Ebu Hâtîb'in bu dermesinde tamamı muammerûndan sayılan bu kişiler hakkında genellikle kısaca bazen

orta hacimde bilgiler vermiştir. Bu bilgiler de ilgili kişi hakkında özellikle yaşına dair bilgiyi öne çıkaran aktarımlardan oluşmaktadır. Ebû Hâtim meselâ Eksem b. Sayfî, , Zuheyr b. Cenâb, Âmir b. ez-Zarib, Lebîd b. Rebîa, Kuss b. Sâide gibi bazı kişilere geniş yer ayırmış, haklarında tafsilatlı bilgi vermiştir. Ayrıca mesela Eksem b. Sayfî ile ilgili verdiği bilgilerin büyük bir kısmında Ebû Hâtim yegane kaynak olmuştur. Ebû Hâtim çoğu zaman bilgi kaynağını belirtmiştir.

Ebû Hâtim'in Tasnifinin Muahhar Müellifler Üzerinde Etkisi

Muahhar dönemlerde Arap tarih ve kültürüne dair bazı kaynaklarda muammerûn başlığının açıldığı görülmektedir. Ancak bu tutumun çok yaygın olmadığını söylemek mümkündür. Herhangi bir şekilde bahsi geçen herhangi bir kişinin muammerûndan olduğunu belirtme şekli çok daha yaygındır. Bu biçim ise özellikle tabakat, tarih ve genel kültür kaynaklarına yayılmış bir formda müşahede edilmektedir. Muammerûn başlığı açan kaynaklarda ise genellikle ilgili isimlere ve yaşlarına, daha az olmak üzere kendileriyle ilgili sözel hafızanın aktardığı rivayetlere işaret edilmekle iktifa edilmiştir. Konuya “muammerûn kategorisi” anlayışıyla yaklaşan kaynakların kavram, çerçeve ve içerik olarak Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin *Kitâbu'l-mu'ammerîn*'ine bağlı kaldıklarını söylemek mümkündür. Tespit edilebildiği kadarıyla muammerûn başlığı açan müelliflerin konuyu işleme planlarına aşağıda işaret edilecektir.

eş-Şerîf el-Murtazâ

eş-Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044), *Gureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid* adıyla da bilinen *Emâli el-Murtazâ* isimli eserinde “fi zikri şey'in min ahbâri'l-mu'ammerîn ve eş'ârihim ve müstahseni kelâmihim” adıyla bir bölüm açmıştır. eş-Şerîf el-Murtazâ bu bölümde el-Hâris b. Ka'b, el-Mustevgir, Duveyd b. Zeyd, Zuheyr b. Cenâb, Zu'l-İsba' el-Advânî, Ma'dikereb el-Himyerî, er-Rubey' b. Duba', Ebu't-Tamehân el-Kaynî, en-Nâbîga el-Ca'dî hakkında mevcut bilgileri geniş bir şekilde ele almıştır. eş-Şerîf el-Murtazâ da birinci derecede Ebû Hâtim'e atıfta bulunmuştur.⁵ eş-Şerîf bu bahsi uzun ömür olgusunun imkan ve vukuuna dair itirazlara cevap olarak tasarladığı bir bölüm ile tamamlamıştır.⁶

⁵ eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâli el-Murtazâ: Gureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*, 1-2, tah: M.Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetu'd-duktûr Mervân el-Atiyye, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-arabiyye, yy., 1954, 1-232-269.

⁶ eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâli el-Murtazâ*, 1/270-272.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî

Muammerûn başlığı açarak konuyu kapsamlı bir yaklaşım ile ele alan müelliflerden biri, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'dir (ö.597/1201). Bu kapsamda Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser*'de "tesmiyetu cemâatin mine'l-muammerîn" başlığı altında yetmiş bir kişilik bir muammerûn listesi vermiştir. İbnu'l-Cevzî listede ve verdiği bilgilerde tamamen Ebû Hâtîm'e dayanmıştır.⁷ Onun listesi, Ebû Hâtîm'in listesinin yaklaşık üçte ikisidir. Buna göre İbnu'l-Cevzî bir nevi seçki yapmıştır.

İbn Hamdûn

et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye müellifi Ebu'l-Meâlî Bahâuddîn Muhammed İbn Hamdûn (ö.562/1167) dahi "ahbâru'l-muammerîn" adıyla bir bölüm açmıştır. Burada er-Rubey' b. Dabu' el-Fezârî, Curhumlu bir kişi, el-Mustevgir b. Rebîa, Duveyd b. Zeyd b. Nehd,⁸ Abîd b. Şerye, Adıyy b. Hâtîm et-Tâî, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Eksem b. Sayfî, Curhumlu bir kişi, Zuheyr b. Cenâb, Zu'l-İsba el-Advânî adıyla bilinen Hursân b. Muharris b. el-Hâris, Madîkereb, Ebu't-Tamehân el-Kaynî adıyla bilinen Hanzala b. eş-Şarkî, Abdulmesîh b. Bakîle el-Gassânî, en-Nâbigâ el-Ca'dî adıyla bilinen Kays b. Abdullâh, Emânât b. Kays b. el-Hâris, Amr b. el-Hâris b. Mudâd el-Curhumî adlı kişilere dair bazı anlatılara yer verilmiştir.⁹ İbn Hamdûn'un on yedi kişiden oluşan bu listesinde yer verilen kişilerin tamamı Ebû Hâtîm'in listesinde mevcuttur. İbn Hamdûn'un genel olarak şöhretli isimlere yer vermiştir. Bu bakımdan İbn Hamdûn'un sözgelimi İbnu'l-Cevzî'ye nisbetle daha sınırlı bir seçki yaptığı görülmektedir.

er-Râgıb el-İsfahânî

er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), *Muhâdarâtu'l-udebâ* adlı eserinde açtığı muammerûn başlığı altında Hazreti Nûh, Lokmân, el-Mustevgir b. Zebîd, Madîkereb el-Himyerî, Âmir b. ez-Zarib, Eksem b. Sayfî, Kuss b. Sâide el-İyâdî, Abîd el-Curhumî, Lebîd b. Rebîa ve Muâz b. Muslim hakkında çok kısa bilgiler vermiştir.¹⁰

⁷ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî, *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târih ve's-siyer*, Şeriketu dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1997, 1/328-329.

⁸ Ebû Hâtîm'e göre Zuveyd b. Zeyd b. Nehd. Bkz. Ebû Hâtîm, *a.g.e.*, 20-21.

⁹ Ebu'l-Ma'âlî Bahâuddîn el-Bagdâdî, M.b.el-Hasen b.M.Ali b. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, 1-10, Dâru sâdir, Beyrut 1417, 6/32-44.

¹⁰ er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. M., *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-su'arâ ve'l-bulegâ*, 1-2, Şeriketu dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1420, 2/362-363.

el-İbşîhî

el-İbşîhî (ö.850/1446) de *el-Mustatref*'te “fi ahbâri'l-muammerîn fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm” başlığı açarak “uzun yaşayan müminin kıyamet günü en güzel sevaplara nail olacağı” şeklindeki ifadeyi el-Hasen'e (ra) istinaden; ayrıca “en değerli müminlerin doğru olmaları şartıyla uzun ömürlü olanlar olduğu”na dair bir hadis naklederek konuya giriş yapmıştır. Muammerûndan olan Tubba' el-Fezâzî hakkında kısa bir anlatı kaydeden müellif daha sonra İbnu'l-Cevzî'ye dayanarak Hz.Adem, Hz.Şît, onun oğlu Mehlâyîl, onun oğlu Hz. İdris, onun oğlu Hz. Hûd, onun oğlu Mettûşelah, onun oğlu Hz. Nûh, Hz. Hızır, Hz. Lokman'ın yaşlarını tespit etmiştir. Müellif daha sonra Eksem b. Sayfî, Satîh, Kuss b. Sâide el-ÿyâdî, Lebîd b. Rebîa, Dureyd b. es-Simme, Adıyy b. Hâtim et-Tâî, Zuheyr b. Cenâde, Zu'l-İsba, Amr b. Madîkereb, Abdulmesîh b. Nufeyle'nin yaşlarına dair bilgi vermiştir.¹¹

el-Hârezmî

Mufîdu'l-ulûm'da el-Hârezmî (ö.383/993) de muammerûn başlığı açmıştır. el-Harezmî diğer müelliflerden farklı olarak muammerûn bahsinde neslinden yüz kişi doğuncaya kadar hayatta kalan dört kişi üzerinde durmuştur. Bunları da Halîfe b. Ebi's-Sa'd, Enes b. Mâlik, Abdullâh b. Ömer el-Leysî ve Cafer b. Suleymân el-Hâşimî olarak saymıştır. Her ne kadar elli küsûr oğlu ve yirmi küsûr kızı olan el-Mutevekkil'e ayrıca 48 yıl yaşamış olan el-Memûn ve el-Mutasım'a işaret etmiş olsa bile, el-Harezmî'nin bunları muammerûn kapsamında değerlendirmedeği anlaşılıyor.¹²

el-Muberred

el-Muberred (ö. 286/900) ise *el-Fâdil*'de muammerûn bahsini bir bakıma gençlik yaşlılık karşılaştırması yaklaşımıyla ele almıştır. el-Muberred bu kapsamda Mudar b. Nizâr, el-Mustevgir b. Rebîa, Hadramevtli Emed b. Ebed, el-Heyssem b. el-Esved ayrıca ismi belirtilmeyen bazı kişilere dair kısa nüktelere yer vermiştir.¹³ Buna göre el-Muberred'in işleminde bir muammerûn kategorisi yaklaşımı mevcut değildir.

¹¹ el-İbşîhî, Ebu'l-Feth Şihâbuddîn M.b.Ahmed b. Mansûr, *el-Mustatref fi kulli fennin mustatref*, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1419, 1/283.

¹² Ebû Bekr el-Hârezmî, M.b.el-Abbâs, *Mufîdu'l-ulûm ve mubîdu'l-humûm*, el-Mektebetu'l-unsuriyye, Beyrut 1418, 468-469.

¹³ el-Muberred, Ebu'l-Abbâs M.Yezîd, *el-Fâdil*, 3.bs., Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Kâhire 1421, 68-77.

Cevâd Alî

Eserinin muhtelif yerlerinde efsanevi ve masalsı mübalağalar içeren abartılı hikaye ve anlatılara temas eden Cevâd Alî, genel olarak bunların kabile ortamlarında geleneksel kabile tarihçileri tarafından zenginleştirilmiş folklorik üretimler olduğu kanaatindedir. Muammerûn kişilerin yaşları hakkında anlatılanlar da bu türdür. Bu tür hikayeler Kelb kabilesi ortamında daha çok revaç bulmuştur. Zuheyr b. Cenâb, eş-Şarkî el-Kutâmî, Muhammed b. Hişâm ve oğlu İbnu'l-Kelbî gibi bu tür haberlerin aktarıcıları da çoğunlukla Kelb kabilesi mensubudur. Ona göre bu tür anlatılar ibtidai bir tarih kültürüdür. Özellikle geleneksel düzeyde nam yapmış tarihsel figürlerin uzun yaşamış sayılması tarihsel nakillerle uğraşanları müşterek bir alışkanlığıdır.¹⁴ Cevâd Alî, muammerûndan isimler hakkında muhtelif yerlerde müteferrik bilgi ve değerlendirmelerde bulunmuştur, ayrıca eserinde “muammerûn” başlığı açmıştır. Bu başlık altında belirli sayıda isim hakkındaki geleneksel bilgiyi Ebû Hâtim ve eş-Şerîf el-Murtazâ'ya dayanarak tespit etmiş, eleştirel bir bakış ile değerlendirmiştir.¹⁵

Ebû Hâtim'in Muammerûn Tasnifinin Bilgi Mevsukiyeti Açısından Değerlendirilmesi

Ebû Hâtim'in listesindeki rakamlar muammerûna dair makul bir yaş ortalaması çıkarımını imkansız hâle getirmektedir. 111 kişilik listede yaşı belirtilmemiş 18 kişi sayım dışı bırakılmak şartıyla yani 93 kişi üzerinden hesap yapıldığında 54 kişinin yaşı 200 yıl ve üstü olarak gösterilmiştir. Yaşı 150 ve üstü olanların sayısı ise 77'dir. Yaşı 150 ve altı olanların sayısı ise 21'dir.

Uzun ömürlü insanların sayıldığı listede sayıların yüksek olması doğal olarak beklenmelidir. Ancak İslâm'dan sonra takip edilebilen dönem ve bölgelerde yaş ortalamasının en iyimser ihtimal ile 60-70 olduğu varsayılırsa listedeki yüksek rakamlar makul ölçülerin çok fevkinde çıkar. Her hâlükârda listenin 200 yıl ve üstü kısmının yani yarısının çok abartılı olduğu açıktır.

İbn Hamdûn'un muammerûn sadedinde söz konusu yüksek rakamlara dair bir açıklama yapma gereği duyması muhtemelen olası tenkitlere dair öngörüsüne binaendir. Bu rakamların o dönemlerde fiilî olarak bir takım

¹⁴ Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1-20, Dâru's-sâkî, 4.bs., 2001, mesela bkz. 8/19-20, 12/38.

¹⁵ Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 8/248-251.

itirazlara maruz kalmış olması da tahmin edilebilir. İbn Hamdûn muammerûn bahsinde Ebû Hâtim'e dayanarak tespit ettiği rakamların makul karşılanmama ihtimalini önceki nesillerde insan ömrünün çok uzun olmasıyla açıklamaya çalışmıştır. Buna kanıt olarak da Kur'an, Tevrat ve başka tarihsel kitaplarda Hz.Nûh'un ömrüne dair delillere dikkat çekmiştir. İbn Hamdûn ayrıca Vehb b. Munebbih'e isnad edilen bir rivayete de yer vermiştir. Buna göre Vehb b. Munebbih dahi Hazreti Adem'in en küçük yaşta ölen oğlunun ömrünün iki yüz yıl olduğunu; böylesi küçük yaşta öldüğü için insanların ve cinlerin onun için ağladığını ifade etmiştir. İbn Hamdûn'un bu çerçevede Abdullâh'a (?) nisbetle yer verdiği bir ifadede ise eski insanların seksenli yaşlarda ergenliğe girdiği belirtilmiştir.¹⁶

Her ne kadar İbn Hamdûn hiçbir bilgi bulunmadığı için meçhul durumda olan önceki kadim nesillerin ömrüne dair bu izah ile listedeki yüksek rakamları açıklamaya çalışsa da listenin büyük bir kısmı tarihsel nesillere değil, İslâm'a yakın cahiliye dönemine aittir. Hatta Ebû Hâtim ekseriyeti için İslâm'a yetişmiştir notlaması yapmıştır. Bu itibarla İbn Hamdûn'un izahı makul olmadığı gibi mevcut yüksek rakamlara dair ikna edici bir açıklama da sunmamaktadır.

el-İbşîhî ise uzun ömürlülerin yaşı konusundaki yüksek rakamları Arapların 120 yıl ve üstü olan yaşları saydığını belirterek izah etmeye çalışmıştır.¹⁷ Bu açıklama aslında bir kişinin yaşının özellikle belirtilmeye değer bulunmasına dikkat çekmektedir. Yani toplumsal alışkanlık normal şartlarda yaş sayısına çok yüksek olmadıkça önem vermiyor demektir. Yoksa 120 sonra sayılabilmesi için 120'ye kadar sayılmış olması zaten gereklidir. Sözü edilen sayım kişisel veya ailesel sayım olamaz, toplumsal hafıza olabilir.

Ebû Hâtim'in kitabında bazı kişilerin yaşına dair bir takım harici delillerin kaydedildiği görülmektedir. Bu deliller ilgili kişiye ait olmak üzere içinde yaşının belirtildiği şiir beyitleridir. Bu beyitlerin bazı abartılı rakamlar için de söz konusu olduğu görülmektedir. Diğer taraftan doğal olarak o kişinin mutlaka şiiri söylediği yaşta ölmüş olması gerekmiyor. Arap kültüründe şiirin bir bilgi kaynağı olduğu doğrudur. Ancak bu beyitlerin bizatihi kendileri bir mevsukiyet sorununa muhatap olduğu için ikna edici olamamaktadır.

¹⁶ İbn Hamdûn, *a.g.e.*, 6/44.

¹⁷ el-İbşîhî, *a.g.e.*, 1/283.

“Muammerûn” sayılan kişilerin yaşlarına dair bu bilgiler, bütünüyle Arap kültürünün otorite ismi Ebû Hâtim tarafından kayda geçirilmiştir. Daha sonra da bu bilgiler muhtelif alimler tarafından ona atfen tekrarlanmış veya kullanılmıştır. Ancak bu iki hususa rağmen bizzat Ebû Hâtim’in *Kitâbu'l-Muammerîn*’de kaydettiği bilgilerin doğruluğunu kabul ettiği ileri sürülemez. Öyle anlaşılıyor ki Ebû Hâtim, bu kitapta bu konuda sözel hafızada yaşamakta olan bilgileri derleyip kayda geçirmeyi amaçlamıştır. Kitapta, derlenen bilgilerin tenkide tabi tutulduğuna dair hiçbir ize rastlanmıyor. Bu konuda Ebû Hâtim bir bakıma İbn İshâk’ın siretini oluşturmadaki tutumuna benzer bir tutum sergilemiş gibidir. Bu arada çeşitli saiklerle gerçekten halk hafızasında mevcut bilgilere karışan bir takım suni ve kurmaca bilgilerin mevcudiyeti de kuvvetle muhtemel görünmektedir. Her hâlükârda Ebû Hâtim kabile ortamlarından bir derleme yapmıştır. Onun madde başı yaptığı kişilere dair bilgi kaynakları ise çoğunlukla ilgili kişinin kendi kabilesi olmuştur. Geçmişinde uzun yaşamış kişilerin bulunmasını kabile için bir meziyet addeden kabilesel bilgi kaynakları abartılı veya bilinçli kurmaca rivayetlerle derlenen ve bir takım yapay şiir beyitleriyle desteklenen bilginin mevsûkiyetini etkilemişlerdir. Arap kültüründe hemen hemen derlemeye konu bütün başlıkların bu durumdan etkilendiği bir vakiydir. Herhangi bir kabilenin bütünüyle bu tür faaliyetlere iştirak ettiğini düşünmek de yanlıcıdır. Mesele daha ziyade kabile hakkında bilgi kaynağı hüviyeti üstlenen kişilerin sorumluluğundadır.

Diğer taraftan cahiliye dönemi Arap tarihindeki uzun ömürlü kişilerin bunlardan ibaret olması da düşünülemez. Çünkü çok geniş bir coğrafyada asırlarca uzanan bir süreçte sayısız Arap kabilesi mevcuttur. Bunların içinde uzun ömür yaşamış kişilerin sayısının yüz civarında olması makul değildir. Öyleyse listede yer alan kişiler, Ebû Hâtim’in ulaştığı veya kayda değer bulduğu kabile kaynaklarının bildirdiği kişilerdir.

Sözelimi el-Mustevgir’in bütünüyle Mudarlıların en uzun ömürlü kişisi olarak kabul edildiğini belirten Ebu’l-Fidâ, es-Suheyli’nin 130 yaşını geçen muammerûn kişiler arasında Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Abîd b. Şerye, Dagfel b. Hanzala, er-Rubey’ b. Dabu’ el-Fezârî, Zu’l-İsba’ el-Advânî, Nasr b. Duhmân’ı saydığını kaydetmiştir.¹⁸ Bu kayıt büyük ölçüde kültürel bir gerçekliği barındırmaktadır. Bu da Arap kültür ortamında 120-130 yaş çok

¹⁸ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâduddîn İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1-14, tah. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-turâsî'l-arabî, 1988, 2/244.

uzun bir ömür kabul edildiğidir. Ayrıca bu kayıt geçmişinde uzun ömürlü bireylerin varlığının kabileler arasında bir üstünlük aracı olarak telakki edildiğine de işaret etmektedir.

Bu arada ünlü sahabi Selmân'ın 350 yıl yaşadığının belirtildiği ancak 250 yıl yaşadığı bilgisinin kesin olduğuna dair rivayet genel bilgi hâlini almış ve neredeyse bütün kaynaklarda tekrar edilmiştir.¹⁹ Selmâm'ın yaşı konusunda 150 ile 553 arasında değişen muhtelif rakamlar sayılmıştır. Oysa mesela *DİA* maddesi yine ez-Zehbî'deki bir kayda istinaden Selmân'ın ömrünü yaklaşık seksen yıl olarak kabul etmiştir.²⁰

Diğer bir husus da herhangi bir uzun ömürlü kişinin yaşı ile ilgili bilgilerin çeşitliliğidir. Sözelimi Ebû Hâtim'in listesinde 330 yıl yaşayanlar kategorisinde yer alan Eksem b. Sayfî'nin yaşı hakkında farklı kaynaklarda 90, 130, 190, 200, 300, 330, 360 gibi farklı rivayetler mevcuttur. Dolayısıyla herhangi kaynakta yer alan bir rakamın toplamsal hafıza tarafından kabul edildiği de tenkit edilmeden ileri sürülmemelidir.

Her hâlükârda Ebû Hâtim'in dermesindeki yaş bilgilerinden hareketle cahiliye dönemi muammerûn kavramı için kat'î bir yaş ortalamasının tespiti mümkün olmayabilir. Ancak yine de bazı çıkarsamalar büyük ölçüde ikna edici sonuçlar verebilir. Esasen Ebû Hâtim'in listesinin alt sınırı dikkat çekicidir. Listenin sayısal veriler içinde 90 olarak tespit ettiği alt sınır bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Yaş tayini yapılmadan uzun ömür yaşadığı belirtilen kişiler de dikkate alınarak ihtiyat ile belki daha da aşağıya çekilebilir. Öyleyse yaklaşık 80-90 yaşın eski Arap kültüründe uzunca bir ömür olarak sayıldığı düşünülebilir. Buna göre de 80-90 yaş ortalamasında muammerûn kavramı söz konusu olur. Bu anlamda üst sınır zaten önemli olmaz. Çünkü hepsi kavramın kapsamına dahil olacaktır. Listenin 120-130'lu rakamları da yaklaşık olarak bir gerçekliğe tekabül edebilir. Mesela Lebîd b. Rebîa ve Zuheyr b. Ebî Sulmâ gibi bazı kişilerin 120 yaşında öldüğü genel olarak kabul edilmektedir. En azından üst sınırdaki istisnalar mümkün olmakla beraber muammerûn kavramının 80-90 ile 120-130 arası bir yaş ortalaması ile

¹⁹ Örneğin bkz. Ebû Nuaym el-İsbahânî, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed, *Ma'rifetu's-sahâbe*, 1-7, tah: Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Dâru'l-vatan li'n-neşr, Riyâd 1998, 3/1327; el-Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târîhu Bagdâd*, 1-16, tah: Beşşâr Avvâd Marûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, 1/509; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh, *Târîhu Dimaşk*, 1-80, tah: Amr b. Garâme el-Amrevî, Dâru'l-fıkr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî', 1995, 21/459.

²⁰ İbrahim Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", *DİA*, 36/ 441-443, s. 442.

izahı makul görünmektedir. Bu mesele açısından sahabe nesline bakıldığı zaman ez-Zehabi'nin uzun ömürlü sahabilerle ilgili eserinde 100 yıldan fazla yaşamış 126 sahabi, İbn Mende'nin eserinde 120 yıldan fazla yaşamış on dört sahabi sayılmaktadır.²¹ Buna göre bu rakamlar bir gerçekliğin karşılığıdır ve sayıları son derece azdır. Böylece Ebû Hâtim'in listesinin coğrafi ve kabile çevresinin sınırlı kaldığı, popüler kabile bilgisinin etkisinde olduğu, bundan dolayı listenin kısa, ömürlerin çok uzun olduğu görülmektedir. Oysa mesela İbn Mende ve ez-Zehabi'nin listeleri ve benzeri gerçekliği sabit bilgilerden hareketle Ebû Hâtim'in listesinin uzun, yaş haddinin düşük olması beklenirdi. Listenin popüler kabile kültürünün etkisinde olduğunun açık bir kanıtı da listede hiçbir kadın ismine yer verilmemiş olmasıdır. Bu ayrıca bir mesele olarak incelenmeye değer. Her halükarda sözünü ettiğimiz bu ortalama birkaç istisna ile günümüzde en yaşlı kişi dünya ortalaması ile de uyumludur.

Muammerûn Kavramının İslâm Kültürüne Yönelik Kullanımı

Cahiliye dönemi Arap kültürü sadedinde muammerûn kavramı genel bir durumu ifade etmektedir ve bu şekilde kullanılmıştır. Bu kavram İslam kültürü sahasında da kullanılmıştır. Ancak İslâm sonrası döneme yönelik kullanıldığında bu kavramın cahiliye dönemindeki tarihsel abartılı anlamına rastlanmıyor.²²

İslâm kültür sahasında bu kavramın belirli kesimlerde hususî anlamlar yüklenerek kullanıldığı anlaşılıyor. Sözelimi kültür tarihinde “muammerûn halifeler” terkihi kültür tarihi kaynaklarında yer almış bulunmaktadır. Bu, “muammerun” kavramının halifeler kategorisine uygulandığı anlamına gelmektedir. Buna göre halifeler bir kategori olarak muammerûn kavramı açısından tasnif edilmiştir. Bu tasnifte kavramın yaygın genel anlamıyla yani uzun ömürlü olmak anlamında kullanılmadığı ilk bakışta fark edilmektedir.

İbnu'l-Cevzî, Ebû Bekr es-Sûlî'ye (ö. 335/946) dayanarak muammerûn olan halifeleri Muâviye, Abdulmelik, Hişâm, el-Mansûr, er-Reşîd, el-Memûn, el-Mutemid şeklinde saymıştır.²³

Oysa bu sayılanlar arasında en uzun ömre sahip olan Muâviye, 78 yıl yaşamıştır. Yine Emevîlerden Abdulmelik 60 yıl, Hişâm 52 yıl; Abbâsî

²¹ İbrahim Hatiboğlu, “Muammerûn”, DİA, 30/325.

²² Burada kavramın cahiliye ve İslâm dönemlerinde kullanımı kastedilmemiştir. Kavram zaten İslâmî dönemde oluşmuştur. Cahiliye dönemini ifade için kullanıldığında ve İslâmî döneme ait durumların ifadesinde anlamı kastedilmektedir.

²³ Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 13/309.

halifelerinden el-Mansûr 61 yıl, Hârûn er-Reşîd 46 yıl, el-Memûn 47-48 yıl ve el-Mutemid 48 yıl yaşamıştır. Bu rakamların yüksek olmadığı, hatta Muâviye hariç bu halifelerin genel olarak orta yaşta vefat ettiği görülmektedir. Öyleyse bunların muammerûndan sayılması yaşları ile ilgili değildir.

Konuya başka açılardan mesela hilafet süreleri noktasından bakılabilir. Bu halifelerden Muaviye 19, Abdulmelik 20, Hişâm 19, el-Mansûr 21, Hârûn 23, el-Memûn 20, el-Mutemid 22 yıl halifelik yapmıştır. Buna göre bu halifelerin ortak noktası hilafet sürelerindeki ortalamadır. Bu süreye bakıldığında ise ortalaması 20 yıl civarında çıkmaktadır. Buna göre ortalama yirmi yıl halifelik yapmış olan halifeler muammerûndan sayılmıştır.

Emevî halifelerinden 62 yıl yaşadığı hâlde 9 ay halifelik yapmış olan Mervân bu kapsama dahil edilmemiştir. 39 yıl yaşayıp 10 yıl halifelik yapmış olan Mehdi de kapsam dışı bırakılmıştır. Sözü edilen hilafet süresi ölçütüne göre bu durum anlaşılabilir.

Diğer taraftan bu listede 37 yıl yaşayıp 19 yıl halifelik yapan el-Muktedî, 64 yıl yaşayıp 26 yıl halifelik yapan el-Muktefi ayrıca 67 yıllık ömrünün 45 yılını halifelik yaparak tarihin en uzun süre halifelik yapan ismi en-Nâsır'ın bu listede yer almamış olması, Ebû Bekr es-Sûlî'nin vefat tarihi ile açıklanabilir. Tek isim ondan önce vefat etmiş olan el-Mutemid'dir. es-Sûlî'nin ölçütü halifelik süresi olursa el-Mutemid'in de muammerûndan sayılması gerekir. Bu durumda es-Sûlî'nin doğum tarihi olan 255/869 yılı dikkate alınarak onun bu görüşünün el-Mutemid'in hilafetinin nihayetinden önceye ait olması düşünülebilir. Nitekim daha sonra ez-Zehebî bu listeye değinmeksizin el-Muktefi billâh Cafer b. Muhammed b. Cafer'i muammerûndan saymıştır.²⁴ Bu çıkarım doğru olursa buna göre muammerûn kavramının burada yaşın kendisine değil uzun süreli halifelik görevine karşılık geldiği sonucu ortaya çıkar. Bu takdirde sonraki dönemlerde muammerûn kavramına kullanıldığı alana göre farklı anlamlar yüklendiği ortaya çıkar.

Diğer taraftan İbn Kesîr'in ifade ettiği üzere 88 yaşında ölen hadis alimi Ahmed b. Şeybân b. Taglib eş-Şeybânî,²⁵ yine 89 yaşında ölen hadis alimi Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz muammerûndan sayılmıştır.²⁶ ez-Zehebî'nin kaydına göre 100 yıl yaşamış olan Ziyâd b. Alâka b. Mâlik es-Sa'lebî de

²⁴ ez-Zehebî, İbn Kaymaz Şemseddîn Ebû Abdullâh b. M., *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 1-15, tah: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârul-garbi'l-İslâmî, 2003, 33/106.

²⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 13/361.

²⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 12/144

muammerûndan sayılmıştır.²⁷ es-Sem'ânî'nin Ebû Sa'd el-Bagdâdî'den nakline göre 100 yıl yaşamış olan Muhammed b. Ahmed b. Alî de muammerûndan sayılmıştır.²⁸ Bunların da ortak noktası hadis alimi olmalarıdır.

***Kitâbu'l-Mu'ammerîn*'de "Muammerûn"a Dair Detaylar**

Burada Ebû Hâtim'in *Kitâbu'l-Mu'ammerîn*'de tespit ettiği bilgiler çok öz bir şekilde tespit edilecektir. Ebû Hâtim'in listesi gelişigüzel kurulmuştur. Burada ise liste yaş sayısı itibarıyla azalan sırada tespit edilmiştir. Yani isimler ömürlerine göre büyükten küçüğe sıralanmıştır. Aynı yaş kategorisinde ise alfabetik sıralama yapılmıştır.

En Uzun Ömürlü Âdemoğlu

1) Hz.Hızır: Ebû Hâtim es-Sicistânî, eserine en uzun ömürlü insanı tanıtarak başlamıştır. Onun bu konudaki bilgi kaynağı, Ebû Ubeyde, Ebu'l-Yakzân ve İbn Sellâm el-Cumahî'dir. Bu üçü de Arap kültürünün dönemin en önemli bilginleri olduğuna göre bu bilginin o dönemde Arap kültür ortamındaki genel kabulü yansıttığını düşünmek mümkündür. Bu bilgiye göre en uzun ömürlü Ademoğlu, Hızır aleyhisselâmdır. Bu tez, Hızır aleyhisselâmı Hz. Adem'in (as) oğlu Kâbil'in oğlu olarak kabul etmiştir. Bu tür bilgileri izah etme ve gerekçelendirme alışkanlığına sahip geleneksel Arap kültürünün bu meseledeki tavrı da aynıdır. Bu izahın kaynağı ise İbn İshâk'tır. Buna göre Hz. Adem, vefatına yakın bir vakitte çocuklarını toplayarak vasiyette bulunmuş; onlardan kendi naaşını mağarada yanlarında tutmalarını istemiş ve Hz. Nûh (as) tufanına işaret ile bunun nihayetinde naaşını alıp Şâm bölgesine defnetmelerini talep etmiştir. Nihayet tufanın akabinde Hz. Nûh, oğulları Sâm, Hâm ve Yâfes'e bu vasiyeti yerine getirmelerini önermiş, ancak onlar yerlerin çamur, Şâm bölgesinin de meskûn olmadığı gerekçesiyle bunu ağırdan almışlardır. Hz. Nûh bunun üzerine Hz. Âdem'in bu vazifeyi yerine getirecek olan kişinin ömrünü kıyamete kadar uzatması yönünde Allah'a dua ettiğine dikkat çekmiştir. Sonunda vazifeyi Hızır aleyhisselâm deruhte etmiş ve defni gerçekleştirmiştir. Bundan dolayı Allah bu vaadine binaen onun ömrünü dilediği zamana kadar uzatmıştır.²⁹

²⁷ ez-Zehebî, *a.g.e.*, 8/101.

²⁸ ez-Zehebî, *a.g.e.*, 32/142.

²⁹ Bkz. Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 2-3. Hızır'ı Kâbil'in oğlu sayan kabul ile İbn İshâk'ın rivayetinde Hz.Nûh döneminde ortaya çıkan Hızır iki ayrı kişilik gibi görünüyor.

1450 Yıl Yaşayanlar

1) Hz. Nûh (as): Ebû Hâtîm'in Hz. Nûh'un (as) yaşı konusundaki bilgi kaynağı, İsmâîl b. Ebî Ziyâd'dır. Bu da Ebû Ayyâş el-Abdî'den nakletmiştir. Onun kaynağı ise Enes'tir. Bilgi Enes yoluyla Hz. Peygamber'e (sav) dayandırılan bir rivayetten elde edilmiştir. Buna göre Hz. Nûh bin dört yüz elli yıl yaşamıştır. Rivayete göre peygamberlik görevi verildiğinde Hz. Nûh iki yüz elli yaşında idi. Bisetten tufana kadar dokuz yüz elli yıl davet görevi icra etmiştir. Tufandan sonra da iki yüz elli yıl yaşamıştır. Rivayette notlandığına göre emaneti teslim sırasında Hz. Nûh dünyayı ve yaşantısını iki kapılı bir evin bir kapısından girip (bir kayda göre birazcık oturup) diğerinden çıkmak şeklinde açıklamıştır.³⁰

700 Yüz Yıl Yaşayanlar

1) Hubel b. Abdullâh b. Kinâne el-Kelbî: Eski Arap toplumunun şöhretli isimlerinden Zuheyr b. Cenâb'ın dedesi olan Hubel b. Abdullâh'ın 700 yıl yaşadığı belirtilmiştir. İleri yaşta aklına halel geldiği ve torunlarının kendisiyle alay ettiği ifade edilmiştir. Bunun uzun ömrü Hâtîb b. Mâlik tarafından birkaç beyitte işlenmiştir.³¹

560 Yıl Yaşayanlar

1) Lokmân b. Âdiyâ: Her biri seksen yıllık ömre sahip yedi kartal ömrü verilen Lokmân b. Âdiyâ, Hızır'dan (as) sonra en uzun ömür yaşayan kişi sayılmıştır.³² Ebû Hâtîm'in Ebu'l-Cuneyd ed-Darîr'den aktardığı bu bilgi, el-Huseyn b. Hâlid üzerinden İbnu'l-Kelbî yoluyla İbn İshâk ve İbn Abbâs'a dayandırılmıştır. Bazı rivayetlerde ise onun üç bin beş yüz yıl yaşadığı belirtilmiştir. Lokmân'ın yedi kartal ömrü yaşaması hususu cahiliye dönemi genel kültür bilgisi kapsamına girmiştir. Ebû Hâtîm, Lebîd b. Rebîa, es-Sabbî ve el-A'sâ'nın bu bilgileri derc eden beyitlerini tanık olarak kaydetmiştir.³³

³⁰ Ebû Hâtîm, *a.g.e.*, 3.

³¹ Ebû Hâtîm, *a.g.e.*, 29-30.

³² Bu genel bir bilgi görünümündedir, yoksa Ebû Hatîm'in tasnifinde hemen öncesindeki Hz.Nûh'a dair bilgi ile açık çelişki oluşur.

³³ Ebû Hâtîm, *a.g.e.*, 3-4.

520 Yıl Yaşayanlar

1) **Tâbiha b. Taglib:** Tâbiha b. Taglib b. Hulvân b. İmrân b. İlhâf b. Kudâa, 520 yıl yaşamıştır. Ebû Hâtim uzun ömür yaşamasına rağmen şiirinin olup olmadığını bilmediğini ifade etme gereği duymuştur.³⁴

500 Yıl Yaşayanlar

1) **Hârise b. Ubeyd el-Kelbî:** hakkında Hişâm'ın Şemle b. Mugîs yoluyla çocuklarına dayanarak verdiği bilgiye göre Hârise b. Ubeyd el-Kelbî 500 yıl yaşamıştır.³⁵

2) **Tayyi' b. Uded:** Tayyi' kabilesinin büyük atası Tayyi' b. Uded'in 500 yıl yaşadığı belirtilmiştir.³⁶

3) **Teymullâh b. Sa'lebe:** Teymullâh b. Sa'lebe b. Ukâbe b. Ka'b b. Alî b. Bekr b. Vâil b. Kâsîr, Nizârîlerin Rebîa koluna mensuptur. Kendi döneminin Arap dahileri arasında sayılmıştır. 500 yıl yaşadığı belirtilmiştir.³⁷

456 Yıl Yaşayanlar

1) **Zuveyd b. Nehd:** 456 yıllık ömrüyle Zuveyd b. Nehd uzun ömürlüler arasında sayılmıştır. Ölüm anında söylediği dört beyitlik şiir, Ebû Hâtim tarafından kaydedilmiştir. Zuveyd'in ölüm esnasında bir araya topladığı çocuklarına yaptığı ilginç bir vasiyeti vardır. Bu vasiyette çocuklarına atılacak ve saldırgan olmalarını, özür kabul etmemelerini, vurucu olmalarını, en güzel otlaklara el koymalarını, arta kalanları tahrip etmelerini söylemiştir.³⁸

420 Yıl Yaşayanlar

1) **Zuheyr b. Cenâb:** 420 yıl yaşadığı belirtilen Zuheyr b. Cenâb b. Hubel b. Abdullâh b. Kinâne, Kudâa kabileleri grubuna mensuptur. Kabilesinin reislerindedir. İki yüz savaş komuta ettiği söylenmektedir. eş-Şarkî el-Kutâmî'ye göre bu sayı beş yüzdür. Ebû Hâtim bunu zayıf görmüştür. Zuheyr kendi döneminde kimsenin sahip olmadığı on üstün niteliğe sahip olmakla bilinir. Zuheyr, kendi kabilesinin reisi, hatibi, şairi, elçisi, tabibi, kahini ve silahşörü idi. Kabilesi onun nesliyle devam etmiştir. Kabilesinin bel kemiği de onun nesli olmuştur. Bunlar cahiliye döneminde fert ve özellikle

³⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 57.

³⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 74-75.

³⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 72.

³⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 31-32.

³⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 20-21.

kabile için üstün itibar vesileleridir. Ebû Hâtim onun hakkındaki bu bilgileri kendilerine itimat ettiği ravilere dayandırmıştır. Zuheyr'in 350 yıl yaşadığı da belirtilmiştir. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, Kelb yaşlılarının onun iki yüz yaşadığını söylediğini nakletmiştir. eş-Şarkî el-Kutâmî'ye göre 400 yıl yaşamıştır. Cahiliye döneminin tanınan ismi olan Zuheyr b. Cenâb da Ebû Hâtim'in geniş yer ayırdığı birkaç kişiden biridir.³⁹

400 Yıl Yaşayanlar

1) **el-Hâris b. Mudâd el-Curhumî:** el-Hâris b. Mudâd 400 yıl yaşamıştır. el-Hâris, Birinci Curhum kabilesine nisbet edilmiştir. Ebû Hâtim sekiz beyitlik şiirine yer vermiştir.⁴⁰

390 Yıl Yaşayanlar

1) **İbn Humeme ed-Devsî:** Asıl adı Ka'b veya Amr olan İbn Humeme ed-Devsî'nin 390 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Ebû Hâtim buna ait beş beyit kaydetmiştir. Beyitlerde İbn Humeme, tam 300 yıl ömür yaşadığını ifade etmektedir.⁴¹

380 Yıl Yaşayanlar

1) **Kuss b. Sâide:** Nizâr'ın İyâd grubuna mensup Kuss b. Sâide b. Huzâfe b. Zufer, 380 yıl yaşadığı ileri sürülmüştür. Câhiliye dönemi ünlü hatip ve bilgelerindendir. Ebû Hâtim ona da geniş yer ayırmıştır.⁴²

360 Yıl Yaşayanlar

1) **Hadramevtili bir kişi:** Ebu'l-Cuneyd ed-Darîr'in hocalarından aktardığına göre Muâviye'nin huzuruna çağrılan Hadramevtili bir kişi sohbet sırasında 360 yaşında olduğunu söylemiştir.⁴³

350 Yıl Yaşayanlar

1) **Abdulmesîh b. Amr:** Gassânîlerden Abdulmesîh b. Amr b. Kays 350 yıl yaşamıştır. İslam'a yetişmiş, müslüman olmamıştır. Cahiliye döneminin itibarlı kişilerindendir. Hîre'de yaşadığı belirtilmiştir. Dokuz beyti kaydedilmiştir.⁴⁴

³⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 25-29.

⁴⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 42.

⁴¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 22.

⁴² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 69-71.

⁴³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 87-88.

⁴⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 37-38.

340 Yıl Yaşayanlar

1) **Amr b. Luhayy:** Amr b. Luhayy, Huzâa kabilesinin atasıdır. Aslı adı Amr b. Rebîa'dır. Hz. İsmâîl'in dinini değiştirerek bahîra, vasîle ve hâm uygulamasını başlatan kişi olarak kabul edilmektedir. Kendi çocuklarından ve torunlarından bin kişilik bir savaşçı birliğine sahip idi. 340 yıl yaşadığı belirtilmektedir.⁴⁵

2) **Rubey' b. Dabu':** Rubey' b. Dabu' b. Vehb b. Bagîd b. Mâlik b. Sa'd b. Adıyy b. Fezâre, İslâm'dan önceki en uzun ömürlü kişilerden biri sayılmıştır. Rubey' 340 yıl yaşamıştır. 200 ve 240 yaşlarında iken söylediği belirtilen on üç beyit kaydedilmiştir.⁴⁶

333 Yıl Yaşayanlar

1) **el-Mustevgir b. Rebîa b. A'b:** el-Mustevgir b. Rebîa'nın 333 yıl yaşadığı üç beyitlik bir şiir ile tanıklanmıştır. Ebû Hâtim'in ifadesine göre el-Mufaddal bunun uzun süre yaşadığını söylemekle iktifa etmiş ve hakkında bir anlatı nakletmiştir.⁴⁷

330 Yıl Yaşayanlar

1) **Eksem b. Sayfî:** Temîm kabilesinin bilgisi ve şöhretli hatibi Eksem b. Sayfî uzun ömür yaşayanlardan biri kabul edilmektedir. Ebû Hâtim'in tarihsel anlatılar erbabına nisbet ettiği bilgiye göre 330 yıl yaşamıştır. Bazılarına göre ise 190 yıl yaşamıştır. Daha sonraki kaynaklarda Eksem'in ömrü hususunda genel kanaat hâline gelen bu bilgi iki beyitlik bir şiir ile tanıklanmıştır. Eksem de onun geniş yer ayırdığı birkaç kişidendir.⁴⁸ Ayrıca Eksem'e dair pek çok bilgi Ebû Hâtim'in anlatısına dayanmaktadır.

300 Yıl Yaşayanlar

1) **Abbâd b. Sa'id:** Abbâd b. Sa'id veya Sa'id b. Ahmer b. Sevr b. Hidâş'ın 300 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Bu bilgiyi İbnu'l-Kelbî, Ferve b. Sa'id el-Kindî'den aktarmıştır.⁴⁹

2) **Abîd b. Şerye el-Curhumî:** Abîd b. Şerye el-Curhumî 300 yıl yaşamıştır. 220 yıl yaşadığı da söylenmiştir. İslam'a yetişmiş, müslüman

---

⁴⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 35.

⁴⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 6-7.

⁴⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 9-10.

⁴⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 10-19.

⁴⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 78.

olmuştur. Muâviye tarafından eski Arap kültürünün kayda geçirilmesi sadedinde istihdam edilmiştir.⁵⁰

3) Adiy b. Vedâ': Ezd kabilesinden Adiy b. Vedâ' b. el-'İfy 300 yıl yaşamıştır. İslâm'a yetişen Adiy müslüman olmuş ve gazvelere katılmıştır. Üç beyti kaydedilmiştir.⁵¹

4) Ca'fer b. Furt el-Âmirî: Ca'fer b. Furt el-Âmiri, 300 yıl yaşamıştır. İslâm'a yetişmiştir.⁵²

5) Ka'b b. Redât en-Neha'î: İbnu'l-Kelbî'nin Neha' kabilesi bilginlerine dayanan kaydına göre Ka'b b. Redât en-Neha'î 300 yıl yaşamıştır.⁵³

6) Sa'lebe b. Ka'b b. Zeyd: Sa'lebe b. Ka'b b. Zeyd, 300 yıl yaşamıştır. Bu bilgi İbnu'l-Kelbî yoluyla Abdulhamîd b. Ebî Abs el-Ensârî'ye dayandırılmıştır. O da kabile büyüklerine isnad etmiştir. Bazı rivayetlere göre ise 200 yıl yaşamıştır.⁵⁴

7) Satîh: Kur'an'da bahsi geçen Seylu'l-arim zamanında doğduğu ve Zû-Nuvâs dönemine kadar yaşadığı iddia edilen kadim dönemlerin kâhin bilgilerinden Satîh'in yaklaşık otuz karn yaşadığı ileri sürülmüştür. Abdulkays ve Ezd kabileleri arasında Bahreyn'de yaşadığı kabul edilen Satîh'i sahiplenme tartışmaları mevcuttur. Çoğu hadis alimi onun Ezd mensubu olduğu görüşündedir.⁵⁵

8) Şerye b. Abdulcu'fi: Şerye b. Abdulcu'fi, 300 yıl yaşamıştır. İslâm'a yetişmiştir. Mezhic'in Sa'du'l-Aşîre kolundandır.⁵⁶

9) Zû Ceden el-Himyerî: Himyer hükümdarlarından Zû Ceden'in 300 yıl yaşadığı belirtilmiş, Fasih Arapça ile nazmedilmiş sekiz beytine yer verilmiştir.⁵⁷

⁵⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 39.

⁵¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 38.

⁵² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 42-43.

⁵³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 73-74.

⁵⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 71-72.

⁵⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 4-5. "Karn" kelimesinin sayısal karşılığı hakkında farklı görüşler olmakla beraber mesela İbn Dureyd'in tanıklığıyla yaşı 300 kategorisinde yer verildi. Bkz. İbn Dureyd, *a.g.e.*, 487.

⁵⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 39.

⁵⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 33-34.

10) Zu'l-İsba' el-Advânî: Kays b. Aylân grubundan Zu'l-İsba' el-Advânî adıyla bilinen Hursân b. Muharris 300 yıl yaşamıştır.⁵⁸

256 Yıl Yaşayanlar

1) Mahiss b. İtbân: Sa'du'l-Aşîre kabilesinden Mahiss b. İtbân b. Zâlim ez-Zebîdî, 256 yıllık ömrü ile uzun ömürlüler arasında sayılmıştır. Ebû Hâtim bu bilgiyi İbnu'l-Cassâs'a dayanarak kaydetmiştir. Buna ait beş beyitlik şiir kaydedilmiştir.⁵⁹

2) Benû Uzre mensubu bir kişi: İbnu'l-Kelbî'nin Kureyşli birinden yaptığı aktarıma göre Benî Uzre mensubu uzun ömürlü bir kişiden söz edilmiştir. Bunun torunlarından biriyle arasındaki konuşmaya bakılırsa 256 yıldan fazla yaşamıştır.⁶⁰

250 Yıl Yaşayanlar

1) Amr Selîl Ebi'l-Ca'd: Amr b. el-Humeys b. el-Ca'd b. Rakabe b. Levzân, kabilesinin reisi olup silahşörlüğü ve cömertliğiyle tanınmıştır. İbn Mudrik el-Has'amî tarafından öldürülmüştür. Ebû Hâtim'in Umâre b. Avf el-Advânî'ye nisbetle verdiği bilgiye göre 250 yıl yaşamıştır. Aynı zamanda bir kahin olup İslâm'a yetiştiği, Hz. Ömer (ra) hilafetinin başlarında gözlerini yitirerek hezeyanlarda bulunduğu belirtilmiştir. Ebû Hâtim 16 beyit şiirini kaydetmiştir. Beyitler yaşına dair bilgi içermektedir.⁶¹

240 Yıl Yaşayanlar

1) Curhumlu yaşlı kişi: Ebû Hâtim'in anlatımına göre bir gün Muâviye'nin huzuruna Curhum kabilesine mensup bir kişi çıkarılmış. Muâviye'nin bununla sohbeti sırasında Curhum'lünün 240 yaşında olduğu ifade edilmiştir.⁶²

230 Yıl Yaşayanlar

1) Hâmil b. Hârise b. Amr: Tayyi' kabilesinin alt kollarından Benî 'Akve'ye mensup bir yaşlının ifadesine göre Hâmil b. Hârise b. Amr b. Mâlik b. 'Akve 230 yıl yaşamıştır.⁶³

---

⁵⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 90.

⁵⁹ Ebû Hatim 21.

⁶⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 80-81.

⁶¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 30-31.

⁶² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 7-8.

⁶³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 77.

2) Mirdâs b. Subeyh: Mezhic'in alt kolu Sa'du'l-Aşîre kabilesinden Mirdâs b. Subeyh'in 230 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Ebû Hâtim yedi beytine yer vermiştir.⁶⁴

220 Yıl Yaşayanlar

1) Abîd b. el-Abras el-Esedî: Benu Sa'd b. Sa'lebe kabilesinden ünlü şair Abîd b. el-Abras'ın 220 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Bazılarına göre 300 yıl yaşamıştır. Dokuz beyti kaydedilmiştir. Bu beyitlerde 220 yaşında olduğu ifade edilmektedir.⁶⁵

2) Evs b. Hârise: Evs b. Hârise b. Lu'm b. Amr b. Tarîf, 220 yıl yaşamıştır. Kehlân b. Sebe'nin alt kollarından Tayyi' kabilesine mensuptur. Kabilesinin reisliğini yapmıştır. Ebû Hâtim ona dair bilgileri İbnu'l-Kelbî'ye dayandırmıştır.⁶⁶

3) Sevb b. Tulede el-Esedî: Huzeyme kabilesinin alt kollarından Benû Vâlîbe b. el-Hârîs'tendir. 220 yıl yaşadığı belirtilmiş, Muâviye'nin hilafetine yetiştiği söylenmiştir.⁶⁷

4) Subeyre b. Su'ayd: Subeyre b. Su'ayd b. Sa'd b. Sehm b. Amr b. Husays, İbnu'l-Kelbî yoluyla Muhammed b. Hâtûb el-Cumahî'ye dayanan bilgiye göre 220 yıl yaşamıştır. Yaşına rağmen saçında tek beyaz tel olmadığı hususu notlamaya değer bulunmuş. İslam'a yetişmekle beraber müslüman olmadığı kanaati ağır basmaktadır. Ağaçının ona söylediği üç beyitlik şiir, Ebû Hâtim tarafından kaydedilmiştir.⁶⁸

214 Yıl Yaşayanlar

1) Evs b. Rebîa b. Ka'b: Eslem kabilesinden Evs b. Rebîa b. Ka'b b. Umeyye'nin 214 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Dört beyitlik şiirinde yaşına dair bilgi verilmiştir.⁶⁹

200 Yıl Yaşayanlar

1) Âmir b. Cuveyn: Âmir b. Cuveyn b. Abdurudâ b. Kumrân 200 yıl yaşamıştır. Tayyi' kabilesindedir. Altı beyti kaydedilmiştir.⁷⁰

⁶⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 34-35.

⁶⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 60.

⁶⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 35-36.

⁶⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 67.

⁶⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 20.

⁶⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 74.

⁷⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 41-42.

2) **Âmir b. ez-Zarib el-Advânî:** Cahiliye dönemi toplum hakemlerinden olan Âmir b. ez-Zarib'in 200 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Âmir b. ez-Zarib, Ebû Hâtim'in genişçe yer ayırdığı kişilerde biridir.⁷¹

3) **Amr b. Musebbih et-Tâî:** Amr b. Musebbih et-Tâî'nin 150 yaşında İslâm'a yetiştiği ve Hz. Osman döneminde öldüğü söylenmiştir.⁷²Buna göre bu süre dahi yaşına eklenmelidir.

4) **Amr b. Sa'lebe:** Abdulkays kabilesinden Amr b. Sa'lebe'nin 200 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Üç beyit şiiri kaydedilmiştir.⁷³

5) **el-Cu'şum b. Avf:** el-Cu'şum b. Avf b. Cezîme 200 yıl yaşamıştır. Abdulkays kabilesindedir. Üç beyti kaydedilmiştir.⁷⁴

6) **Dureyd b. es-Simme:** Cuşem b. Sa'd b. Bekr kabilesinden Dureyd b. es-Simme el-Cuşemî'nin yaklaşık 200 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Kirpikleri dökülmüş olması yaşlılığının göstergesi olarak kayda değer bulunmuştur. Dureyd, İslâm'a yetişmiş ancak müslüman olmamıştır. Huneyn savaşında öldürülmüştür. Ebû Hâtim üç beytini kaydetmiştir. Yaşlılığı dolayısıyla çocuklarının kendisini insanlardan alıkoyma girişimi üzere onlara bir ziyafet verdimiş ve toplanan insanlara tecrübelerinin ürünü özlü sözlerle kurulu bir konuşma yapmıştır.⁷⁵

7) **Ebu't-Tamehân el-Kaynî:** Kudâa kabilesinden Ebu't-Tamehân el-Kaynî Hanzala b. eş-Şarkî 200 yıl yaşamıştır. Üç beyti kaydedilmiştir.⁷⁶

8) **el-Kadâr el-Anzî:** el-Kadâr el-Anzî 200 yaşamıştır.⁷⁷

9) **Kays b. Abdullâh:** Benû Ca'de'ye mensup Nâbiga, Benû Âmir b. Sa'sa'a kabilesindedir. Aslı ismi Kays b. Abdullâh b. Udes b. Rebîa b. Ca'de'dir. 200 yıl yaşadığı söylenmiştir. On iki beyitlik şiiri kaydedilmiştir. Beyitleri 112 yaşında söylediği belirtilmiştir.⁷⁸

10) **en-Nemir b. Tevleb:** en-Nemir b. Tevleb b. Ukayş el-Uklî, 200 yıl yaşamıştır. Altı beyti kaydedilmiştir.⁷⁹

---

⁷¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 44-50.

⁷² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 77-78.

⁷³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 33.

⁷⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 32.

⁷⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 22.

⁷⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 57.

⁷⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 76.

⁷⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 64-66.

⁷⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 63.

11) Sarm b. Mâlik el-Hadramî: Sarm b. Mâlik el-Hadramî'nin yaklaşık 200 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Bu bilgi Saîd b. Abdulcebbâr b. Vâil el-Hadramî'ye isnad edilmiştir.⁸⁰

12) Sevb b. Tulede el-Esedî: Huzeyme kabilesinden Sevb b. Tulede el-Esedî 200 yıl yaşamıştır. İki beyti kaydedilmiştir. Beyitlerde yaşına dair bilgi vardır.⁸¹

13) Seyf b. Vehb b. Cezîme: İbnu'l-Kelbî'nin Muhammed b. Abdurrahmân el-Ensârî yoluyla aktardığına göre 200 yıl yaşamıştır. İbnu'l-Kelbî ise onun 300 yıl yaşadığını söylemiştir. Beş beyti kaydedilmiştir.⁸²

14) Suveyd b. Haddâk: Nizârîlerin Rebîa koluna mensup Abdulkays grubundan Suveyd b. Haddâk'ın 200 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Ebû Hâtim iki beytini kaydetmiştir.⁸³

190 Yıl Yaşayanlar

1) Celîle b. Ka'b b. el-Hâris: Celîle b. Ka'b b. el-Hâris 190 yıl yaşamıştır. Bu bilgi İbnu'l-Kelbî yoluyla el-Velîd b. Abdullâh el-Cu'fi'ye dayanmaktadır. Dört beytine yer verilmiştir. Beyitlerde yaşına dair bilgi verilmiştir.⁸⁴

2) Nasr b. Duhmân b. Bassâr: Gatafân kabilesinden Nasr b. Duhmân b. Bassâr b. Bekr b. Suleym 190 yıl yaşamıştır.⁸⁵

3) Useyyid b. Evs et-Temîmî: Temîm kabilesinin alt kolu Benû Useyyid'in atası Useyyid b. Evs et-Temîmî 190 yıl yaşamıştır. Benû Yeşkur b. Bekr b. Vâil kabilesiyle yaptığı bir savaşta otuz oğlunun öldürüldüğü söylenmektedir. Çocuklarına vasiyette bulunmuştur.⁸⁶

4) Rebîa b. Abdullâh el-Becelî: Rebîa b. Abdullâh el-Becelî 190 yıl yaşamıştır.⁸⁷

⁸⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 81.

⁸¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 67.

⁸² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 41.

⁸³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 32.

⁸⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 73.

⁸⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 63-64.

⁸⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 58-59.

⁸⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 76.

180 Yıl Yaşayanlar

1) **Abbâd b. Şeddâd el-Yerbû'î:** Abbâd b. Şeddâd el-Yerbû'î 180 yıl yaşamıştır. Dört beyti kaydedilmiştir.⁸⁸

2) **Adiy b. Hâtim:** Tayyi' kabilesinin meşhur simalarından Hâtim'in oğlu Adiy b. Hâtim 180 yıl yaşamıştır. Sekiz beytine yer verilmiştir.⁸⁹

3) **Avf b. Sebu':** Kudâa kabilesinden Avf b. Sebî' b. Umeyre b. el-Hevn b. A' cub, 180 yıl yaşamıştır. Beş beyti kaydedilmiştir. Beyitlerde yaşına dair bilgi vardır.⁹⁰

4) **Fâlic b. Halâve:** Gatafân kabilesinden Fâlic b. Halâve 180 yıl yaşamıştır. Silahşör idi. Kendisiyle ilgili olmayan meselelerin detaylarıyla ilgilendiği için bu tür hususlarla ilgilenenlere bunun gereksizliğini ifade için söylenen "ente min hâze'l-emri Fâlicu'bnu Halâvete" darb-ı meselinin menşei olmuştur. On altı beyti kaydedilmiştir.⁹¹

5) **Hârise b. Sahr:** Hârise b. Sahr b. Mâlik b. Abdumenât 180 yıl yaşamıştır. İslâm'a yetişmiş, ama müslüman olmamıştır. Oğlu Cenâb b. Hârise müslüman olup Medîne'ye hicret etmiştir. Hârise bundan dolayı oğluna karşı öfkelenmiştir.⁹²

6) **Hemmâm b. Riyâh:** Temîm kabilesinin Benû Yerbû' b. Hanzala kolundan Hemmâm b. Riyâh b. Yerbû' 180 yıl yaşamıştır. Beş beyti kaydedilmiştir.⁹³

170 Yıl Yaşayanlar

1) **Abduyagûs b. Ka'b b. er-Redât:** Abduyagûs b. Ka'b b. er-Redât ise 170 yıl yaşamıştır.⁹⁴

2) **Ebû Cu'âd Rebîa:** Benû Advân kabilesinden Ebû Cu'âd Rebîa 170 yıl yaşamıştır.⁹⁵

---

⁸⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 58.

⁸⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 36-37.

⁹⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 56-57.

⁹¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 51-52.

⁹² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 57-58.

⁹³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 58.

⁹⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 74.

⁹⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 64.

3) Hâcer b. Abduluzzâ: İbnü'l-Kelbî'nin nakline göre Hâcer b. Abduluzzâ el-Huzâ'î uzun bir süre yaşamıştır. Bir anlatıma göre bu Umeyre b. Hâcer b. Umeyr b. Abduluzzâ olup 170 yıl yaşamıştır.⁹⁶

4) Zuheyr b. Merha: Kays b. Aylan grubundan Zuheyr b. Merha 170 yıl yaşamıştır.⁹⁷

167 Yıl Yaşayanlar

1) Sem'ân b. Hubeyre: Sem'ân b. Hubeyre 167 yıl yaşamıştır. Sem'ân, es-Semmâl el-Esedî olarak bilinir. On altı beyit şiiri kaydedilmiştir.⁹⁸

160 Yıl Yaşayanlar

1) el-Hâris b. Hasîb el-Bâhili: Benî Evd b. Ma'n kabilesinden el-Hâris b. Habîb el-Bâhili'nin 160 yıl yaşadığı belirtilmiştir.⁹⁹

2) Musâfi' b. Abduluzzâ: Damre kabilesinden Musâfi' b. Abduluzzâ'nın 160 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Ebû Hâtim buna ait on beyit şiir kaydetmiştir.¹⁰⁰

154 Yıl Yaşayanlar

1) Enes b. Mudrik el-Has'amî: Enes b. Mudrik el-Has'amî'nin 154 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Enes, Yemen menşeli Kehlân kollarından Has'am kabilesinin reisi idi. Kabilenin silahşörlerindedir. İslâm'a yetmiş ve müslüman olmuştur. İleri yaşta söylediği beş beyti Ebû Hâtim tarafından kaydedilmiştir. Beyitlerde yaşına dair bilgi vardır.¹⁰¹

150 Yıl Yaşayanlar

1) Abdullâh b. Subey' el-Himyerî: Himyerli Abdullâh b. Subey'in 150 yıl yaşadığı belirtilmiş, iki beyitlik şiirine yer verilmiştir.¹⁰²

2) Bahr b. el-Hâris: Zuheyr b. Cenâb'ın torunlarından Bahr b. el-Hâris b. İmrulkays b. Zuheyr b. Cenâb'ın 150 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Üç beyitlik şiirinde yaşına dair bilgi vardır.¹⁰³

⁹⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 73.

⁹⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 64.

⁹⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 50-51.

⁹⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 77.

¹⁰⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 24.

¹⁰¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 33.

¹⁰² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 34.

¹⁰³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 55-56.

3) Ebû Zebîd et-Tâî: Ebû Zebîd et-Tâî 150 yıl yaşamıştır. Bunun adı el-Munzir b. Harmele'dir.¹⁰⁴

4) Hârise b. Murre: Hârise b. Murre b. Hârise b. Abdurudâ el-Kelbî'nin 150 yıl yaşadığı belirtilmiştir.¹⁰⁵

5) Yezîd b. Câbir b. Hursân: Yezîd b. Câbir b. Hursân b. Cez' b. Ka'b'ın 150 yıl yaşadığı belirtilmiştir.¹⁰⁶

140 Yıl Yaşayanlar

1) Hinnâbe b. Ka'b el-Abşemî: Hinnâbe b. Ka'b el-Abşemî 140 yıl yaşamıştır. Bunun da Muâviye aralarındaki sohbete ve şiirlerine yer verilmiştir. Şiirde yaşına dair bilgi vardır.¹⁰⁷

2) Karede b. Nufâse: Karede b. Nufâse es-Selûlî 140 yıl yaşamıştır. İslâm'a yetişmiş ve müslüman olmuştur.¹⁰⁸

3) Kehmes b. Şu'ayb ed-Devsî: Devs kabilesinden Kehmes b. Şu'ayb ed-Devsî 140 yıl yaşamış ve uzun ömürlüler arasında sayılmıştır. Kehmes'in cahiliye dönemi meşhur şairlerinden Te'ebbeta-şerren tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir. Ebû Hâtim ona ait sekiz beyit kaydetmiştir.¹⁰⁹

4) Masâd b. Cenâb: Masâd b. Cenâb b. Murâre'nin 140 yıl yaşadığı belirtilmiştir. Masâd Temîm'e mensup Benû Yerbû' b. Hanzala kabilesinin alt kolu Benû Amr'a mensuptur. Ebû Hâtim buna ait sekiz beyit kaydetmiştir.¹¹⁰

5) Mes'ûd b. Masâd: Kelb kabilesinden Mes'ûd b. Masâd b. Hisn b. Ka'b 140 yıl yaşamıştır. Bu muhtemelen Zuheyr b. Cenâb'ın torunlarından. Dört beyti kaydedilmiştir.¹¹¹

130 Yıl Yaşayanlar

1) el-Cerenfeş b. Abede et-Tâî: el-Cerenfeş b. Abede et-Tâî'nin 130 yıl yaşadığı belirtilmiştir.¹¹²

---

¹⁰⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 86.

¹⁰⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 75-76.

¹⁰⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 72-73.

¹⁰⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 85-86.

¹⁰⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 66.

¹⁰⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 23.

¹¹⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 23-24.

¹¹¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 56.

¹¹² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 79.

120 Yıl Yaşayanlar

1) **Abbâd b. Enfu'l-Kelb:** Benî Esed kabilesinden Abbâd b. Enfu'l-Kelb es-Saydâvî 120 yıl yaşamıştır. On bir beyti kaydedilmiştir. Beyitlerde yaşına dair bilgi vardır.¹¹³

2) **Ebu's-Semmâh b. eş-Şimrâh et-Tâî:** Ebu'l-Hasen el-Medâ'inî'nin Ebu's-Semmâh b. eş-Şimrâh et-Tâî'nin bazı beyitlerine istinaden onu muammerun arasında saymıştır. Bunda da delillendirme yapılmıştır. Şiirlerde üç sarık eskittiğini söylemektedir. Arap kültüründe sarık ömrü kırk yıldır. Buna göre 120 yaşında olur.¹¹⁴

3) **Fadâle b. Zeyd el-Advânî:** Fadâle b. Zeyd el-Advânî 120 yıl yaşamıştır. Ebû Hâtim bunun Muaviye ile sohbetine ve şiirlerine uzunca yer vermiştir.¹¹⁵

4) **Lebîd b. Rebîa:** Benü Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden cahiliye dönemi seçkin şairlerinden Lebîd b. Rebîa 120 yıl yaşamıştır. İslâm'a yetişmiş ve müslüman olmuştur. İbnu'l-Kelbî'ye göre 130 yıl yaşamıştır. Bunun yaşı delillerle izah edilmiştir. Ebû Hâtim'in genişçe yer ayırdığı kişilerdendir.¹¹⁶

5) **Sureyh b. Hâni' b. Yezîd:** Mezhic kabilesinden Sureyh b. Hâni' b. Yezîd b. Nuheyk 120 yıl yaşamıştır. İbnu'l-Kelbî rivayetine göre el-Haccâc'ın valiliği sırasında öldürülmüştür. Savaşırken ölümü sırasında üç beyit söylemiştir.¹¹⁷

6) **el-Ubeyrid b. el-Mu'azzer er-Riyâhî:** el-Ubeyrid b. el-Mu'azzer er-Riyâhî 120 yıl yaşamıştır. Kimilerine göre bu Teymu'r-Ribâb kabilesinden el-Ubeyrid b. el-Hâris'tir.¹¹⁸

7) **Zuheyir b. Ebî Sulmâ:** Cahiliye dönemi meşhur şairlerinden Muzeyne kabilesine mensup Zuheyir Ebî Sulmâ 120 yıl yaşamıştır. Seksen yaşına ayrıca 117 yaşında söylediği beyitleri kaydedilmiştir.¹¹⁹

¹¹³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 43-44.

¹¹⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 82-83.

¹¹⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 83-85.

¹¹⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 60-63.

¹¹⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 38-39.

¹¹⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 59-60.

¹¹⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 66-67.

119 Yıl Yaşayanlar

1) **Mucemmi' b. Hilâl:** Mucemmi' b. Hilâl b. Hâlid b. Mâlik, 119 yıl yaşamıştır. Bu, Bekr b. Vâil kabilesinin Teymullâh b. Sa'lebe kolundandır. Ebû Hâtim dört beytine yer vermiştir. Beyitlerde 119 yaşında olduğu belirtilmiştir.¹²⁰

100 Yıl Yaşayanlar

1) **Cirve b. Yezîd et-Tâî:** Tayyi' kabilesinden Cirve b. Yezîd et-Tâî'nin yüz yaşlarında iken Belh'e yerleştiği söylenmektedir. Sevre b. Ebcur ile beraber öldürülmüştür. Ebû Hâtim 41 beyit şiirini kaydetmiştir. Beyitlerde yaşına dair bilgi vardır.¹²¹

90 Yıl Yaşayanlar

1) **Amr b. Kami'e:** Amr b. Kami'e b. Sa'd b. Mâlik b. Dubey'a b. Kays b. Sa'lebe b. 'Ukâbe, 90 yıl yaşamıştır. Şiirlerine yer verilmiştir. Şiirinde yaşına dair bilgi vardır.¹²²

Yaşı Belirtilmemiş Olanlar

1) **el-Adbat b. Kurey':** Uzun bir ömür yaşayanlardan biri de el-Adbat b. Kurey' b. Avf b. Ka'b b. Sa'd b. Zeydumenât b. Temîm'dir. Hîre'de buna ait bir hamamın bulunduğu belirtilmiştir. Ebû Hâtim, el-Adbat'a ait beş beyitlik şiir kaydetmiştir.¹²³

2) **el-Agleb el-İclî:** el-Agleb el-İclî'nin uzun süre yaşadığı belirtilmiştir.¹²⁴

3) **Avf b. el-Edrem:** Avf b. el-Edrem b. Gâlib'in uzun süre yaşadığı belirtilmiş, yaşı hakkında bilgi verilmemiştir.¹²⁵

4) **Avvâm b. el-Munzir:** Avvâm ya da Arrâm b. el-Munzir'in de İbnu'l-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre uzun bir ömür yaşamıştır.¹²⁶

¹²⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 32-33.

¹²¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 53-55.

¹²² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 89-90.

¹²³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 8-9.

¹²⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 87.

¹²⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 78.

¹²⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 71.

5) **Beliyy kabilesinden en-Nu‘mân:** Ebû Miskîn’e nisbetle Ebû Hâtim’in aktarımına göre Beliyî kabilesinden en-Nu‘mân adlı bir kişi uzun bir süre yaşamıştır.¹²⁷

6) **Enes b. Nuvâs b. Mâlik:** Enes b. Nuvâs b. Mâlik b. Hubeys de muammerundan sayılmıştır. Yaşı belirtilmemiştir.¹²⁸

7) **el-Hâris b. et-Tev’em el-Yeşkurî:** el-Hâris b. et-Tev’em el-Yeşkurî’nin uzun bir süre yaşadığı ve İslâm’a yetiştiği belirtilmiş ancak yaşı hakkında bilgi verilmemiştir.¹²⁹

8) **İmruulkays b. Humâm:** İmruulkays b. Humâm b. Ubeyde b. Hubel b. Abdullâh uzun ömürlüler arasında sayılmış ancak yaşı belirtilmemiştir.¹³⁰

9) **Ka‘b b. Rebîa:** Ebû Hâtim’in Mervân b. el-Hakem yoluyla anlattığına göre Ka‘b b. Rebîa çok uzun bir ömür yaşamıştır.¹³¹

10) **el-Kalemme:** Arap bilgeleri arasında sayılan el-Kalemme’nin uzun bir süre yaşadığı belirtilmiş, yaşı tayin edilmemiştir. Bunun adı Umeyye b. Avf’tır. Eski Arap hatiplerindedir. Ebû Hâtim, el-Kalemme’nin vasiyetine yer vermiştir.¹³²

11) **Kureyşli bir bilge:** Hz. Peygamber’in (sav) bisetine yakın zamanlarda bir Kureyşli deniz yolculuğu yapmış. Fırtınada gemi parçalanmış. Kureyşli ıssız bir adaya sürüklenmiş. Adada gezinirken yaşlı bir bilge ile karşılaşmış. Bunlar tanışmışlar. Bilge, Mekke’yi ve eski tarihini bütün detaylarıyla anlatmış. Daha sonra iki beyitlik bir şiir ile kendisine dair gizemli bir tanıtım yapmış. Anlatıcı ise onun el-Hâris b. Mudâd el-Curhumî olduğunu düşünmüş. Kimileri ise bunun bir Curhumlu olduğunu söylemiş. Bunda yaş tayini yapılmamış.¹³³

12) **el-Ma‘âfir b. Ya‘fur b. Murr:** Ölmeye yakın bir taşta üç beyitlik bir şiir ile kendisini Mudar’lı olarak tanıtmıştır. Hz. Suleymân döneminde bunun mezarı bulunup açılmış ve sözü edilen kitabe bulunmuştur.¹³⁴

¹²⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 82

¹²⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 71.

¹²⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 79

¹³⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 56.

¹³¹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 86

¹³² Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 88-89

¹³³ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 5-6.

¹³⁴ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 5.

13) el-Miczem b. Bekr: el-Miczem b. Bekr b. Amr b. Abbâd b. el-İrs b. Sâme b. Lu'ey uzun bir süre yaşamış kişiler arasında sayılmıştır. Keskin zeka sahibi olduğu için Arap dahileri arasında sayılmıştır.¹³⁵

14) el-Mishâh b. Hâlid b. el-Hâris: Dabbe kabilesinden el-Mishâh b. Hâlid b. el-Hâris uzun bir süre yaşamıştır.¹³⁶

15) Rebîa b. Uzzey b. Buzzey el-Useyyidî: Ebû Hâtim, Hişâm'ın Temîmlilere nisbetle ifadesine göre Rebîa b. Uzzey b. Buzzey el-Useyyidî uzun bir süre yaşamıştır.¹³⁷

16) Sa'ne b. Selâme b. el-Hâris: Zuheyr b. Cenâb'ın torunlarından Sa'ne b. Selâme b. el-Hâris b. İmruulkays b. Zuheyr b. Cenâb'ın uzun süre yaşadığı belirtilmiş, yaş bilgisi verilmemiştir.¹³⁸

17) Sinân b. Vehb: Sinân b. Vehb b. Teymu'l-Edrem b. Gâlib b. Fihri uzun bir süre yaşamış ve muammerûn arasında sayılmıştır. Yaşı belirtilmemiştir.¹³⁹

18) Umeyye b. el-Esker: Benû Leys b. Bekr kabilesinden Umeyye b. el-Esker uzun bir ömür yaşamış, İslâm'a yetişmiş ve müslüman olmuş, Medîne'ye hicret etmiştir. Yaşı belirtilmemiştir. On iki beyit şiiri kaydedilmiştir.¹⁴⁰

SONUÇ

Arap kültür tarihinde III./X.yüzyılın en yetkin isimlerinden biri olan Ebû Hâtim es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mu'ammerîn* adlı eseriyle Arap kültür tarihinde uzun ömürlü kişiler anlamında “muammerûn” kategorisini tasnif edip müstakil bir kitapta ele almıştır.

Ebû Hâtim'in bu tasnifi daha sonra pek çok müellif tarafından da takip edilmiştir. Eserlerinde “muammerûn” başlığı açan müellifler Ebû Hâtim'i kaynak almışlardır. Ebû Hâtim'in kitabı en hacimli çalışma olmaya devam etmiştir. Muahhar müelliflerin faaliyeti konuyu geliştirmemiş bilakis özet şeklindeki tekrarlardan ibaret kalmıştır.

¹³⁵ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 80

¹³⁶ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 76

¹³⁷ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 82.

¹³⁸ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 79

¹³⁹ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 80

¹⁴⁰ Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 67-69.

Ebû Hâtim'in listesinde yer alan kişilerin yaşı konusunda abartılı rakamlar çoğunluktadır. Bu durum konu ile ilgili abartılı hatta yapay bilgilerin popülerliğiyle ilgilidir. Listenin büyük bir bölümü teyit edilmesi güç yüksek rakamlardan oluşmaktadır. Bundan dolayı "muammerûn" kavramı için ancak genel bir tarif yapma imkanı oluşmaktadır. Buna göre bu kavram genel olarak uzun ömür yaşamış kişileri ifade etmektedir. Uzun ömür tanımı sadedinde nispeten subjektif olmakla beraber 80-90 alt ortalama, 120-130 üst ortalama üst olarak düşünülebilir.

Cahiliye döneminde genel olarak uzun ömürlü kişileri ifade etmeye matuf olan "muammerûn" kavramı İslâm kültürü içinde kullanıldığı alana göre yeni anlamlar kazanmıştır. Mesela Emevî ve Abbâsî halifeleri için kullanılmış olan muammerûn kavramı bu kullanımda halifenin yaşıyla değil hilafet süresiyle ilişkilendirilmiştir. Ortalama yirmi yıl hilafet görevi yürütenler "mummerûn"dan olmakla nitelenmiştir.

KAYNAKÇA

Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1-20, Dâru's-sâkî, 4.bs., 2001.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, 1-6, tah. Ahmed Abdulfagûr Attâr, 4.bs., Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1987.

Ebû Bekr el-Hârezmî, M.b.el-Abbâs, *Mufîdu'l-ulûm ve mubîdu'l-humûm*, el-Mektebetu'l-unsuriyye, Beyrut 1418.

Ebû Hâtim es-Sicistânî, Sehl b. M.b. Osmân, *Kitâbu'l-mu'ammerîn mine'l-arab ve turâfîn min ahhârihim ve mâ kâlûhu fî muntehâ a'mârihim*, tah:M.Emîn el-Hancî, Ahmed b.el-Emîn eş-Şankîtî, Matbaatu's-sa'âde, Mısır 1905.

Ebû Nuaym el-İsbahânî, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed, *Ma'rifetu's-sahâbe*, 1-7, tah: Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Dâru'l-vatan li'n-neşr, Riyâd 1998.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, İmâduddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1-14, tah.Alî Şîrî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, 1988.

Ebu'l-Ma'âlî Bahâuddîn el-Bagdâdî, M.b.el-Hasen b.M.Ali b. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, 1-10, Dâru sâdır, Beyrut 1417.

el-Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târîhu Bagdâd*, 1-16, tah: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.

Hatiboğlu, İbrahim, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, 36/ 441-443.

İbrahim Hatiboğlu, “Muammerûn”, *DİA*, 30/325-326.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh, *Târîhu Dimaşk*, 1-80, tah: Amr b. Garâme el-Amrevî, Dâru'l-fıkr li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1995.

İbn Dureyd, *el-İştikâk*, tah. Abdusselâm M. Hârûn, Dâru'l-cil, Beyrut 1991.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî, *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târîh ve's-siyer*, Şeriketu dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1997.

el-İbşîhi, Ebu'l-Feth Şihâbuddîn M.b.Ahmed b. Mansûr, *el-Mustatref fi kulli fennin mustazref*, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1419.

el-Muberred, Ebu'l-Abbâs M.Yezîd, *el-Fâdil*, 3.bs., Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Kâhire 1421.

er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. M., *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-şu'arâ ve'l-bulegâ*, 1-2, Şeriketu dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1420.

eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî el-Murtazâ: Gururu'l-fevâid ve dururu'l-kalâid*, 1-2, tah: M.Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetu'd-duktûr Mervân el-Atiyye, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-arabiyye, yy., 1954.

Tüccar, Zülfıkar, “Sicistânî, Ebû Hâtım”, *DİA*, 37/139-141.

ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtadâ, *Tâcu'l-arûs*, 1-40, tah. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Vizâretu'l-irşâd ve'l-enbâ, Kuveyt 1965.

ez-Zehabî, İbn Kaymaz Şemseddîn Ebû Abdullâh b. M., *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 1-15, tah: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003.

BAHR-I TAVÎL VE BAYBURTLU ZİHNÎ'NİN İKİ BAHR-I TAVÎLİ

MÜZAHİR KILIÇ*

ÖZET

Divan edebiyatında nesir belirli alanlarda kullanılmıştır. Şuara tezkireleri bunların başında gelir. Ama daha çok dinî metinler nesir halinde yazılmıştır. Nesir-nazım karışımı metinler bütün nesir eserleri arasında daha ağırlıklı görülür. Allah'a yakarış ve bu türün en güzel örneği Sinan Paşa'nın Tazarru'nâme'si olup nesir ağırlıklıdır. Bu nesirlerin çoğu secilidir. Divanlarda rastlanan ve Bahr-ı Tavîl adıyla bilinen vezinli ve secili örnekler için serbest şiir veya retorik bir nesir örneği denilebilir. Bu alanda yapılan detaylı çalışma Aksoyak'a aittir.¹ Edebiyatımızda meşhur koşmasıyla tanınan Zihnî, mürettep divanında iki adet de bahr-ı tavîle yer vermiştir. Bunlardan biri naat, diğeri -tevarih bölümünde yer almakta- sevgili ve güzellik unsurlarından oluşan, güzeli tasvir konusu işlenmiştir.

Birinci bahr-ı tavilde İslam peygamberi tasvir edilirken güzellik unsurları, Divan edebiyatının ortak dili olup, Kur'an ifadeleri olan; "ve'l-leyl, ve'-ş-şems, ve'd-duhâ" başta olmak üzere, peygamber sevgisini anlatan çok güzel ifadelerle yer verilmiştir. Ayrıca secilerin anlatıma kattığı ahenk, dilin ağırlığına rağmen farklı bir güzellik ve akıcılık hissettirmektedir. Kasidelerde işlenen naat konusu bahr-ı tavilde farklı bir mükemmelliğe ulaşmıştır.

İkinci bahr-ı tavil bir güzelleme örneğidir. Meşhur koşmasıyla tanınan Zihnî, belli ki bu alandaki başarısını ayrıca bir divan şâiri sıfatıyla bahr-ı tavillerde de göstererek bu konuda oldukça başarılı örnekler vermiştir. Bahr-ı tavil her divan şâirinin yazdığı bir tür değildir. Zihnî, divanında yer verdiği bu iki bahr-ı tavîliyle de farklılığını ortaya koymuştur. Bu çalışmada her iki bahr-ı tavil metinleri ve konuları ele alınacaktır.

BAHR-I TAVÎL AND TWO BAHR-I TAVÎL SAMPLES OF BAYBURTLU ZİHNÎ

ABSTRACT

Prose in Divan literature has been used for specific aims. Şuara tezkiresi are among these. Yet, more commonly, religious texts have been written in prose. Those texts which mix prose and verse are more

---

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi, muzahirk@msn.com

¹ Doç. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Beşevler/Ankara. aksoyak@yahoo.com. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007.*

common. Sinan Pasha's Tazarrunname which is the best example of this type is mainly composed of prose. most of these proses have internal rhymes. Those examples found in Divans and known as Bahr-ı Tavil can be identified as free verse and rhetoric. Aksoyak has a detailed study in this field. Zihni, who is known with his famous ballad in our literature, has two bahr-ı tavils in his organized divan. One of them is in naat section and the other one is in tevarih section; both of them are written on beauty and beloved person.

While Islamic prophet is described in the first Bahr-ı Tavil, the elements of beauty, common language of Divan literature, some expressions of Qoran such as "ve'l-leyl, ve'sems, ve'd-duhâ" and splendid expressions on the love of prophet takes place there. Besides, the harmony internal rhymes bring into the story creates a different beauty and fluency. Naat topic used in odes reaches its peak in Bahr-ı tavil.

The second bahr-ı tavil is an example of lyric. Zihni, known for his famous ballad, shows his success also in this field and he gives perfect examples of bahr-ı tavil. Not every Divan poet writes bahr-ı tavil. Zihni has his exclusiveness by his two bahr-ı tavils in his Divan. In this study, both bahr-ı tavil texts will be investigated by their topics and texts.

Giriş

Bahr-ı tavil, Feülün mefâilün feülün feilün mefâilü cüzlerinden ibaret bir âhenk ölçüsüdür. Arapların en meşhur şâiri ve Ka'be'deki Muallaka'lardan en üstte duranın nâzımını İmrüü'l-Kays'ın

Kıfâ nebkî min zikrâ habîbin ve menzili

Bi-sıktı'l-livâ beyne'd-Dahûli fe havmeli

“Ey giden iki yolcu, durun da biz üçümüz sevgiliyi ve Dahul'e Havmel arasında Sıktu'l-Liva'daki obayı ana ana ağlayalım!”

beytinde olduğu gibi Arapça manzumelerde hoşça giderse de Türkçeye hiç yaraşmadığı için Türk şâirlerince hiç kullanılmamıştır.

Bir de bizim şâirlerden bazılarınca kullanılmış bir bahr-ı tavil vardır ki *feilâtün mefâilün müstef'ilün* gibi cüzlerin her mısradaki aynı miktarda olmak üzere istenildiği kadar tekrarından ibarettir. Bununu bir mısraı hemen hemen bir sahife yer tutar ekseriya latife-âmîz nazımlarda kullanılır. Şâir-i zarif Halil Nihad (Boztepe) Bey'in Ali Emiri için yazdığı iki mısradan birincisinin bir parçasında olduğu gibi:

“*Ey cihân-ı edeb ü ma‘rifetin muhterem ü muhteşem üstâdı, senin kadrini takdir edemez kimse, sen allâme-i yektâ-yı zaman fâzıl-ı ferzâne-i devrânsın efendim.*”²

Ölçülü ve uzun nesir cümleleri niteliğinde uyaklı dizelerden meydana gelen bir biçimdir. Dizelerin ölçüsü “feilâtün” “fâilâtün” “mefâilün” “müstef‘ilün” gibi parçalardan birinin arka arka yinelenmesiyle yazılır. Dizelerde seciler de yapılır. Çok az kullanılmış bir biçimdir.

Şeyh Galib’den verilen örnek dört mısradan meydana gelmektedir.

Mısra-ı evvel (birinci dize ölçüsü: 74 feilâtün)

Mısra-ı sâni (ikinci dize ölçüsü: 70 feilâtün)

Mısra-ı sâlis (üçüncü dize ölçüsü: 66 feilâtün)

Mısra-ı Rabi’ (dördüncü dize ölçüsü: 44 feilâtün)³

Uzunluğu bazen bir sayfayı bulan bu şiirler tek beyit yahut tek kıtadan ibaret olurlar. Çoğunlukla divanların musammatlara ait bölümlerinin sonunda yer alırlar. Örneklerine az rastlanan bahr-ı tavîller divan şiirinin sanatlı şekillerindedir.⁴

Zihnî hem halk şiirinin hem de divan şiirinin önemli temsilcilerinden biridir. “Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş” diye başlayan koşması halk şiirinin bercestelerinden biridir. Bayburtlu Zihnî bu koşmasını Bayburt’un düşmanlar tarafından işgali üzerine yazmıştır.⁵ Bu koşmasının Halk Edebiyatı türleri arasında meşhur olması dolayısıyla herkes onu bir Halk şâiri olarak bilir. Ancak mürettep bir divana sahip olan Zihnî’nin çok meşhur bir *Sergüzeştname*’si⁶ de vardır ki hiciv alanında Nef‘î’nin *Sihâm-ı Kazâ*’sından sonra en çok tanınan eserler arasında yer alır. Halk şiirinin önemli türü sayılan destan da Zihnî’nin başarılı olduğu diğer bir nazım şeklidir. Onun birkaç destanı günümüze kadar ulaşmıştır.

Bayburtlu Zihnî ve Bahr-ı Tavîli

² Tahirî’l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, s. 22, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

³ Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiiri, s. 277-78.

⁴ Pala, İskender, Divan Şiiri Sözlüğü, Cilt: I-II, s. 71, Akçağ Yayınları, Ankara.

⁵ Karabey, Doç. Dr. Turgut, Bayburtlu Zihnî’nin (1797–1859) Meşhur Bir Koşmasına Tahlili Bir Bakış, *Milli Folklor*, 2007.

⁶ Ataürk Üniv. Kütüphanesi, Seyfettin Özege No 374, 178 sayfa. Eserin bilinen 11 yazma nüshası vardır.

Zihnî aynı zamanda iyi bir Divan şâiridir. Hatta divan şiirinin usta şâirlerinin çok az yetiştiği dönemde yetişmiş eğitimli şâirlerden biridir. Nüktedanlığı, hazır-cevap oluşu onun kişisel özelliklerindedir. Ancak yaşadığı devirde hak ettiği itibarı görememiş, çoğu kez basit memurluklarla İstanbul, Akka, Hopa, Ünye gibi birçok yeri dolaşmıştır. Görev yaptığı yerlerdeki haksızlıklara tahammül edemeyen, sürgün yaşayan, azledilen Zihnî'nin hicivlerine Adıyaman Üniversitesi'nde sunulan bildiriye geniş yer verilmiştir.⁷ Zihnî'nin konumuzla ilgili yönü divan şâirliğidir. Bu sebeple Zihnî divanını bilmek gerekir. Divanın akademik bir edisyon- kritik çalışması yapılmamıştır. *Sergüzeştname* ve *Hikâye-i Garibe*, Zihnî'nin diğer önemli eserleridir.

Zihnî Divanı, Zihnî'nin oğlu Ahmed Revâyî tarafından 1293/1876-77 yılında İstanbul'da Tavşantaşı'nda Matbaa-i Süleyman Efendi'de basılmıştır. Divan, birinci bölüm 72 sayfa ve ikinci bölüm 84 sayfa olmak üzere toplam olarak 4+72+84=160 sayfadır. (Sakaoğlu; 20) Divan, Kasâid, Tevârih, Musammatlar, Gazeliyyât, Müfredler bölümlerinden oluşmaktadır. Zihnî, daha çok halk şâiri olarak tanınmasına rağmen aynı zamanda iyi bir divan şâiridir. Müretteb bir divanın olması onu divan şâiri olarak da kabul etmemiz için yeterli bir sebeptir. Divan şiirinin hemen hemen birçok türünde şiir yazmıştır. Bu türlerden biri de bahr-ı tavîldir.

Divan edebiyatı şâirlerinin bahr-ı tavîl konusuna fazlaca yer verdikleri söylenemez. Aksoyak tarafından taranan divanların 30 kadarında bahr-i tavîle rastlanmıştır. Bahr-ı tavîller *feilâtün* tef'ilesinin arka arkaya tekrarlanmasından oluşurlar. Dizelerdeki tef'ile sayısında bir sınırlama yoktur. Konu itibarıyla sevgili ve aşk konuları daha çok işlenir. İlk bahr-ı tavîl örnekleri Ahmed Paşa ve Seyfi'ye aittir. Yine aynı çalışmada bahr-ı tavîl yazan son şâir olarak Kabataş Erkek Lisesi'nin 1940 yıllarında Edebiyat öğretmeni olarak görev yapan Abdülbâkî Fevzî Uluboy'dur. Türk edebiyatında mensur şiir tarzının ortaya çıkması ile birlikte bu türün kullanılmadığı görülmektedir. Ayrıca Cumhuriyet dönemi dilinin de bunda etkisi vardır. Zira Osmanlı dönemi dili ile Cumhuriyet dönemi dilinin mensur şiirdeki seci ve anlam birliği oluşturması eş değer görülemez.

⁷ Kılıç Müzahir, **Divan Şâiri Olarak Bayburtlu Zihni ve Hicivleri**, Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Adıyaman Üniversitesi, 2009.

Bu edebî türün mısraları, mısra‘-ı evvel, mısra‘-ı sâni, mısra‘-ı sâlis diye adlandırılmasına rağmen Zihni’nin birinci bahr-ı tavilinde bu usule uyulmamıştır.

Genel olarak işlenen konuların aşk ve güzellik unsurları olmasına rağmen Zihni’nin birinci şiiri “Der na‘t-ı Resûl” başlığını taşımakta, Hz. Peygamber’e yazılmış bir naat olarak diğer bahr-ı tavillerden farklılık göstermektedir.

ZİHNÎ’NİN BİRİNCİ BAHR-I TAVİLİ

Bahr-ı Tavil Der-Na‘t-ı Resûl⁸

Hüsnüne ey mihr-i cihân-tâb senin mâh-ı mükerrerem mi desem, mihr-i muazzam mı desem, nûr-ı mücessem mi desem; ey saçı ve’l-leyl, yüzi şems ve’ d-duhâ⁹. Her ne desem şânına ahrâdur eyâ mazhar-ı Tâhâ ve Yasîn veya pâdişâh-ı Leyle-i İsrâ, gözi mâ zâğa’l-basar¹⁰, parmağı ve’n-şakka’l-kamer, nutkuna mantûk-ı hacet, pâyına mescûd-ı şecer, nola dürründen açıla gül, hatt u hâlinla tefâhür ide. Sünbül ola çâker heme ezhâr-ı çemen ta ola düstûr-ı figân.

*Bülbül-i şeydâlarına, aşkına, rüsvâlarına, Mûsî-i hayrânın olup Tûr-i tecellî-i cemâlında bulam. Nükte-i sırr-ı erinî, fehm oluna. “Hurr ü yâ evsa’uhâ” feyz-i tecelli-i Huda, lutf-i shehşâh-ı atâ, nola sabâ lutf edüp ahvâlümü dildâre beyân etmek için kâdeme cünbân-ı gülistân-ı bekâ semtine olsaydı vezân, cism-i nizârım dahi mümkün ola. Peyrev olarak âh-ı sehergâhile dergâhına yüzler sürerek, cûy-i sirişkim dökerek, sînemi bend bend sökerek, hâl-i diğer-günümü, derd ü dil mahzûnumu, sad-pâre ciger hûnumu, arz eylesem efgân ederek, çâk-ı girîbân ederek, kendisine yarlığım, gayrıya ağyârlığım, şâm ü seher zârlığım şerh edeyim. Belki terahhüm ide ahvâl-i perîşânuma ol dilber-i yektâ.

Pertev-i envâr-ı cemâlün kubbesi kevn ü mekândur ki senün enfes ü âfâkı dolaşmış felek-i heftümi aşmış per-i Cibrîl’e ulaşmış ser ü pâ devre-i arşiyeye-i ferşiyeye-i câmi‘ ki bu takdirce cemâlün senin âyîne-i didâr-ı Hudâ’dır ki kamer devr-i izârün mî degil, arş-ı cemâlün mî degil, kürsî-i kemâlın mî degil, Sidre’ye Tûbâ-yı kaddün oldu mu sâye-fiken, ‘izz ü ‘alâ şâh-ı tecellâ ve te’âlâ ve takaddes kademün basdı fülk-i firkata kaldı melekût ayağın altında. Le-

⁸ **Divân-ı Zihni**, University Of Toronto Library, Z45A17-1876, s. 8-9.

⁹ الشمس والضحى Güneşe ve kuşluk vaktine and olsun. Kur’ân-ı Kerîm, 91/1.

¹⁰ (Muhammed’in) göz(ü) şaşmadı ve sınırı aşmadı. Kur’ân-ı Kerîm, 53/16-18.

amruke¹¹ mi degül tâc-ı serün işe levlâk serîr-i lî-ma‘allah senin, âlem-i lâhûtuna nâz-ı süvârî-i fezâ-yı ceberût, sâmi‘, asvâtü kalem-i mazhar âvâze-i ednâ ki ke-lemhi’l-basar, âfâka sefer, ol yüce dergâha güzâr, Hâlık-ı yektâyâ nazar, hâric-i ez tavk-ı beşer nola ger ihsân idesin. Lutfun ile yâd idesin, cân ü dili şâd idesin, bendeni âzâd idesin, mülkünü âbâd idesin. Kalmıyayım silsile-i gamda perâkende, perîşân ciger-pârelere hecrile, âvârelere aşkile, bîçârelere, derde giriftârlara, baht-ı siyâh-kârlara, şâm ü seher zârlara, seb‘a-ı seyyârlara, nâle-i şeydâlara, pertev-i lutfundan ola.

Hisse-i hüveydâ sensin. O sultân-ı ser-âmed ki gubâr-ı kademün her dü serâ çeşmine tutiyâdur. Eger ağrasa nîrâne-i nesîm-i kademün nâr söner, cennet-i Firdevs’e döner. Düşse çemen-zâr bu etvâr-ı nezâketle yolun serve hırâmân verir. Güllere handân verir, gülşene fermân verir. Ta ki zemistîn gülistâne mübeddel ola.

Güzlârda nergis-i ter ü reyhân-ı ter ü sünbül-i ter ü ezhâr-ı çemen çâr anâsır ola. Mânende-i gülgeşt-i cinân cümle-i kühsâr ola. Gevher-i kademünden dokuz eflâk zümürüd nazarından eser-i feyzün ile. Nola Mesîhâ’ya verilse dem-i kudsi dahi Mûsî-i Kelîm’e yed-i beyzâ. Dürr-i yektâ sade-f-i ebr-i bahâr keremün katresi, Hızr âb-ı lebün raşhası, kevser keremün fazlası, hâl-ı siyehün Hind ü Habeş mülkine sultan, bütûn-ı mülke Süleymân, yüzün mâhda tâbân, ruhun mihr-i dirahşan, eyâ Yusuf-ı Ken’an, Hıtâ kâkül-i müşkînünün âşüftesidir. Nâfe-i çîn Çin’de âlüftesi; âhuları, âhu-nigehün mesti olub, çeşm-i gazâlânına hayrân değil, âdemi vahşide bile deşt-i beyâbânların (Zihnî)-i şeydâ gibi Mecnûn’un olup, zâr ü serâsîme güzer-i dâmen-i kühsârda hîzân ü gürîzân sana ey saçı leylâ.

BAHR-I TAVÎL II¹²

Beyt-i evvel

Dün gice bir dilber-i mümtâz, bir şahbâz, bir tannâz, bir şehnâz-ı hüsn-i icâz, ser-efrâz, sâhib- nâz gördüm. Aşk-ı gûn â gûn ile derd-i derûnum söyledim. Hâneme gelsen dedim âheste, ey nevrete, kâkül-deste, anber-beste, ger girmezse destin deste, cüste cüste derd-i aşkın insân öldürür.

Beyt-i sâni

¹¹ (Ey Resûlüm) senin ömrüne and olsun. Kur’ân-ı Kerîm, Hicr, 15/72.

¹² Divân-ı Zihnî, s. 67.

Câm sundu destime hurşid âfâkı mıdur? Sâki midür, la'lin mey-i bâki midür. Mahmûr idüm fark itmedüm bu neş'eyi kim bâde-i hamrâ mıdur, yâ kulkul-i mînâ mıdur* Sen de ey âfet ki bu âdet ki bu hâlet ki var çok fitneler icâd eder, îrâd eder, ifsâd eder. Şîrin lebün Ferhâd eder, çok halkı yeksân eder.*

Beyt-i sâlis

Hüsnün ey meh ahsenü'l-hüsnâ mıdur, ya tal'atın mihr-i cihân-ârâ fülk-i pîrâ mıdur? Yâ münthâ mı kâmetin, yâ Sidre mi, Tubâ mıdur? Yâ servi-i âzâde mi?* Görmedim bir dilberi bu cilvede, bu şîvede, bu nâz ü istiğnâda bu irâde ne a'lâda ne ednâda, yâ Rab ne gedâ ne şâhda sende bu bilmem hulyâda mı bilmem âde mi? *Hasretinle bilmezem kendim henüz dünyâ da mı, ukbâda mı? Gördüm seni rü'yâda mı, hulyâda mı bilmem. Serim sevdâda mı, gavgâda mı? Ya bir ulu da'vâda mı?* Sende bu nâz u nezâketler, tarâvetler, atâfetler ki var, üftâdenin bağrın söker, kanın döker, vermez amân, eyler yaman, kaşı keman, sâhib-kırân uşşâkı her ân öldürür.*

Beyt-i râbi'

Dehri tutmuş pertevin, ey husrevi hûbânımsın? Bir tâli-i yâver misin, hâver misin? Cevlân eder şems ü kamer, âsâr-ı hüsn ü ân yâ tâb-ı dirahşânın mıdur? Kaplamış âfâkı hüsnün, kevkeb dürr-i yemîdür, kılmış münevver âlemi, "nûrun alâ nûr" ke-mişkâti's-sabûh¹³ ey dil-rübâ bilmem cihân peyvendi fermânın mıdır? *Çâk eden âlem-meşâmın hâl-i anber-bû mudur? Gîsû mıdur yâ kâkül, şeb-bû mudur, yâ yâsemen mi? Ârızın gül-berg-i handân mı, yohsa zülf-i reyhân mıdur? *Sen ne hûb-rûsun, ne hoş-hûsun, ne hoş-gûsun. Güler yüzün, şîrîn sözün nebât-ı kanddan ahlâ şeker-rîzin meded uşşâkı ah ey tâir-i kuds-ı hoş-elhân öldürür*

Beyt-i hâmis

Zihnî zârın senden özge yârı yok, ağyâr yok; ikrârı var, inkârı yok. Hükmünde der-i dünyâ ve mâ fihâ cemâlinden cihân pür-nûrdur ey meh-likâ* vuslatınla bendeni dil-şâd kıl, âbâd kıl, âzâd kıl. Zindân-ı gamdan ey perî gel çeşmime kon. Yâ dil-i vîrâneye, efsâneye pejmürde bu kâşâneye. Rahm et bana* Zihnî-i kul senin, hâne senin, murg senin, lâne senin. Teklif ne hâcet, hâne-i halvet tende rahat, cânda tâkat kalmadı. Çün şart-ı ülfet, terk-i külfetdir

¹³ Kur'ân-ı Kerîm, Nûr, 24/35 ayetine işaret ediyor " (Onun nuru) içinde lamba bulunan penceresiz bir oyuğa benzer."

bî-verây-ı âşinâ.* Aşk-ı ser-gerdânınam, kurbânınam, hayrânınam. Oldum lebün vasfında şâh-ı Kande-hâr. Ankâ-şikâr ey pâdşâh-ı hüsn ü ân göster yüzün yohsa beni bu âh-ı nâlân öldürür.

Sonuç

Zihnî'ye ait bu iki bahr-ı tavîl sevgiliye ait güzellik unsurlarını içermektedir. Öncelikle *mahbub* denilince akla ilk gelen Hz. Peygamber'dir. Naat türünde yazılan birinci bahr-ı tavîl Kur'an diliyle ve mucize örnekleriyle Hz. Muhammed'i (SAV.) anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in güzelliğine hitap ederek "Güzelliğine cihanı aydınlatan güneş mi desem, muazzam güneş mi desem, kerametli ay mı desem, yoksa mücessem bir nur mu desem, diyerek güzellik karşısında tarifsizliği ve çaresizliği dile getirmektedir. Gerçekte de Hz. Peygamber'in güzelliğini anlatacak kelimeler bulmak mümkün değildir. O'nu yine en iyi ifade eden Kur'an'dır. Çünkü O, Allah'ın en sevgili kuludur, Habîb'idir. Onun ayağının tozu gözlere tûtyâdır.

İkinci bahr-ı tavîl bir güzellemeden ibarettir. Bu bahr-ı tavîl beş beyitten ibaret olup, daha önce ifade ettiğimiz gibi beyitlerde kelime sınırlaması söz konusu değildir. *Fâilâtü* ve *fâilün* vezni esas alınmıştır. Ancak her beytin ikinci cümlesinde bu durumun değiştiği görülmektedir. Birinci bahrin tef'ileleri ise tavillerde çok fazla kullanılmayan *müfteilün* tef'ilesiyle devam etmektedir. Tahallüs beytinde de *Zihni-zârin senden özge yârı yok* sözleriyle *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbını kullandığı görülmektedir.

Zihnî, halk şiirinde gösterdiği başarıyı Divan şiirinde de göstererek, çok az Divan şâirinin kaleme aldığı bahr-ı tavîl yazmada ki hünerini ve başarısını ortaya koymuştur.¹⁴

¹⁴ Bu makale; Tarihi ve Kültürü ile XIX Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu'nda (28-30 Mayıs 2014) sunulan bildiriden düzenlenmiştir.

HİNDİSTAN ALT KITASI'NDA PAKİSTAN İLE HİNDİSTAN ARASINDA KANAYAN BİR YARA: KEŞMİR

AHMET ERYÜKSEL¹

ÖZET

Genellikle Keşmir adıyla tanınan Cammu ve Keşmir, Pakistan, Hindistan ve Çin'in Tibet bölgesine sınır olması, ve hemen hemen Asya'nın ortasında yer alması sebebiyle "Asya'nın Kalbi" ve "Hindistan Alt Kıtası'nın" tacı şeklinde anılmakta ve konumu itibariyle de stratejik önem arz etmektedir.

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

Keşmir, Pakistan ile Hindistan arasında, yıllardan beri kangren haline gelmiş kanlı bir yara gibi içten içe kanamaya devam etmektedir.

Tarih boyunca, şairlerin güzelliğine hayran kalarak şiirler yazdıkları Keşmir'in mazlum halkı, hep ezilmiş, işkence görmüş, öz yurtlarında parya muamelesine maruz kalmışlardır. Belki de en adil çözüm, her iki ülkenin de buradan elini çekerek bölgenin asıl sahibi olan bu halkı kendi hallerine bırakmalarıdır. Böylece hem akan kanlar durmuş olur, hem de bölge, yüzyıllardır şiirlere konu olan "Hindistan'ın Tâcı" ünvanına yeniden kavuşmuş olur.

Anahtar kelimeler: Keşmir, Cammu ve Keşmir, Keşmir sorunu, Alt kıta, Pakistan, Hindistan

ABSTRACT

In addition to its strategic importance, since it has borders with Pakistan, India, Tibet region of China, and since it is situated in the middle of Asia, Jammu and Kashmir is called "Asia's heart" and "the crown of the Indian Subcontinent".

For long years Kashmir has bled like a bleeding necrosis between Pakistan and India and it still continues to bleed so.

Throughout history hapless people of Kashmir, for which poets wrote poems with inspiration by the region's beauty, had been oppressed, tortured, and behaved like pariahs in their very homeland. Perhaps the just solution would be the withdrawal of the two countries and to leave alone these people who are the real owners of this region. Hence the bloodshed would be stopped and the region would deserve once again its title "India's crown", as it has been referred in poems for centuries.

Key words: Kashmir, Jammu and Kashmir, Kashmir problem, Pakistan, India

Pakistan ile Hindistan arasındaki en büyük sorunların başında, hiç şüphesiz ki, Keşmir konusu gelmektedir.

Görünürde Keşmir sorunu, Pakistan ile Hindistan adında iki ayrı devletin kurulduğu 1947 yılında, bu iki devlet arasında paylaşılmayan bir toprak meselesi olarak başlamış olmasına rağmen, gerçekte bu anlaşmazlık, bölgede 1819 yılında Sihlerin yönetimi ele geçirmeleriyle başlar. O tarihten

bu yana Müslümanlar, ana yurtları Keşmir’de hep baskı ve zulüm altında yaşamışlardır.

Genellikle sadece Keşmir adıyla tanınmakla birlikte tam adı Cammu ve Keşmir olan bu devlet, Pakistan, Hindistan ve Çin’in Tibet bölgesine sınır olması, ve hemen hemen Asya’nın ortasında yer alması sebebiyle “Asya’nın Kalbi” ve “Hindistan Alt Kıtası’nın” tâcı şeklinde anılmakta ve konumu itibariyle stratejik önem arz etmektedir.² Hem coğrafi, hem de iktisadi açıdan sanki Pakistan’ın ayrılmaz bir parçası gibidir. Pakistan için Keşmir’den çıkan veya buradan geçen nehirlerin taşıdığı değer çok büyüktür. Eğer Keşmir, bütünüyle Hindistan işgali altında kalırsa, bu nehirlerin suladığı yaklaşık 83 milyon dönümlük toprak, her an bu suyun kesilmesi sonucu susuz kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Çünkü aynı tehlike, Ravi, Beas ve Satlac isimli üç nehrin suyunun kesilmesinde yaşanmıştı. Bu nehirler, Hindistan’dan çıkarak Pakistan’da geniş bir araziye sulamaktaydılar. 1948 Nisanında Hindistan bu nehirleri, kendi topraklarından çıktığı için, suyunun her damlasının tasarrufunda olduğu iddiasıyla kesti ve Pakistan, bir miktar para ödeyinceye kadar da su kesik kaldı. Bu olay gösteriyor ki, Keşmir, bütünüyle Hindistan’ın elinde olduğu takdirde, Celum, İndus ve Cenab nehirleri de aynı akibete maruz kalabilirlerdi.

Ayrıca bu bölge Pakistan için stratejik bir öneme de sahiptir. Bununla birlikte Keşmir ile Pakistan arasında kara ve demir yolları açısından da sıkı ilişki bulunmaktadır.

Keşmir halkının % 85’i Müslümandır. Nüfus bakımından olduğu gibi coğrafi bakımdan da Keşmir mantıken Pakistan’ın bir parçasıdır. Fakat, ne yazık ki, çok az bir nüfusa sahip olan Hindu azınlığın Hindistan tarafından ısrarla desteklenmesi Keşmir meselesini bir çıkmaza sokmuştur.

Keşmir, İngilizler tarafından 16 Mart 1846 yılında yapılan Amritsar Antlaşması çerçevesinde, taşı, toprağı ve üzerinde yaşayan insanlarıyla birlikte yedi buçuk milyon rupi gibi pek de önemli olmayan bir para karşılığında, aynı zamanda kendisi de bir Hindu olan Maharaca Gulâb Singh’e

---

² Toker, Halil; “Cunagarh ve Haydarâbâd Bağlamında Keşmir’in Hindistan’a İlhâkı Üzerine Bir Değerlendirme”, Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003, sh.67-88.

satılmıştır.³ Pakistan'ın milli şairi olan Muhammed İkbâl şu dizelerle bu olayı çok güzel anlatmaktadır:

“Köylüyü, tarlayı, ırmak ve caddeleri sattılar

Bir ulusu sattılar, hem de ne ucuza sattılar!”⁴

1931 yılının başlarında Cammu'nun şehirlerinden biri olan Udham'da toprak sahibi bir Hindunun Müslüman olması üzerine, vergi dairesi müdürü Müslüman olan bu şahsın ismini, tapu kayıtlarından sildirmiş, hatta daha da ileri giderek tüm toprakları Müslüman olmayan kardeşine verilmiştir. Bu uygulamanın kanunsuzluğu karşısında mahkemeye giden bu şahsa mahkeme hâkimi, “eski dinine geri dön, mallarını geri al” demiş, hakimin bu teklifini reddeden yeni Müslüman olmuş bu kişinin itiraz başvurusu, mahkeme tarafından reddedilmiştir.⁵

13 Temmuz 1931 günü Keşmir Özgürlük Hareketi'nin başlangıcı olarak tarihi kayıtlarında yerini almıştır. Her yıl Keşmir'de “özgürlük şehitlerinin anısına” 13 Temmuz günü kutlanmaya başlandı. Bugün dahi her 13 Temmuzda aynı şekilde kutlamalar devam etmektedir. Aşağıdaki beyit bunu çok güzel ifade etmektedir.

Güzel bir gelenek çıkarıp karıştılar toprakla kana

Allah rahmet etsin bu temiz yaratılışla âşıklara...⁶

Keşmir meselesini daha da çıkmaza sokan başka bir unsur da, “Keşmir Arslanı” lakaplı Şeyh Muhammed Abdullah adındaki siyasi kimliğe sahip kişidir. Bu kişi, Pakistan'ın Lahor kentinde bulunan Pencap Üniversitesi'nde eğitim görmüş, eğitiminden sonra da Keşmir'e dönerek önce öğretmenlik yapmış, daha sonra “Özgür Keşmir” fikrini ortaya atarak siyasete atılmış birisidir. Bölge, Hint kuvvetleri tarafından 1948 yılında işgal edildiğinde Şeyh Muhammed Abdullah, Cammu ve Keşmir'in başbakanı olmuş, 1974 yılında da İndra Gandhi ile bir antlaşma imzalayarak Keşmir'in Hindistan'a bağlı bir

³ Toker, Halil; “16 Mart 1846 Amritsar Anlaşması (Keşmir'in Satış Sözleşmesi)”, Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003, sh.57-.

⁴ <https://www.tespam.org/paylasilamayan-bolge-kesmir-1/>

⁵ Gulam Hussain Zulfiquar, “Özgürlük Mücadelesinin Başladığı Gün: 13 Temmuz 1931”, Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003, sh.62-66.

⁶ Gulam Hussain Zulfiquar, adı geçen makale.

eyalet statüsüne girmesine yardımcı olmuş, daha sonra kurulan bu eyaletin de Eyalet Başbakanlığına atanmış ve 1982 yılının Eylül ayında da ölmüştür.⁷

Cammu ve Keşmir'in Pakistan'a katılmasının sürekli aleyhinde olan bu kişi, siyasi hayatı boyunca hep zigzaglar çizerek hayatı boyunca hizmetinde bulunduğu Hindistan yönetimine, yaptığı hizmetlere rağmen yaranamayarak yine Hindistan tarafından çeşitli tarihlerde defalarca hapse atılmıştır.

Müslümanlar Keşmirde, sürekli baskı ve zulme maruz kalmışlardır. Müslümanlara yönelik insanlık dışı muamelelerin dozu o derece artmıştır ki, camilerin kapılarına kilitler vurulmuş, ezan okunması yasaklanmış, din görevlileri görevleri esnasında müdahale ve şiddete maruz kalmış, insanlar öldürülmüş, kanlar akıtılmıştır. Özellikle Pakistan ve Hindistan'ın bağımsızlığını kazandığı haftalarda yaşanan karışıklıklar sırasında Hindu Maharaca tarafından başlatılan katliamlar sırasında Cammu bölgesinde bir kaç hafta içerisinde 200.000 Müslüman katledilmiştir. Hatta bu baskı ve işkence olayları o hale gelmiştir ki, bilerek veya bilmeyerek Hindistan lehine çalışan Şeyh Muhammed Abdullah bile, bütün bunlara dayanamayarak isyan etmiş ve hapiste olduğu dönemlerin birinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bir mektup yazarak, Hindistan yönetimi tarafından Keşmir halkına yapılan zulüm ve işkenceleri anlatıp, konseyin Keşmir halkına yardım etmesini istemiştir.⁸

Pakistan ve Hindistan hükümetlerinin kurulduğu dönemde, Cammu ve Keşmir'in önünde, ya bu devletlerden birine katılmak, ya da bağımsız kalmak gibi iki seçenek belirdi.

Pakistan'a katılmak, Maharacanın ve Hindu azınlığın işine gelmiyordu. Hindistan'a katılmayı da Müslüman halk istemiyordu. Dış etkenler nedeniyle, tam bağımsız kalıp eski dönemlerde anılan benzetmeyle "Güney Asya'nın İncisi" olmaya çalışması da çok güçtü. Nasıl bir siyaset güdüleceği konusunda acil bir karar verilmesi gerektiğinden, İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi Moubatten, Keşmir'in başında bulunan Maharacaya, bağımsızlığını ilan etmemesini, bu iki ülkeden birine katılmasını; ancak Pakistan'a katılmasının,

⁷ Saiyid Athar Abbas Rızvî, "Keşmir Maddesi", DİA İslam Ansiklopedisi, cilt.25, s.325-327.

⁸ Eryüksel, Ahmet; "Şeyh Muhammed Abdullah'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne Mektubu ve Keşmir Gerçeği", Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003, sh.123.

Hindistan tarafından gayrı dostane bir hareket olarak telakki edilmeyeceğini bildirdi.

Bu durum karşısında Maharaca, Pakistan'a katılmadığı gibi, etrafındaki nüfuzlu Hindu azınlığın etkisiyle Hindistan'a karşı yakın ilgi gösterdi. Öteden beri Pakistan'a katılmak isteyen Müslüman halk ise ayaklandılar ve 24 Ekim 1947'de "Azad Keşmir" İslam Cumhuriyeti kurarak bir de ordu oluşturdu. Yeni kurulan bu hükümetin başına da Sandar İbrahim adında bir kişi getirildi.⁹

Pakistanlılar Cammu ve Keşmir'i Hindistan işgali altındaki topraklar olarak tanımlarken, Hindistanlılar da, Azad Keşmir için Pakistan işgali altındaki Keşmir demektedirler.

Maharacanın hemen hemen sadece Hindulardan ve Sihlerden oluşan ordusu ile Azad Keşmir ordusu arasında başlayan çarpışmalarda, Azad Keşmir'e yardım amacıyla Pakistan'dan gelen Pathan kabileleri Ekim 1947'de Keşmir'e girdiler. Maharaca, Keşmir'in başkenti olan Srinagar'ı terk edip ülkenin güney bölgesine, Cammu'ya kaçtı.

Bunun üzerine Hindistan, Maharaca'nın Hindistan ile birleşmeyi ve yardım etmelerini istediği iddiasıyla ve aynı zamanda Hindu azınlığın can ve mallarını da korumak bahanesiyle alelacele Srinagar'a havadan asker indirdi.

İngiltere ise, arabuluculuk rolü oynayarak meseleye bir hal çaresi bulmaya çalışması gerekirken, aksine Hindistan tarafını gizli olarak destekledi.

Pakistan'ın konuyu Birleşmiş Milletler'e taşıyacağı bir sırada, Hindistan elini daha çabuk tutup, 1 Ocak 1948 tarihinde, Birleşmiş Milletler andlaşmasınının 35. maddesine dayanarak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvuruda bulundu. Böylece uluslararası bir mesele haline gelen Keşmir'de Birleşmiş Milletler'in aracılığıyla 1 Ocak 1949 tarihinde bir mütareke imzalandı. Fakat, Cammu ve Keşmir ile aynı katagoride olan Hint yerel devletleri Haydarabad ve Cunagarh meselelerinde halk oylamasına başvuran Hindistan, Keşmir meselesinde Pakistan'ın da aynı şekilde hareket etmesini bir türlü kabullenemedi.

---

⁹ https://www.dogrucard.com/image/foto/2017/11/28/DUNDEN-BUGUNE-KESMIR-SORUNU_1511875826.pdf

Pakistan'ın iktisâdi ve siyasi güvenliği bakımından Keşmir'in hayati önem taşıdığını daha önce söylemiştik. Bu yüzden denilebilir ki, Pakistan'ın neredeyse tüm dış politikasının ağırlık merkezini bu konu teşkil etmektedir.

Fakat ne yazık ki, uzun yıllardan beri Cammu ve Keşmir, Hindistan ve Pakistan arasında bir kör düğüm olarak kalmış, çözüm için yapılan görüşmeler ve arabuluculuk girişimleri hiç bir zaman sonuçlanamamıştır.

Cammu ve Keşmir'in halledilemeyen bu durumu, Pakistan ile Hindistan arasında her an patlak verebilecek bir savaş nedeni niteliğindedir. 1947 yılındaki bölünmeden sonra günümüze kadar devam eden süreçte, tüm dünyanın gözü önünde Keşmirliler ezilmekte, baskıya maruz kalmakta ve vahşice öldürülmektedirler. Bu olaylar ister Hindistan güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilsin, isterse Hindistanlıların iddia ettikleri gibi Pakistan'ın desteklediği militanlar tarafından olsun sonuçta Keşmirliler ezilip baskıya maruz kalmakta ve öldürülmektedirler.¹⁰

Aşağıdaki rakamlar bu acı gerçeği gözler önüne sermektedir:

Toplam ölü sayısı: 94.597

Tutuklama sırasında ölenler: 7.077

Tutuklanan sivil sayısı: 139.519

Dul kalan kadın sayısı: 22.831

Yetim kalan çocuk sayısı: 107.603

Tecavüz ve cinsel saldırı maduru: 10.823

Yakılıp yıkılan bina sayısı: 107.731¹¹

Tarih boyunca, şairlerin güzelliğine hayran kalarak şiirler yazdıkları Keşmir'de, uzun yıllardan beri halkın % 85'i gibi büyük bir çoğunluğunu oluşturmasına rağmen Müslamanlar, yukardaki rakamlardan da açıkça anlaşılacağı üzere hep baskı ve zulüm altında ezilerek hayatlarını idame ettirmeye mecbur bırakılmışlardır.

¹⁰ Toker, Halil, Prof. Dr., "Sebepleri ve Sonuçları ile Keşmir Meselesini Kavramak", İstanbul 2017, s.8.; Tepebaş, Ufuk, "Bölgesel Sorunların Çözümünde Uluslararası Örgütlerin Rollerini", Stratejik Araştırma Dergisi, sayı.10, 2007, s.88-97.

¹¹ Toker Halil, Prof. Dr., adı geçen eser, s.122.

Ve Keşmir hâlâ, Pakistan ile Hindistan arasında, yıllardan beri kangren haline gelmiş kanlı bir yara gibi içten içe kanamaya devam etmektedir. İki ülke arasında hâlâ çözülemeyen Keşmir sorunu, süreç içerisinde iki ülke arasında yaşanan savaşlar ve 2001 yılındaki 11 Eylül saldırılarının tüm dünyadaki etkisi, buradaki Müslüman toplumun günlük yaşantısı üzerinde de etkili olmuştur. Bu tarihten itibaren bölgedeki bir çok İslâmî kuruluş devlet tarafından terörist olarak nitelendirilmiştir.¹²

Ama şu unutulmamalıdır ki, gerek Pakistan gerekse Hindistan'ın sadece kendi stratejileri ve milli menfaatleri açısından meseleye yaklaşımları sonucu, o bölgenin gerçek sakini konumunda mazlum ve mağdur olan Cammu ve Keşmir'liler hep ezilmiş, işkence görmüş, öz yurtlarında parya muamelesine maruz kalmışlardır. Belki de en adil çözüm, her iki ülkenin de buradan elini çekerek bölgenin asıl sahibi bu halkı kendi hallerine bırakmalarıdır. Böylece hem akan kanlar durmuş olur, hem de bölge, yüzyıllardır şiirlere konu olan "Hindistan'ın Tâci" ünvanına yeniden kavuşmuş olur.

Muzamil Jaleel isimli, The Indian Express gazetesinde çalışan Srinagar'da yaşayan Keşmirli bir gazetecinin aşağıdaki Keşmir'in Gözyaşları şiiri¹³ Keşmirliilerin dramlarını ne güzel ifade etmektedir.

KEŞMİR'İN GÖZYAŞLARI

su içemiyorum artık,
 kanıyla karışmış çünkü
 dağ başında ölmüş gençlerin.
 bakamıyorum gökyüzüne,
 artık mavi değil eskisi gibi
 bulanmış kan rengine.
 ırmakların şırıltısını dinlemeye dayanamıyorum,
 hatırlatıyor bana
 kurşun yemiş oğlunun yanında feryad eden anneleri.

¹² Karadere, Mervenur Lüleci; <http://insamer.com/rsm/files/Hindistan-Musulmanlari-Arastirma-30.pdf>

¹³ <https://www.theguardian.com/world/2002/jul/29/kashmir.india>

bulutların gürültüsünü dinliyemiyorum,
beynimde canlanıyor bombaların gürültüsü.
bahçemin yeşilinin solduğunu hissediyorum,
belki o da yas tutuyor.
serçelerin ve guguk kuşlarının suskun olduğunu hissediyorum,
belki onlar da üzgündür benim gibi
Muzamil Jaleel

BİBLİYOGRAFYA:

- Eryüksel, Ahmet; “Şeyh Muhammed Abdullah’ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne Mektubu ve Keşmir Gerçeği”, Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003, sh.123.
- Gulam Hussain Zulfiquar, “Özgürlük Mücadelesinin Başladığı Gün: 13 Temmuz 1931”, Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003
- <http://www.nationsonline.org/oneworld/map/Kashmir-political-map.htm>
- https://www.dogrucard.com/image/foto/2017/11/28/DUNDEN-BUGUNE-KESMIR-SORUNU_1511875826.pdf
- <https://www.tespam.org/paylasilamayan-bolge-kesmir-1/>
- <https://www.theguardian.com/world/2002/jul/29/kashmir.india>
- Karadere, Mervenur Lüleci; <http://insamer.com/rsm/files/Hindistan-Musulmanlari-Arastirma-30.pdf>
- Saiyid Athar Abbas Rızvî, “Keşmir Maddesi”, DİA İslam Ansiklopedisi, cilt.25, s.325-327.
- Tepebaş, Ufuk, “Bölgesel Sorunların Çözümünde Uluslararası Örgütlerin Rollerini”, Stratejik Araştırma Dergisi, sayı.10, 2007, s.88-97.
- Toker, Halil, Prof. Dr., “Sebepleri ve Sonuçları ile Keşmir Meselesini Kavramak”, İstanbul 2017, s.8.

- Toker, Halil; “16 Mart 1846 Amritsar Anlaşması (Keşmir’in Satış SözlöŐmesi)”, Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003
- Toker, Halil; “Cunagarh ve Haydarâbâd Bağlamında Keşmir’in Hindistan’a İlhâkı Üzerine Bir Değerlendirme”, Keşmir Dosyası, Yayına Hazırlayan: Dr. Halil Toker, İstanbul, 2003

MELA MEHMÛDÊ BAZİDÎ'NİN KÛRTÇE-TÛRKÇE SÖZLÛĞÛ

(İNCELEME-METİN)

MUSTAFA ÖZTÛRK*

ÖZET

Bir Rus diplomatı olan Alexandre Jaba, Erzurum konsolosluğu yaptığı dönemde Mela Mehmûdê Bazidî ile tanışarak ondan Kûrtçeyi öğrenmiş ve yine Bazidî gibi bölgenin önde gelen âlimlerinin katkılarıyla Kûrt dili, kültürü, tarihi ve folklorü ile ilgili çok sayıdaki el yazması eseri kendi adını taşıyan bir koleksiyonda toplayarak Rusya'ya göndermiştir.

Koleksiyonda *Kurd 8* arşiv numarasıyla yer alan ve *Risâle-yi Tuḥfetü'l-Ḥillân Fi Zimâni Kurdan* (RîsaleyaYadîgara Dostan Di Zimanê Kurdan) şeklinde isimlendirilen el yazması, Bazidî'nin Jaba'ya Kûrtçenin Kurmançî lehçesiyle ilgili temel gramer bilgilerini öğretmek amacıyla kaleme aldığı bir eserdir. Bu yazma eserin 75b-125b varakları arasında istinsah edilen 50 varaklık Kûrtçe-Türkçe sözlük bölümü dikkat çekmektedir. Bu sözlükte Bazidî, Jaba'ya Kûrtçe fiil, isim ve diğer sözcük türlerini Türkçe üzerinden öğretmektedir. Bazidî, öncelikle öğretmek istediği Kûrtçe kelimeyi kırmızı mürekkeple vermiş ve ardından da bunların karşılığını Türkçe olarak açıklamıştır. Bugüne kadar tespit edilen ilk Kûrtçe-Türkçe sözlük olan eserde yer alan kelimelerin çoğunlukla günlük kullanıma ait kelime kadrosundan seçilmiş olması dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mela Mehmûdê Bazidî, Kûrtçe, Türkçe, sözlük, kavram alanı sözlükleri.

ABSTRACT

Alexandre Jaba, a Russian diplomat, met Mela Mehmudê Bazidî when he was a consul in Erzurum and learned Kurdish after meeting him. He also collected a number of manuscripts related to Kurdish language, culture, history and folklore with the contributions of leading scholars such as Bazidî, and sent the collection named after him to Russia. The Jaba collection, which includes 54 individual files and 69 manuscripts

---

*Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
mustafaozturk@artuklu.edu.tr

of these files, contains a several manuscripts in Persian, Turkish and Arabic, although it is a "collection of Kurdish manuscripts".

The manuscript, named *Risale-yi Tuhfetü'l-Hillan Fi Zimani Kurdan* (Risaleya Yadigara Dostan Di Zimanê Kurdan), found in the collection with the Kurdish 8 archive number, is a work that Bazidî wrote to teach basic grammatical information about the Kurdish language of Kurdish . The Kurdish-Turkish dictionary section of 50 leaflets, which is copied between the 75b-125b leafs of the writing work, is remarkable. Bazidî teaches Kurdish verb, noun and other word types through Turkish in this dictionary which we can name as "glossary" by volume. Bazidî first gave the Kurdish word he wanted to teach with red ink, and then explained their equivalences in Turkish. It should be emphasized that the Kurdish words that Bazidî tried to teach over the Turkish equivalents were chosen from the vocabulary belonging to daily speech and the first independent Kurdish-Turkish dictionary study up to date, which is important for the study of this small dictionary.

Key Words: Mela Mehmûdê Bazidî, Kurdish, Turkish, dictionary, conceptual field dictionaries.

GİRİŞ

1848-1866 yılları arasında Erzurum'da Rusya konsolosu olarak görev yapan Polonya asıllı bir Rus diplomatı olan Alexandre Jaba (1801-1894), diplomat kimliğinden ziyade, bu görevi sırasında bölgedeki Kürtlerin dil, kültür, tarih ve edebiyatı ile ilgili yaptığı araştırmaları ve bu araştırmalarından elde ettiği el yazmalarını topladığı *Alexandre Jaba Kürtçe El Yazmaları Koleksiyonu* ile tanınmaktadır.

Rusya'daki eğitimini doğu filolojisi üzerine yapan Jaba'nın Erzurum'da görevlendirilmesi üzerine, Petersburg Bilimler Akademisi üyesi olan yakın dostu Bernhard Dorn (1805-1881) tarafından kendisinden, bölgede yaşayan Kürtlerle ilgili bazı araştırmalar yapması yönünde bir istekte bulunulduğu bilinmektedir. Bunun talep üzerine Jaba, başta Mela Mehmûdê Bazidî (1799-1867) olmak üzere bölgedeki birçok âlimle irtibat kurarak çalışmalarına başlamış ve kendi adını taşıyan Kürtçe el yazmaları koleksiyonunu oluşturmuştur. Jaba, bölgede bulunduğu sırada sadece Kürtçe eserlerle değil, Türkçe el yazmaları ile de ilgilenmiş, önemli bir kısmı divanlardan oluşan 49 adet el yazması eseri toplayarak bunları bir koleksiyonda toplamıştır. Jaba'nın bu Türkçe el yazmaları koleksiyonu İngiltere'deki British Library'de bulunmaktadır (Bkz: üşenmez, 2017).

Jaba'nın bölgedeki çalışmaları sırasında daima yakınında bulunan ve her anlamda ona yol gösteren kişi Mela Mehmd Bazid'dir. Yeri geldiğinde hocası, yeri geldiğinde de onun ktibi gibi alışan Bazid'nin Erzurum'a yerleşmesi 1855 yılındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında memleketi Doğubayezit'ten g etmesiyle gerçekleşmiştir. Erzurum'da çaresiz hlde, madd sıkıntılarla boğuşan Bazid, tam da bu sıkıntılardan dolayı Bayezid'e dönme hazırlığı yaptığı sırada, yolu Alexandre Jaba ile kesişir. Jaba'nın, Kürtlerle ilgili yapacağı araştırmalarda bir hocaya, yol göstericiye; Bazid'nin de ilm ve madd açıdan bir hmiye ihtiyacı vardı. Böylece bu ikili yapacakları çalışmalar için bir araya gelmiş olurlar (Hassanpour, 2005: 161-162; ztrk, 2017: 43-44).

Jaba'nın amacı Bazid'den Krteyi öğrenmek, ondaki yazma eserlerin birer kopyasını almak ve halk arasındaki zengin folklor ürünlerine ulaşarak bunları derlemektir. Yaklaşık on yıllık süreci kapsayan bu işbirliğinin ardından, Kürt dili, kültürü ve edebiyatı ile ilgili birçok sözlü ve yazılı eser bir araya getirilerek, daha önceden kararlaştırıldığı gibi, Rusya'daki St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne gönderilir ve "Alexandre Jaba Koleksiyonu" adıyla kayda geçirilir. 54 adet müstakil dosya ve bu dosyaların muhtevastaki 69 adet eseri kapsayan koleksiyon, bir "Krte el yazmaları koleksiyonu" olmasına karşın, Farsça, Türkçe ve Arapça ile istinsah edilmiş birkaç eseri de ihtiva etmektedir (ztrk, 2017). nemli bir kısmı Bazid'nin husus kütüphanesinden çıkan ve yine bir kısmı Bazid'nin el hattıyla istinsh edilmiş olan bu eserler, aynı zamanda Rusya'daki Kürdoloji çalışmalarının da temelini teşkil eder. Jaba'nın söz konusu koleksiyonu ve çalışmaları ile ilgili notları "Receuil de Notices et Extraits Kurdes" ismiyle St. Petersburg'ta (Jaba, 1860) yayımlanmıştır.

Jaba'nın en dikkat çekici özelliklerinden birisi birçok dili, o dilin uzmanı kadar iyi bilmesidir. Rusça, Fransızca, Almanca, Türkçe gibi pek çok dili bilen Jaba, Erzurum'da iki defa yürüttüğü konsolosluk görevi ile üç yıl boyunca Kırım Savaşı'nda üstlendiği görevi dikkate alındığında, Doğu'daki Őehirlerimizde yaklaşık olarak 18 yılını geçirdiği anlaşılır. Uzun süre bu bölgede bulunan Jaba, zel mektuplarında "hocam" diye bahsettiği Mela Mehmd Bazid'den çok iyi derecede Krte ğrenmiştir. Kürtçede ne derece ilerleme kaydettiğini Dorn'a gönderdiği bir mektubunda, "Krteyi o derece okudum ve öyle bir dereceye ulaştım ki, artık onunla çalışabilir ve tercüme gerçekleştirebilirim (Pirbal, 2000: 4)." Şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Bazidî'nin sözlüğünün koleksiyonda içinde yer aldığı yazma eser hakkında bilgi verildikten sonra, bu sözlüğün taşıdığı özellikler dikkate alınarak, sözlük bilimi içerisinde hangi tür sözlükler arasında değerlendirilebileceği üzerinde durulacak ve ardından eserin transkripsiyonlu metni verilecektir.

1. BAZİDÎ'NİN KÜRTÇE-TÜRKÇE SÖZLÜĞÜ

Bazidî'nin çalışmaya konu olan Kürtçe-Türkçe Sözlüğü, *Alexandre Jaba Kürtçe El Yazmaları Koleksiyonu Kurd 8* arşiv numaralı el yazmasının muhtevastındaki üç bölümden biridir. Bizzat Bazidî tarafından kaleme alınıp istinsah edilen 144 varaklık bu el yazmasının ismi zahriye kısmında, *Hazā Kitāb Kavā'id-i Lisān-ı Kürdiye fī 'Adātuhum* şeklinde belirtilirken, iç varaklarda *Risāle-yi Tuḥfetü'l-Ḥillān Fī Zimānī Kurdān* ismiyle kaydedilmiştir. Bu isimlendirmelerden ikincisinin daha fazla dikkate alındığını belirtmekte fayda vardır.

Kurd 8 arşiv numaralı eserin ilk bölümü *Risāle-yi Tuḥfetü'l-Ḥillān Fī Zimānī Kurdān* ismini taşımakta ve bu bölümün Kürtçe ismi de *Risāleya Yadîgara Dostan Di Zimanê Kurdan* şeklinde belirtilmektedir. Bu ifâdeler Türkçede, *Kürt Dilinde Dostların Yâdigârı* anlamına gelir. Yazma eserin 1b-74b varakları arasında yer alan bu kısım Kürtçenin isim, özne ve edatları üzerine açıklayıcı ve örnekleyici bilgiler içermekte olup eserin temelini teşkil etmektedir. Yazma eserin 76b-126b varakları arasında ise bu çalışmaya konu olan Kürtçe-Türkçe sözlüğe yer verilmiştir. Yazmanın 126b-143b varakları arasında da iki kişi arasında soru ve cevap tarzındaki bir diyalogun yer aldığı bölüm yer almaktadır. Bu bölümün adı da, *Zeylû'r-Rîsale Di Behsa Sûal û Cewaban* (Sual ve Cevap Bahsi Şeklinde Risalenin Zeyli) biçiminde verilmiştir.

Kürtçe-Türkçe sözlüğün dikkat çeken özelliklerinden birisi, Bazidî'nin Jaba'ya Kürtçeyi öğretirken nasıl bir yöntem izlediği hakkında açık bilgiler vermesidir. Yazma eserde birbiri ardınca sıralanan üç risale, muhteva bakımından farklı olsalar da, genel dil eğitimi prensipleri göz önünde tutulduğunda, bölümlerin birbirinin tamamlayıcısı niteliğinde verildiği görülür. İlk bölümde bazı gramer bilgileri verilmiş, ardından ikinci bölümde gramer bilgileri verilen dilin söz varlığına ait kapsayıcı olmayan bir sözlük verilmiş ve son olarak da üçüncü bölümde pratik yapılması amacıyla soru-cevap şeklinde bir metin verilmiştir.

Bazidî'nin Kürtçe-Türkçe sözlüğü, 50 varaklık bir bölümden oluşmaktadır. Söz konusu 50 varanın sol sayfaları, yani "a" kısımları boş bırakılmış, sadece "b" kısımları istinsah edilmiştir. Kürtçe-Türkçe sözlüğün yazılı bulunduğu sayfaları hesapladığımızda bunların toplamda 25 varaklık bir hacme denk geldiği görülmektedir. Yazma eserde sadece sözlük kısmı değil, Kurd 8 yazmasının tamamının istinsahında "a" varaklarının bu şekilde boş bırakıldığı görülmektedir. Bu şekildeki tasarruf, koleksiyonda yer alan başka nüshalarda da görülür. Bunun sebebi, Jaba'nın daha sonra buralara bir şeyler karalamak amacıyla bu kısımları bizzat boş bıraktırmış olmasıdır. Zira koleksiyonda yer alan birçok nüshanın "a" varaklarında Jaba'nın Fransızca tercümelemleri veya o eser hakkında topladığı bilgi ve notları kaydetmiş olduğu görülmektedir. Kurd 8 gibi bazı nüshalarda da bu "a" varaklarına bir şeyler yazmaya fırsat bulamadığı tahmin edilmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere Bazidî'nin, bu eserini kaleme almasındaki temel neden Jaba'ya Kürtçenin Kurmancî lehçesini öğretmektir. Bazidî bunu el yazmasının girişindeki ilk satırlarında şu şekilde ifade etmektedir:

Paşî pesna Xwedê û selewata ser Nebî, tu bizanî ku sebebê
pêkêxistina vê rîsaleyê ew e ku me digel konsolê dewleta
fexîmeya Rûsya, ku sakine li Erziromê Mîr Jaba, ji mêj dostî û
nasî hebû. Wa wî jî qewî zêde meyla zanîna zimanê Kurmancan
dikir. Îcarê me jî mirad kir ku em jî rîsaleyekê di behsa wî zimanî
da pêk bixînin. Êdî me dest pêkir û navê rîsalê jî *Tûhfetu'l-Xîllan
fî Zimanê Kurdan* hate danîn. Xuda tamamkirinê jê rast bîne.
Amîn (Kurd 8, vr. 1b).¹

Yazma eserin sonunda yer verilen istinsah kaydında da eserin Jaba için kaleme alındığı, "Ketebehû lî eclî dostê Mîr Jaba qonsilosê fexîmeh

¹ Allâh'a medh u sena ve Nebî'ye salavatın ardından bilesin ki, bu risalenin eklenmesinin sebebi şudur: Erzurum'da sakin olan Rusya devleti konsolosu Mîr Jaba ile aramızda öteden beri dostluk ve tanışıklık vardır. Onun da Kurmancların dilini öğrenmeye karşı güçlü bir iştiağı vardı. Bundan dolayı biz de murat ettik ki bu dil konusunda bir risale yazalım. Artık başladık ve risalenin adı da, *Tûhfetu'l-Xîllan fî Zimanê Kurdan* olarak konuldu. Allâh tamamlamayı nasip etsin. Amin.

Rûsya der Erzirom (Kurd 8, 143b).²” Şeklindeki ifadelerden ortaya çıkmaktadır.

Yazmada, eserin istinsah tarihiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmuyor olsa da, Bazidî ve Jaba'nın diyalog hâlinde oldukları yıllar ve koleksiyonda yer alan diğer eserlerin istinsah tarihlerini göz önüne alarak bu eserin 1860'lı yıllarda kaleme alınmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan Bazidî'nin 1867 yılında vefat ettiğini de hatırlarsak, eserin en geç 1867'de yazılmış olabileceğini de savunmak mümkündür.

Sözlükle ilgili tespit edilen en önemli özellik, bu sözlüğün kaleme alınmış ilk Kürtçe-Türkçe kelime dizilişli sözlük olmasıdır; fakat bazı kaynaklarda ilk Kürtçe-Türkçe sözlüğün Yusuf Ziya el-Halidî'nin kaleme aldığı *El-Hediyetü'l-Hamîdiyye fi'l-lugati'l-Kürdiyye* (Yûsuf Ziyâ el-Hâlidî, 1310) isimli eser olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Kürt dilinin yapısı ve gramer özelliklerine dair bir mukaddimenin de yer aldığı bu eser, 5452 kelimeyi ihtiva eden alfabetik bir Kürtçe-Arapça sözlük olup müellifi tarafından Mutki kaymakamlığı esnasında kaleme almıştır (Mertoğlu, 2013: 32-34). Miladî tarihle 1893 yılında İstanbul'da basılan eserin, Bazidî'nin Kürtçe-Türkçe sözlüğünden daha sonraki bir tarihe ait olduğu anlaşılmaktadır.

“Esas itibariyle tarihte Kürtçe kelimelerin Türkçe karşılıklarını sözlük şeklinde ilk olarak kayda geçiren kişi Evliya Çelebi'dir. Evliya çelebi 1655 yılında Kürtlerin yaşadığı bölgeleri gezmiş ve ilginç bulduğu bazı Kürtçe terim ve kavramların Türkçe anlamlarını Seyahatnâme'sinin 4 ve 5. ciltlerinde listeleyerek vermiştir (Bruinessen, 1985: 27).” Fakat yine de Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde verdiği Kürtçe-Türkçe kelimelerin bugünkü anlayış bağlamında bir sözlük olarak değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı eldeki veriler bağlamında Bazidî'nin bu sözlüğünün literatürdeki ilk Kürtçe-Türkçe sözlük olarak kabul edilmesi gerekir.

2. BAZİDİ'NİN KÜRTÇE-TÜRKÇE SÖZLÜĞÜNÜN SÖZLÜK BİLİMİNDEKİ YERİ

Bazidî'nin kaleme aldığı sözlüğün Sözlük bilimi/Sözlükçülük (leksikografi) içerisindeki yerini ve konumunu değerlendirmenin ilk

² Rusya konsoloslu olan dost Mir Jaba için Erzurum'da yazıldı.

gerekliliği sözlük ve sözlükçülük kavramının ne şekilde tanımlandığını ve bu kavramın tanım alanına girebilecek özelliklerin neler olduğunu anlamaktan geçer. TDK başta olmak üzere alandaki önemli isimlerin bu konudaki açıklamaları aşağıda verilmiştir.

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı sözlükte (2011: 2157), sözlük kavramı, bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerde karşılıklarını veren eser, lügat şeklinde tanımlanmaktadır. Akalın (2010: 165), yaptığı tanımlamada sözlükçülüğü, “Bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işi, sözlük bilgisi, lügatçilik, leksikografi” biçiminde tanımlamıştır. Aksan (2007: 69), Korkmaz (2007: 199) ve Yüksel (2005: 266) de eserlerinde sözlük bilimi kavramı için, “Bir dilin veya karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koyma yöntemlerini ve uygulama yollarını gösteren dil bilimi dalı.” şeklindeki benzer açıklamaları yapmışlardır.

Sözlükler; kullanıcının yaşı, eğitim düzeyi, ana dili, sözlükten yararlanma amacı, beklentileri, maddî kaygılar, sözlüklerin yayımlanacağı ortam gibi sebeplerden dolayı çeşitlenerek kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır (İlhan, 2009: 537-552). Sözlükler hazırlanırken dikkate alınan bu tür beklenti, amaç ve kaygılar beraberinde sözlüğün kapsam, tür, üslup ve hacmini de etkilemiş ve bunun sonucunda da çeşitli sözlük tipleri ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, Bazıdî'nin hazırladığı sözlüğün sözlükbilimi içerisindeki yerini tayin etmek için sadece bu konudaki tanım ve açıklamaları değil, yapılmış tasnif denemelerini de dikkate almak gerekir.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bu konuda üzerinde tam olarak uzlaşmış bir tasnifin bulunmadığını; fakat yine de genelgeçer bir noktada uzlaşıldığını söylemek mümkündür. Sözlükleri; yapılış amaçlarına, yöntemlerine, konularına, ele aldığı söz varlığına, sözcüklerin diziliş biçimine, yöntemlerine, işlediklere ürenlere ve yayımlandıkları ortamlara göre pek çok tasnife tabi tutmak mümkündür; fakat bugüne kadar yapılan tasnifler, sözlükleri daha çok dizgisel sözlükler (Harf sırasına göre) ve kavram alanlı sözlükler (aynı konu başlığı altındaki sözcüklerden oluşan) olarak gruplandırmak yönündedir. Aynen bu şekilde Aksan da, Abece sırasının temel

alınıp alınmamasına göre sözlükleri Abecesel sözlükler ve kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri olmak üzere iki grupta ele almıştır (Aksan, 2009: 76).

Bazidî'nin sözlüğü bu iki sözlük grubundan kavram alanı sözlükleri arasında değerlendirilebilir; çünkü sözlükte verilen kelimelerin dizilişi belli bir harf sıralamasına göre değil, belli bir konu başlığı altında düzenlenen bir sözlük türü olarak değerlendirilebilir.

Bazidî'nin sözlüğünün de dâhil olduğu kavram sözlükleri ile ilgili çalışması bulunan Pelin Kocapınar, “Kavram Sözlükleriyle İlgili Terminoloji Üzerine” adlı çalışmasında, kavram sözlüklerinin isimlendirilmesi konusunda hem yerli ve hem de yabancı araştırmacılar arasında bir karmaşanın bulunduğunu belirterek söz konusu sözlükler için ülkemizdeki araştırmacıların *kavram sözlükleri*, *kavram alanı sözlükleri*, *düzensel sözlükler*, *sistemik sözlükler*, *tematik sözlükler*, *konu sözlükleri*, *konusal sözlük*, *konu tasnifli sözlük* şeklindeki isimlendirmeleri kullandıklarını belirtir (Kocapınar, 2014: 747).

Adı ne şekilde belirlenirse belirlensin, hem yurt içinde hem de yurt dışında semantik ölçütlere veya konu esasına göre düzenlenen bir sözlük türünün herkesçe kabul edildiği ve ülkemizde de bu sözlük türünün daha çok *kavram sözlüğü* şeklinde isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Benzer anlama sahip kelimelerin birbirine yakın şekilde yerleştirildiği kavram sözlüklerine bir örnek olarak değerlendirdiğimiz Bazidî'nin sözlüğünde yer alan 1428 sözcüğün, anlamsal özelliklerine göre üç ayrı grupta tasnif edilerek verildiği görülür.

Sözlüğün ilk bölümünde eş anlamlı Kürtçe fiillerin, ikinci bölümde Kürtçedeki eş sesli/sesteş isim ve fiillerin, üçüncü bölümde ise eş anlamlı Kürtçe isimlerin Türkçedeki karşılıklarının verildiği sözlükte Bazidî'nin, her bölümün başında, vereceği kelimelerin niteliği hakkında açıklayıcı bilgiler de verdiğini görüyoruz. Sözlüğün ilk bölümünde verilen kelimeler için Bazidî'nin verdiği açıklama şu şekildedir:

... weku dinê gerek di e'falan da ni û gerek di esmayan da ni e'falêd miştêreke û esmayêd miştêreke heyin. Mesela fî'lek û ya ismek bi du û sê me'nan têtin û hemû kes ewê ferqê nizanin.

Lazim ku em her çi mimkin e beyan bikin da bête fehm. ... (Kurd 8, 76-77b)³

Eş anlamlı Kürtçe fiillerin Türkçe karşılıklarının ele alındığı bu bölüm 298 kelimededen oluşmaktadır. Bu bölüm için verilmiş Kürtçe eş anlamlı fiillerden bazı örnekler şu şekildedir:

Xapandin, Lêbandin, Xarandin: Aldamağ. (vr. 77b)

Patin, Pejyan: Bişürmek. (vr. 78b)

Kutan û Lêdan û Pêdadan: Dögmek. (vr. 79b)

Vêxistin, Teyisandin: Ateş ve çıra yakmak dimekdür. (vr. 80b)

Doxîn û Daçûn: Çökmek ve batmağ. (vr. 81b)

Beredayî, Şemirî: Şâhıbsız dimekdür. (vr. 82b)

Nixaftin, Berdadan: Örtmek ve bastırmağ. (vr. 83b)

Birizîn û Rizîn: Çürümek. (vr. 84b)

Bêtin, Bêjinkirin: Elemek. (vr. 85b)

Bazidî ikinci bölümde, Kürtçedeki eş sesli/sesteş isim ve fiillere yer vermektedir. Kürtçe olan kelime verildikten sonra bunun Türkçede hangi anlamlara geldiğinin verildiği bu bölümde 105 kelimeye yer verilmiştir. Sesteş kelimelerin verildiği bu bölüm, sözlüğün en küçük bölümü olarak dikkat çeker. Bazidî'nin bu bölümün başında yaptığı açıklama şu şekildedir:

Eve eƒalêd meƒnayeke fi'1 du û sê û çar heyin,
hemû mişterek in di meƒnayeke da. Lakin bi'eksa wan heyin.
İcarê fi'1 yeke bi çend meƒnan têtin lazim tu bizanî. Êdî *ane gorece*
bi'emilînî û meƒna bikî. Eƒal û esmayêd wahîde ku bi çend
meƒnan têtin, beyan bikin. Mesela: (Kurd 8, vr. 85b)⁴

Bu bölümde verilen kelimeleri şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

³ ... Diğer bir şey, gerek fiillerde ve gerek isimlerde olsun, ortak fiiller ve ortak isimler bulunmaktadır. Mesela bir fiil veya bir isim iki üç anlama gelebilir ve herkes bu farkı bilmez. Mümkün olduğunca bunu açıklamamız lazım, ta ki anlaşılınsın.

⁴ Bu mezkur fiillerden her birinin iki, üç ve dört manaları bulunmaktadır ve bu manaların hepsi müşterektir; fakat bunların aksi de vardır. Şimdi, bir fiil kaç manaya gelir, bunu bilmen lazım. Artık ona göre kullan ve anlamlandır. Fiil ve isimler tek başına kaç şekilde anlamlandırılır, beyan edelim. Mesela.

- Da:** Derd ve vālide ve virmek ma'nalarına gelür. (vr. 85b)
Bez: Segirmek ve iç yağı ma'nāsına gelür. (vr. 86b)
Bir: Bölük, cemā'at ve bir de bir oyun adıdır. (vr. 87b)
Nêr: İrkek ve 'araba ve çifte boyındırığı. (vr. 88b)
Qewal: Hikāyet diyici ve nāya ve Yezîdîlerin şehirlerine dirler. (vr. 89b)
Çikandin: Fidan dikme ve bir suyu kesmek ve kurutmak dimekdür. (vr. 90b)
Ceng: Køl ve kanad ve gavğaya dirler ve çenge ve kötürüm olan ādeme dağı dirler. (vr. 91b)
Kanî: Çeşme ma'nāsına ve hni ma'nāsına da gelür. (vr. 92b)
Parêz: Kuriğ olan çayır ve bağ ve bostān ve perhîz ma'nāsına da gelür. (vr. 93b)
Xwî: Toz ve terlemek ve tabî'at ma'nalarına gelür. (vr. 94b)
Sipî: Bit ve beyāz renk ma'nāsına da gelür. (vr. 95b)

Sözlüğün en kapsamlı bölümü 1025 kelimeyle üçüncü bölümdür. Sözlüğün müellifi bu bölümde eş anlamlı Kürtçe isimlere yer vermiş, aynı anlama gelen Kürtçe kelimeleri belirterek bunların Türkçedeki karşılıklarını vermiştir. Bu bölümle ilgili verilen açıklamanın bir bölümü de şöyledir:

... weku dinê me'fûm bibitin ku esma' jî heyin ku me'nayeke û bi çend isman dibêjin. Mesela weku niha dibêjî ku: (Kurd 8, vr. 96b)⁵

Bu bölümde verilen kelimelerden bazı örnekler de şu şekildedir:

- Çêl û Çêlek:** İnek dimekdür. (vr. 97b)
Derazîng, Şîpane, Şemik: Kapunun alt eşîğine dirler. (vr. 99b)
Hestî û Hêstî: Kemük dimekdür. (vr. 101b)
Kîzan, Konik: Çeşme sularının pehrenglerine dirler. (vr. 103b)
Şape, Renî: Kar çığına dirler. Aşît dağı ol ma'nâyadur. (vr. 105b)
Bedr, Degirmî: Ayın tamāmına dirler. (vr. 107b)
Bager, Tîpî: Kışda kar āna dirler. (vr. 111b)
Kurt, Qut, Kedûl: Kısa ādeme dirler. (vr. 113b)
Moz, Mêş: Sinek dimekdür. (vr. 115b)
Safdil, Sînesaf: Gönlî fenālîkdan arı olan ādeme dirler. (vr. 117b)
Qelafisk, Kûndevedan: İt oturuşına dirler. (vr. 118b)
Çist, Sivik, Çalak, Çeleng: Çapük ādem ve esbe dirler. (vr. 120b)

⁵ ... Diğêr bir şey de, malum olsun, isimler de vardır ki bir mana birkaç şekildeki isimlendirmeye söylenir. Mesela dedikleri gibi:

Qijik, Qirik Qarqar: Kara kargaya dirler. (vr. 122b)

Buxtan, Girasî, Pêpîsî: İftirâ eylemek dimekdür. (vr. 126b)

Sîtav, Tava hîvê: Gice ay aydınına dirler. (vr. 127b)

Bundan sonraki bölümde Mela Mehmûdê Bazidî'nin, *Alexandre Jaba Koleksiyonu Kürtçe El yazmaları Koleksiyonu*'nda Kurd 8 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan Kürtçe-Türkçe sözlüğünün transkripsiyonlu metnine yer verilecek ve el yazmasındaki varak numaraları köşeli parantez “[ ]” içerisinde belirtilecektir.

3. METİN⁶

[vr. 76b] ... Weku dinê gerek di e'alan da ni û gerek di esmayan da ni, e'âlêd miştereke û esmayêd miştereke heyin. Mesela fi'lek û ya ismek bi du û sê me'nan têtin û hemû kes ewê ferqê nizanin. Lazim [vr. 77b] ku em her çi mimkin e beyan bikin, da bête fehm:⁷

EF'ALÊD MIŞTEREKE YA'NÎ BI ŞIRÎKAYÎ

Axaftin, Xeberdan, Kelimîn, Gotin, Bêje: Söz söylemek.

Borîn, Derbazbûyin, Xericîn: Giçmek.

Borandin, Derbazkirin, Buhartin, Xericandin: Giçürmek.

Xapandin, Lêbandin, Xarandin: Aldamak.

Mezaxtin, Serifin, Xerckirin: Meşârif eylemek.

Xeriqîn, Ji xwe ve çûyin: Bayılmak.

Zilîn, Şemifîn: Kaymak.

Felişîn, Betilîn: Yorılmak.

⁶ Metninde verilen Türkçe kısımların günümüz Latin harflerine aktarılmasında “ÜNVER, İsmail; “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, Türkoloji Dergisi, C. 2, S. 1, 1993, s. 51-89; II. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. İsmail Ünver Adına), Kayseri, 15-16 Mayıs 2008.” isimli çalışmalarda belirtilen hususlara büyük ölçüde uyulmuştur.

Kürtçe kısımların yazımında ise günümüz Kürt-Latin alfabesinin yazım özellikleri uygulanmıştır Kürtçenin Türkçeden farklı ses ve işaretlendirme özellikleri şu şekildedir: Kürtçedeki “**î-i**” harfi Türkçe'deki “**ı-ı**” harfine, “**î-i**” Türkçedeki “**î-i**” sesine, “**û-û**”, Türkçedeki “**u-u**” sesine, “**u-u**” Türkçedeki “**ü-ü**” sesiyle karşılır. Yine Kürt harf sistemindeki “**x-x**” harfi Arapçadaki “**خ ve غ**” harflerine, “**Q, q**” harfi Arapçadaki “**ق**” harfine, “**w-w**” harfi Arapçadaki “**و**” harfine karşılık gelmektedir. Bunların dışında Kürtçedeki “**ê-ê**” harfi de Türkçede “**e-i**” arasında telaffuz edilen “**kapalı e**” sesiyle telaffuz edilir.

⁷ Diğer bir şey, gerek fiillerde ve gerek isimlerde olsun, ortak fiiller ve ortak isimler bulunmaktadır. Mesela bir fiil veya bir isim iki üç anlama gelebilir ve herkes bu farkı bilmez. Mümkün olduğunca bunu açıklamamız lazım, ta ki anlaşlısın.

- Razan, Nivistin:** Uyumak.
Vezeliyan, Dirêjbûyin: Uzanmak.
Hebandin, Vayin: Sevmek.
Beredayin, Revandin: Kaçurmak. [vr. 78b]
Veresandin, Vekirin: Çözmek.
Patin, Pejyan: Bişürmek.
Berhevkirin, Civandin: Devşirmek.
Qerrimîn, Cemidîn: Donmak.
Ajotin, Hajotin: Sürmek.
Pirskirin, Pirsiyarkirin: Su'âl eylemek.
Xwarin, Vexwarin: Yemek.
Firîn, Perwazkirin: Uçmak.
Guhartin, Veguhartin, 'Ewizîn: Değiştürmek ve طرانا eylemek.
Meşiyân, Veçûn: Yürümek.
Arîkirin, Arîkarî, Yarîkarî: Yardım eylemek.
Serguhîkirin, Miqayedbûyin: Muqayyed olmak.
Berzekirin, Wendabûyin, Zaybûyin: Telef olmak ve zâyîf olmak.
Xeriqîn, Xeniqîn: Boğulmak.
Rêwendakirin, Xelîfîn: Yolu azdırmak.
Ricifîn, Lerizîn: Ditremek.
Axivîn, Qişnikî: [vr. 79b] Bir yâre ki azar ve fenâ olur.
Kutan û Lêdan û Pêdadan: Dögmek.
Qetyan, Diryan, Dirîn: Yırtılmak.
Rûbûn, Rijyan: Dökülmek.
Mayin, Derengîbûyin, Megêjin: Durmak ve 'avûk olmak.
Revîn, Hilatin: Kaçmak.
Malîn, Paqijkirin: Silmek ve Süpürmek. "Miştin" jî bi vê me'nayê ye⁸.
Keribîn, 'Ezibîn, Silbûyin: Daralmak. "Vewehatin" jî bi vê me'nayê ye⁹.
Çêkirin, Dirustkirin, Pêkanîn: Bir işi veyâhûd bir nesneyi yapmak.
Rastî û Dirustî: Doğruluk.
Pakî û Paqijî: Temizlik.
Hêsayetî û Hêsa û Rahetî: Râhatlık.
Zaf, Zafi, Zahf: Çok. "Gelek" jî bi vê me'nayê ye¹⁰.

⁸ "Miştin" da bu anlama gelmektedir.

⁹ "Vewehatin" da bu anlama gelmektedir.

¹⁰ "Gelek" de bu anlama gelmektedir.

- Qirêjîn û Gemarîn:** Kirlü demekdür
Hûrbûyin û Hînbûyin û 'Elimîn: Öğrenmek. [vr. 80b]
Hilweşin, Herimîn, Xerab bûyin: Yıkılıb virâne olmak.
Vêxistin, Teyisandin: Ateş ve çirā yakmak demekdür.
Biriqîn, Teyisîn: Parlamak.
Bijiqîn, Biderketin: Çıkmak.
Wesilîn, Gihan, Gihistin: İrişmek.
Sûyin, Têdan: Sürmek ve revgân urmak.
Qelişin û Teriqîn: Çatlamak.
Gelacî û Xirebazî: Nâdânlık eylemek.
Cisandin û Cisîn: Cıstlamak.
Bela'andin û Qurtkirin: Yutmak.
Cûn û Cûyin: Çignemek.
Leyizîn û Leyiztin: Oynamak.
Pêvedan û Geztin: Yılan ve 'ağreb ısırmaq.
Gazî, Girîn, Qûrî: Bağırmaq.
Jêkirin, Birîn: Kesmek.
Tûjkirin û Tîjkirin: Keskin [vr. 81b] eylemek.
Doxîn û Daçûn: Çökmek ve batmaq.
Rewisî, Tazîfî: Çıplaklık.
Serkolî, Serqotî: Başı açıklık.
Qelandin û Biraştin: Kavurmaq.
Hêlan û Hiştin û Terikandin û Şemirandin: Bırakmaq ve terk eylemek.
Jarîfî û Sêfilî û Belengazî: Fuçaralık demekdür.
Liviyan û Lepitîn: Deprenmek ve hareket eylemek.
Gorîbûyin û Fedabûyin: Qurbân olmak.
Pêkhatin, Pevketin: Uyuşmaq.
Germî û Kelî: Âsîlik demekdür.
Kelandin û Sincirandin: Kaynatmaq demekdür.
Dadan û Girêdan û Bestin: Kapu bağlamak.
Veşartin û Nuhuftin û Xefkirin: Gizlemek.
Kolan û Vedan: İrişmek [vr. 82b] ve kazmaq.
Xedûkî û Damayî û Bimirûzî û Vemayî: Ğamlu ve Ğuşşelu.
Beredayî, Şemirî: Şâhibsüz demekdür.
Têrî û Kerixîn: Doymaq.
Bêhnmayî û Nepxî û Felişîn: Nefes kalmak.
Heyî û Maldarî û Dewlemendî: Zenginlik.
Sipehîfî û Rindî û Keleşî û Cindîfî: Güzellik ve maħbûbluk.

- Kotîfî û Serpîsî û Çeplî:** Hâsîslik.
Camêrfî û Jêhafî û Dilêrfî: Şeca‘âtlı dimekdir.
Xesîrîn û Zerîrîn: Ziyân eylemek.
Terrî û Şilî û Nixte: Yağmur ve qar ve yağluq dimekdir.
Bejîfî û Dêm û Bêavî: Susuz yer.
Tengavî û Tengasî û Tengî: Darlık
Sekinîn, Westan: Durmak.
Hilawistin, Daliqandin, Dardakirin: Asmak.
Berkirin û Wergirtin, Lebîsîn: Giymek ve ilbâs [vr. 83b] eylemek.
Şixulîn, Xebîfîn: Çalışmak.
Kadan, Kirîn, Kesibîn: Kazanmak ve kesb eylemek.
Nixaftin, Berdadın: Örtmek ve bastırmaq.
Pê ra, Digel: Berâber.
Dixîsîn, Hesidîn: Hâsüdlük eylemek.
Qûrîkirin, Kumreşî: Kışkanmak.
Vereşandin, Bişkaftin: Sökmek.
Çêr, Zêfî: Fenâ söz ve sögmek.
Rakirin, Hildan: Qaldırmak.
Dane zanîn, Fehimandin: Qandırmaq.
Kilan, Çelqandin: Çalkamak.
Dewisandin, Kepisandin: Ot ve saman çuvâlımı depmek.
Merisandin, Kevişandin: Sıkmaq.
Pêvekirin, Têrakirin: İçine tel giçürme.
Kemkujî û Mitirbî û Xwestegî: Dilencilük [vr. 84b] dimekdir.
Lêstin û Alêstin: Yalamak.
Birizîn û Rizîn: Çürümek.
Gezîn û Geztin: Dişlemek.
Avêtin, Havêtin: Atmak.
Hingevîn, Lêketin: Doğunmaq.
Tirebûyin, Ketin: Düşmek.
Raxistin, Ferşkirin: Döşemek.
Valakirin, Xalîkirin: Boşatmaq.
Fekirîn, Nihêrîn: Baqmak. “Mêzekirin” dahı bu ma‘nâyadır.
Tuneyî, Nîneyî: Yoqluk.
Berhevûyin, Cemabûyin: Yıgılmaq.
Bêwecî, Bêkêrî: İşe yaramaz.
Îzan, Fehm, Zihn: Fikr ve ferâset dimekdir.
Berevajî, Tersî: ‘Aqsine.

Sadeyî, Xwerûyî: Şâfî, hâliş dimekdür.

Melewanî, Sobayî: Yüzmek.

Têkirin, Tijîkirin: Doldırmaq dimekdür. [vr. 85b]

Têrî, Sîrî: Toqluq.

Bêtin, Bêjinkirin: Elemek.

Palîn, Parzîn, Palandin: Süzmek.

‘Enîdin, ‘Ingirîn: ‘Înâd eylemek.

Salûsî, Durûyî: Yüzgümeq, ikiyüzlü dimekdür.

Eve ef'alêd mezkûre me'nayeke fi'l du û sê û çar heyin, hemû mişterek in di me'nayekê da. Lakin bi'eksa wan heyin. İcarê fi'l yeke bi çend me'nan têtin lazim tu bizanî. Êdî "ane gorece" bi'emilînî û me'na bikî. Ef'al û esmayêd wahîde ku bi çend me'nan têtin, beyan bikin. Mesela:¹¹

Qewirandin: Oymaq ve qovmaq ma'nāsına gelür.

Bezandin: At kavmaq ve âdem aldamaq ma'nāsına gelür.

Da: Derd ve vâlide [vr. 86b] ve virmeq ma'nâlarına gelür.

Bez: Segirmek ve iç yağı ma'nāsına gelür.

Belekî: Karalacalığına ve bir tã'ifenüñ derûnında hıyânet olur dirler.

Zivirîn: Dolaşmaq ve dönmeq ve sözinden caymaq ma'nāsına olur.

Zirav: İnce ve öd ve acı nesneye dirler.

Jî: Hıyât ve yây kirişine dirler.

Nav: Ad ve iç ve orta ma'nāsına gelür.

Jan: Hastalık ve ağrıya dirler.

Rastî: Şahra ev ve doğruluk ma'nāsına gelür.

Rijî: Yavan ve yağsız nesne ve dökülmüş şey'lere dirler.

Rovî: Tilkiye ve bağırsağa ve hilekâr âdeme dirler.

Tivir: Turpe ve kamaya ve tavlu âdeme ve hayvâna dirler.

Ber: Kuruluk ve kilim ve taşu dirler. [vr. 87b]

Bir: Bölük, cemâ'at ve bir de bir oyun adıdır.

Gotin: Söylemek ve bir şey'i kemürmek dimekdür.

Gav: Lağza ve adım atmaq ma'nāsınadır.

Çûk: Serçeye dirler ve bir cins oyun adıdır.

Kur: Oğul ve a'mâ ve derin yire dirler ve qurda dirler.

¹¹ Bu mezkûr fiillerden her birinin iki, üç ve dört manaları bulunmaktadır ve bu manaların hepsi mişterektir; fakat bunların aksi de vardır. Şimdi, bir fiil kaç manaya gelir, bunu bilmen lazim. Artık ona göre kullan ve anlamlandır. Fiil ve isimler tek başına kaç şekilde anlamlandırılır, beyan edelim. Mesela:

- Bîr:** Hâtır ve kuyuya dirler ve dağı kürege de dirler.
- Basik:** Kol ve kanad ve tütün çubuğuna dirler.
- Ker:** Ağır âdeme ve merkeb ve bir kıt'a şey'e dirler.
- Çavî:** Puğar gözesine ve tandur külfesine dirler.
- Kêr:** Bıçağa ve işe yarar âdeme ve nesneye dirler.
- Gulf:** Çekirgeye ve saç bölüğüne ve qar kaşrelerine ki havâdan inerler.
- Istêr:** Gözden gelen su kaşrelerine ve yıldızlara dirler.
- Istiran:** Yır ve nağme söylemek, [vr. 88b] hamûr ve çamûr yoğurmak.
- Nîr:** İrkek ve 'araba ve çiftte boyındırığı.
- Çîr:** Sökmek ve su bardağı ve kuru erk ve söz dimekdür.
- Xêr:** Şevâb ve hayrât ve yok ma'nâsına gelür.
- Xebîs:** Helvâya ve fenâ âdeme dirler.
- Kurk:** Kürke ve ceybe ve gurke dirler.
- Çem:** Irmağ ve tûmân ve bir renge dağı dirler.
- Baz:** Şâhin kuşına ve su geçidine ve av merâğına dirler.
- Bazar:** Çârşûya ve alup satmaya dirler.
- Roj:** Gündüz ve Güneşin kûrsuna da dirler.
- Rojî:** Oruç ve gündüz ücreti ma'nâsına gelür.
- Kar:** İş ve güce ve keçi oğlağına dağı dirler.
- Zad:** Ta'âm ve pül, zağîre.
- Newale:** Yine pül, zağîre ve develere virilen hamûra dağı dirler. [vr. 89b]
- Qewal:** Hikâyet diyici ve nâya ve Yezîdîlerin şehlerine dirler.
- Birûsk:** Yıldırım ve fenâ ağrı ve sancılık ma'nâlarına gelür.
- Xenîm:** Düşmen ve bir de bir âdem yalan yirde yemîn iderse belâsını bulur. O yalana "xenîm" dirler ve ba'zen divâneleri cîn dutar, ol ecinnîlere dağı dirler.
- Heval:** Arkadâş ve mişl ve zevce ve çift ma'nâlarına gelür.
- Givî:** Mücessem ve bir pârçe ve tağda ba'zen kıalan alacalığına dirler.
- Maran:** 'Araba tekerine ve küçük kilârlara ve bir cins çubuğa dirler.
- Mar:** Yılan ve nikâh eylemek.
- Kan:** Ma'den ve mücammâ'at eylemek.
- Qet:** İp parçası ve yokdur ve hiç ma'nâlarına gelür.
- Merez:** Ğam ve ğussa ve maraz kişilere dağı dirler. [vr. 90b]
- Çûr:** Sarı âdem ve maraz gibici ve kumâr oyununda yudan kimesne, şuna buna hisşe virülen nesneye dirler.
- Çikandin:** Fidan dikme ve bir suyu kesmek ve kurutmak dimekdür.
- Qûndax:** Tüfeng ve tabânca ağaçlarına ve çocuk kundâğına dirler.
- Dol:** Soy ve nesl ve çukur yire dağı dirler.
- Dar:** Oduna ve meyvelü ağaçlara ve dârağacına dirler.

Dabe: Ayu ve kurd ve cümle yırtıcı hayvānlara dirler.

Hêjan: Şimdi, el'ân bir de bir şey'in deger bâhāsına dirler.

Parçe: Bir kıt'a, meşelâ kâğıd ve beze ve harîr kumāşa dağı dirler.

Dorme: Pasdırmaya ve yağlāvāta ve âdem loğmasına dirler. [vr. 91b]

Dexl: Zâhîreye ve îrād-ı vārîdāta dirler.

Kêm: Eksük olan nesneye ve irine dağı dirler.

Ceng: Køl ve kanad ve gavğaya dirler ve çenge ve kötürüm olan âdeme dağı dirler.

Şil: Yaş olan nesneye ve kötürüme dağı dirler.

Yarf: İ'âne ve yardım eylemek ve dostluğ dirler.

Bar: Yük ve ağaçlarıñ meyvelerine dağı dirler.

Awîze: Kandıllere ve hânede olan levâzımāta vesîle olan nesneye ve mâni' olan işe dağı dirler.

Maş: Mâhiye ve aylığa ve mercümeke dağı dirler.

Gaz: Celî ve arşün ve gedeklere dağı dirler.

To: Tut ve kaymağa dağı dirler.

Nik: İ'nāde ve yanında dimek [vr. 92b] ma'nāsına gelür.

Kanî: Çeşme ma'nāsına ve hani ma'nāsına da gelür.

Reh, Rih: Damar ve saçal ma'nāsına gelür.

Çal: Su kuyusuna ve zâhîre kuyusuna dirler.

Çeper: Enli harîr şerîd ve tekinden düzilen dîvār mişālî ve da'vāda bir maħal yapup taldesinde tûfeng atılan yire dağı dirler.

Tîrik: Tütün çubûğuna ve tûfeng şişine ve tabānca harbîsine ve berāber yuvğa açılan oħlavāya dağı dirler ve doluya ve bir kuşcağaza dağı dirler.

Paç: Gümrük resmine ve 'entāriye ve bir pârçe çāpūta dađı dirler.

Berik: Küçük taşa ve kurşuna ve bir bölüğe dağı dirler ve kilime dağı dirler.

Şax: Ağaçlarıñ dal budaklarına ve hayvānātıñ boynızına ve bārüt kâbına [vr. 93b] dağı dirler.

Parêz: Kurığ olan çayır ve bağ ve bostān ve pehrîz ma'nāsına da gelür.

Xal: Vālideniñ qarındāşı ve vücūdda olan bene dađı dirler.

Xet: Yazuya ve çift dönmeye ve çizgiye ve maħbūblarıñ zülflerine dađı dirler.

Havîn: Yaz vaqti ve sût māyesine dağı dirler.

Hûrgirî: Bir şey'i ufaltmağ ve pâreye dağı tebdîl eylemek ma'nāsına gelür.

Hûrik: Ufacık ma'nāsına ve hayvānātıñ bebegi ma'nāsına dağı olur.

Koç: Hâne ile göçmek ve ağaç köklerine dağı dirler.

Ocax: Ateş yandığı yire ve kadîmden hânedān olan evlere dağı dirler.

Kezi: Saç bölüğüne ve atıñ içinde olan damarlara ve çetāre kumāşına dağı dirler. [vr. 94b]

- Xwî:** Toz ve terlemek ve ʃabîʻat maʻnalarına gelür.
Ka: Öküz ve saman maʻnalarına gelür.
Kom: Bölük ve cemāʻat ve baş burığı maʻnāsına olur.
Kulm: Yumuş ve bir de bir avuç maʻnāsına dağı gelür.
Şîp: Degirmān oluğı bir dağı ɣarîr ve sırmadan bir ıumāş olur anî ismidür.
Mifte: Anađdār ve bād-ı hevādan gelen nesneye dağı dirler.
Şîr: Kılıç ve süd ve aslane dağı dirler.
Poşî: ıav ve dağı ɣarîrden olan yazmalara dirler.
Kef: Su köpüğüne ve dağı elün āyāsına dirler
Kûpik: Kelbe ve dağı büyük küplere dirler.
Koçek: deve yavrularına ve dağı oynayan oğlanlara dirler.
Ziman: Dil maʻnāsına ve tekellüm ve vağt maʻnalarına dağı gelür.
Pahnî: Ayağın tâbānı dimekdür. [vr. 95b] Bir de enlülük maʻnāsına gelür.
Kêç: Kız ve pîreye dirler.
Spî: Bit ve beyāz renk maʻnāsına da gelür.
Heşnayî: Mavi reng ve göğerti maʻnāsına.
Keskayî: Yaşıl reng ve yaşıl çemen maʻnāsına gelür.

Evne ku hatin gotin eʻfalêd wahîde û meʻnayêd muteʻaddîde bûn ku fiʻlek be çend meʻnayêd cuda cuda têtin. Weku dinê meʻlûm bibitin ku her çî eʻfalêd ku bi lefzkirin têtê ʻemilandin ew fiʻl muteʻaddî ye. Weku niha germkirin û nermkirin û cîldkirin. Lewranî “kirin” bi tirkî *-îmek maʻnāsınadır*. Faʻîle wê meʻlûm e ku ewê hurûfê ew fiʻleleri ye amma eʻfalêd lazim e ku be lefzê “bûyin” têtê ʻemilandin *fâʻîldîr* wan kifş nînin. [vr. 96b] Weku niha dibêjî ku mesela germbûyin, nermbûyin lewranî “bûyin” *olmak maʻnāsınadır*. *Yani kendüsi ısınmışdır ve kendüsi yumuşak olmuştur. Bu fiʻl lazımdır*. Weku dinê meʻlûm bibitin ku esmaʻ jî heyin ku meʻnayek e û bi çend isman dibêjin. Mesela weku nuha dibêjî ku:¹²

Ap û Mam: ʻAmû dimekdür.

Kur û Law û Pis: Oğul dimekdür.

¹² Bu söylenenler, bir fiilin birden fazla anlama geldiği beyanındaydıki bir fiil birkaç farklı anlama gelmektedir. Bunun dışında bilindiği gibi lafz edilerek kullanılan her fiil muteʻaddidir. Germ kirin (ısıtmak), nerm kirin (yumuşatmak) ve cîldkirin (ciltlemek) gibi. Zira “kirin” Türkçeʻde - imek anlamındadır. Bunun faili biliniyor ki ama “bûyin” lafzıyla kullanılan fiillerin faili belli değildir. Örneğin germ bûyin (ısınmak), nerm bûyin (yumuşamak) gibi; çünkü “bûyin” olmak anlamındadır. *Yani kendüsi ısınmışdır ve kendüsi yumuşak olmuştur*. Bu fiil lazımdır. Bunun dışında bilindiği gibi isimler vardır ki bir tek anlam birkaç isimle söylenir. Mesela:

- Berf, Befr:** Kar dimekdür.
Dîk û Kelebab: Horoz dimekdür.
Meriv, Mirov: Kişi dimekdür
Bab, Kek: Baba dimekdür.
Dê, Da: Vâlîde dimekdür.
Xweh, Xwişk: Kızkardeş dimekdür.
Hesp, Esb, Bergîr: At dimekdür.
Çêl û Çêlek: [vr. 97b] İnek dimekdür.
Qîz û Kêç: Kız dimekdür.
Dam, Davi, Tûmik: Tuzağ dimekdür.
Baxwan, Natûr: Bağvânçi dimekdür.
Memik, Bîstan: Meme dimekdür.
Sing û Ber: Göğüs dimekdür.
Kep, Poz: Burın dimekdür.
Qelûn, Şiv, Başik: Tütün Çubûğı.
Ziman, Ezman: Dil ve lisân dimekdür.
Kulav û Nimed: Keçe.
Şev, Hekor, Şêv: Gice, leyl ma'nâsınadır.
Belg, Belcim: Yaprak dimekdür.
Newal, Nihal, Kod: Dere dimekdür.
Ask, Xezal: Ceyrân.
Cîran, Cînar: Komşu dimekdür.
Mast, Qatix: Yoğurt.
Bî: Hayva ve dül [vr. 98b] karıya da dirler.
Rikêb: At üzengisi dimekdür.
Herî, Kûr û Ritam: Çamure dirler.
Zuqaq û Kolan û Kuçe: Soğaka dirler.
Şobe û Persîv: Zikâm dimekdür.
Şaş û Car û Pêç: Baş sarığına dirler.
Zibûn û Paç: 'Enţârî dimekdür.
Meras, Sol, Pêlav: Pâbûç dimekdür.
Kanî, Kehnî: Çeşmeye dirler.
Dizk û Rim: Mızrağa dirler.
Gor û Tîrb û Qebr: Mezâr dimekdür.
Ling û Pê: Ayak ve bacak dimekdür.
Co, Cew: Arç dimekdür.
Şilêl û Tarîgan: Çavdâre dirler.
Zebeş, Şiftî: Karpuze dirler.

- Germik, Germav:** Ilıcaya dirler.
- Gundor û Kermek:** Kavune dirler.
- Neynik û 'Eyne:** Āyine dimekdür.
- 'Enî, Anî:** Anluya dirler.
- Par, Pay, Behre:** Hişşe dimekdür.
- Kewzan, Cewzan:** Estereye dirler. [vr. 99b]
- Derazîng, Şîpane, Şemik:** Kapunuñ alt eşigine dirler.
- Qelew, Gumrah:** Ya'nî tavlu ve semîz dimekdür.
- Derteng, Asteng, Sason, Gelf:** Pek dar dere ve boğaz ve kayan yirlere dirler.
- Dûv, Dêl, Poçik:** Hayvânât ve sâ'ir kuyruğı olan nesneleriñ kuyruğına dirler.
- Hîv:** Ayıñ kendüsine de ve bir aya dirler.
- Roj:** Güneşin kendüsine de ve bir güne dirler.
- Erwas, Hevraz, Herwaz:** Yoğuş dimekdür.
- Nişîv, Derbejêr, Serejêr:** İniş dimekdür.
- Rê, Dirb:** Yol ve cadde dimekdür.
- Kûndir, Kulindir:** Kabağ dimekdür.
- Aman, Firaq:** Qâb dimekdür.
- Mis, Sifir:** Pâkire dirler.
- Sîtil, Mencil, Beroş:** Kazan dimekdür.
- Kewar, Pêtek:** Bal kovânı [vr. 100b] dimekdür.
- Gir, Hike, Xwir:** Uyuzluğ dimekdür.
- Moze, Çekme:** Cizme dimekdür.
- Şim, Şimik:** Karı pâbücuna dirler.
- Siwîl, Kûz:** Su bardağı dimekdür.
- Balgî, Balîn:** Yâstûk dimekdür.
- Lod û Dêz:** Ot ve zağîre yığını dimekdür.
- Dest û Lep:** El dimekdür.
- Destik û Lepik:** Eldivâne dirler.
- Şal û Şepik:** Şalvâre dirler.
- Derpî û Hewalkiras:** Don dimekdür.
- Çar û Çarîk:** Karıların çârşebine dirler.
- Pê, Ling:** Ayak dimekdür.
- Saq û Çîp:** Baldır dimekdür.
- Kûrahî û Heyf û Mixabin:** Yazuğ dimekdür.
- Pîrozî û Bixêrî:** Mubârek dimekdür.
- İsfehanî û Kil:** Sürmeye dirler.
- Beravêtî, Berçûyî:** Folık atana dirler.
- Mejî, Méjû:** Beyin [vr. 101b] dimekdür.

- Hestî û Hêstî:** Kemük dimekdür.
- Parsû, Paresû:** Kâbürgaye dirler.
- Hêzing, Sotemenî, Şewate:** Yağacağa dirler.
- Nênûk, Neynûk:** Dırnağ dimekdür.
- Reh, Tamar:** Sinirler dimekdür.
- Ebrûşim, Hevremûş, Armûş:** Harîr ve ipek dimekdür.
- Ben, Rîs:** İpe dirler.
- Rom, Romî:** ‘Oşmānlu dimekdür
- Xwirînayî, Xwirînî:** Kahvealtı dimekdür.
- Têşt, Taştê:** Kuşluk ta‘āmı dimekdür.
- Zadê nîvro, Firavîn:** Ögle ta‘āmı dimekdür.
- Şîv, Zadê êvarî:** Aşşām ta‘āmına dirler.
- Sorav, Anlik:** Gāzeye dirler.
- Sof, Hirî:** Koyun yünine dirler.
- Hesk, Heskû:** Kepçeye dirler.
- Destexane, Destexwon:** Ta‘ām sufresine dirler.
- Alû, Halû:** Kamaşmağa dirler.
- Çem, Robar:** Irmağa dirler.
- Xox û Hilû:** [vr. 102b] Şeftālūye dirler.
- Gêzî, Siving, Gêzik:** Süpürgeye dirler.
- Şûjin, Birûjin:** Çuvāldūze dirler.
- Şoretan, Şirik:** Bāceleriñ su oluğlarına dirler.
- Tewl, Gostik:** Atların pāye ve bendine dirler.
- Lixab û Licam:** At gemine dirler.
- Por, Pirç:** ‘Avrātlanın saçlarına dirler.
- Dûmahî, Pasexî, Sonxî:** Aşirî dimekdür.
- Je‘r, Natole, Kewçile:** Zehr dimekdür.
- Lebaleb, Lêvelêv:** Pek dolu nesneye dirler.
- Korevajî, Şevkor:** Müşevveş, ol kimesne ki gice gözleri görmez.
- Lewitî, Kotî, Mirar:** Murdār dimekdür.
- Raçandin, Dirêjkirin:** Bez ve kilim uzadup doqumaya dirler.
- Wexm, Werm:** Şîşe dirler.
- Kêdik, Pişîk:** Kediye dirler.
- Qayim, Qewî:** Muhkem olan nesneye dirler.
- Qamet, Bejn:** Bālā ādem boyına dirler [vr. 103b] ve dahı.
- Kîzan, Konik:** Çeşme sularının pehrenklerine dirler.
- Lûf, Lîfik:** Hamāmda sürünecek kîseye dirler.
- Serşo, Balav:** Baş yıkamaya dirler.

- Ferx û Cûcık:** Tavuk ve kuş yavrularına dirler.
- Lane û Hêlûn:** Kuş yuvalarına dirler.
- Belcim, Qalik, Tovil, Qişr:** İnce olan kâbüklare dirler.
- Hêj, Hêşam, Hêjan:** Şimdi olan dimekdür.
- Cewr, Tûle:** Av zağarına dirler.
- Sêwî, êytîm:** Yetîm çocuğa dirler.
- Ar, Hawran:** Un dimekdür.
- Kolik, Şibak:** Pencereye dirler.
- Şok, éstirî:** Tikan ve hâr dimekdür.
- Şerkirin:** Ceng ve gavğaya dirler.
- Wergerandin, Qelibandin:** Çevirmek ve döndermek dimekdür.
- Gêjî, Qûrî:** Şamâtâ eylemek dimekdür.
- Şayî, Şahî, Kêf:** [vr. 104b] Sürûr ve ferh dimekdür.
- Wirr, Derew, Duxeberî:** Yalan söylemekdür.
- Virroke, Derewîn, Firran:** Yalancı âdem dimekdür.
- Firfire, Seklawî:** Lafçı âdeme dirler.
- Serik, Serqelûn:** Tütün lûlesi dimekdür.
- Mûdin:** İmâma, çubuk takımına dirler.
- Mahî, Şîrmahî:** صوم dimekdür.
- Mey, Xemr:** Şarâba dirler.
- Dîz, Koloz:** Güveç dimekdür.
- Mayî, Kartû:** Bayat itmege ve ta'âma dirler.
- Bermayî, Avrû:** Âdemiñ önünden qalan ziyâde olan suya ve ta'âma dirler.
- Kerî, Ker:** Koyun sürüsüne dirler.
- Revo, Gele:** At eglencesine dirler.
- Garran, Birr:** Sığır nâhırına dirler.
- Ceh, Cew:** Arpaya dirler.
- Cih, War:** Yer ve mekân dimekdür.
- Dews, Rêç:** İz dimekdür.
- Qotik:** Külâhîñ büskülü dimekdür.
- Gûrz, Nefe:** [vr. 105b] Ya'ni ot ve zağire bağına dirler.
- Şape, Renî:** Kar çığına dirler. "Aşî" dağı ol ma'nâyadır.
- Ûstû, Ûstukur, Gerden:** Boyun dimekdür.
- Kelik, Selik:** Kayık dimekdür.
- Pêl, Mewc:** Dalğa dimekdür.
- Tund, Kecxulq:** Ya'ni sert ve tîz-hüy âdeme dirler.
- Yawaş ve Xoşxûy:** Mülâyim ve eyü tabî'atlu âdeme dirler.

- Xaznak, Pirfen:** Eski ve iş bilici âdeme dirler.
Hejyan, Lepitîn: Depretmek ve hareket eylemek dimekdir.
Avrêjîn û Tûrik: Yoğurt torbasına dirler.
Gir, Girik: Tepe dimekdir.
Bî, Bihok: Söğüd ağacına dirler.
Def, Defik: Küçük el deflerine dirler.
Rîbab, Kemançe: El kemânesine dirler.
Bend, Bendik: Kılıç bağına dirler.
Bendî, Girtî: Maḥbûs olanlara dirler.
Qirr, Qiran, Jan: [vr. 106b] Ḥayvânât hastalığı dimekdir.
Şêlim, Bin'erd: Şalgâm dimekdir.
Parxêl, Taxok: Kızıkaç dimekdir.
Hibir, Mîdad: Siyâh mürekkebe dirler.
Kortik, Gicelik: İçlik 'enṭârîye dirler.
Debor û Zinarî: Kuzey yire dirler.
Beroj, Atax: Güney olan yirlere dirler.
Raso, Kêrasû: Bildircın dimekdir.
Çerxî, Qemerî: Beyâz aqçeniñ beşliklerine dirler.
Hesin, Hasîn: Temir dimekdir.
Ûşî, Wûşî: Yüzüm salkımina dirler.
Bestî, Kurî: Balta ve teber sapına dirler.
Devarû, Sernexûn: Yüzi üzerine dirler.
Xesî, Exte: İgdic dimekdir.
Nêramok: Kız oğlan. Ḥünşâ olan âdeme dirler.
Seh, Kûçik: Kelb dimekdir. [vr. 107b]
Bedr, Degirmî: Ayıñ tamâmına dirler.
Giranî, Xidar, Barxane: Ağırılık dimekdir.
Hêvî, Daxwaz: Dilek, ricâ dimekdir.
Madek, Mange: Mandaye dirler.
Guhar, Mengûş: Küpe dimekdir.
Ma's, Ma'sik: Pâbûç maḥsı dimekdir.
Mizgeft: Mescîd, câmi'-i şerîf dimekdir.
Dêr, Kenişt: Kilisälere dirler.
Êrîs, Hêsîs, Qeşe: Keşîşlere dirler.
Pel, Ker: Bir pârça dimekdir.
Çelîpa, Salîb: Hâça dirler.
Kehî, Kedî: Alışgun ḥayvânlara dirler.
Pag, Tawîle: Aḥûra dirler.

- Ciwan, Xort, Law:** Genc ādeme dirler.
Kal, Pîr: İhtiyāra dirler.
Cerd, Merd: Emred, tüysüz oğlanlara dirler.
Dohn, Bez: Pi yağına dirler.
‘Eyar, Pîst: Peynîr ve revgān ve bal tūlūmlarına dirler.
Xurç, ‘Eqîbe: Hākîbe dimekdür.
Qawafî, Qewîfî: [vr. 108b] Sipārîş eylemek dimekdür.
Şekirin, Şikenîn: Baş ve saç ve yün taramaya dirler.
Berçît, Sing: Odun kazuqlara dirler.
Kon, Xifet: Çâdır dimekdür.
Rist, Tinab: Çâdır ip ve şerîdlerine dirler.
Hêşî, Bermal, Piştemal: Çâdır teneflerine dirler.
Leyiztin, Hilbehîn: Raqş eylemek dimekdür.
Behîn û Firrîn: Zâhîre ve ot ki qururlar başlara uçarlar ve dökülürler.
Beyar, Tarlic: Hozan ve zirā‘at olmayan tarlalara dirler.
Rengçî, Rengereş: Boyacı esnāfına dirler.
Den, Heş: Çivide dirler.
Sivdir, Holî: Hānelerin havlularına dirler.
Tûşmal, Navmal: Vekîlharca dirler.
Mehter, Seyîs: At seyîslerine dirler.
Hewandin, Ewirandin, [vr. 109b] **Dakirin:** Misāfir qondurmaya dirler.
Rûkirin, Ricûkirin: Borcını birisine havāle eylemeye dirler.
Deyn, Ferz: Borç dimekdür.
Hewişandin, Hewişîn: Esirgemek dimekdür.
Xwandî, Xwaneda, Mela: Oğumuş, efendi dimekdür.
Melajin, Jinseyda: H‘āceniñ qarisına dirler.
Recû, Mecbewî: Qomşulardan ihsān ummağ dimekdür.
Pûng, Pûzan: Yarpuz dimekdür.
Onca, Kornegan: Yoncaya dirler.
Zaxe, Zexa, Şkeft: Mağāra dimekdür.
Pîne, Perespan: Yama dimekdür.
Qû, Qûştûgî: Tüyden olan yüz yastuqlarına dirler.
Ban, Serxanî: Ev bācelerine dirler.
Taxbûr, Deste, Birr: ‘Asker alaylarına dirler.
Tirad, Cirîd: Odla oynamağa dirler.
Nû, Taze: [vr. 110b] Yeñi nesneye dirler.
Gûran, Selixandin: Hayvānāt derisini soymağ dimekdür.
Serapê, Serdanpê: Başdan ayağa varınca dimekdür.

- Çeraxdan, Şemaldan:** Şamdāna dirler.
Behnî, Gennî: Fenā koçumuş nesneye dirler.
Bebehn, Xoşbû: Eyü koçulu nesnelere dirler.
Kêlek, Noq, Neks: Boş bögre dirler.
Zik, Nav: Adem ve hayvânât kırnına dirler.
Navno, Qereçî: Şunu bunu ğıybet idüb ve fenā söyleyen ādeme dirler.
Qîrîn, Gazî, Hewar: Çağırmaq ve bağıрмаq dimekdür.
Kun, Kunik, Qul: Delük dimekdür.
Qelî, Qîle: Kāvırma dimekdür.
Zayin, Welidîn, Teliqîn: Uşaq doğırmak dimekdür.
Zaro, Zarok, Biçûk: Tıfl ve çocuk dimekdür.
Wêrane, Kavis: Hârâbe yir dimekdür. [vr. 111b]
Bager, Tîpî: Kışda qar borana dirler.
Giregire, Kelte: Tâ'ifede olan beg ve ağalar ve büyük kimesnelere dirler.
Kire û Senglax: Taşlu yirlere dirler.
Kurik û Cahnî û Cahnû: Kısraqların şaylarına dirler.
Dimdik, Minqar: Kuşların gagalarına dirler.
Perr, Wereq, Perik, Belg: Kitâbların yapraqlarına dirler.
Rêz, Cêrge: Kitâbların satırlarına dirler.
Nivişk û Kere: Tāze olan tereyağına dirler.
Cerg, Kezeb: Ciger dimekdür.
Dilik, Hezev: Yürece dirler.
Zengilok, Xirtik: Boğazda olan gırtlağına dirler.
Sebr û Bêhnijîn: Aqsırmağına dirler.
Bawîşk, Honijîn: Esnemek dimekdür.
Çavşor, Tollaz, Giriz: Puşt ve zenpâre olan ādemlere dirler ve “çavlider” [vr. 112b] dahı ol ma'nâyadır.
Kod, Çap, Kodik: Zâhîre ölçecek kode dirler.
Tor, Tore, Şitil: Bostân nağlarına dirler.
Zêde, Zêdahî: Ziyâdeye dirler.
Awayî, Abadî, Awahî: Ma'mûr ve şenlik dimekdür.
Neyî, Tunehî: Yoqluq dimekdür.
Nêrî, Mêrî: İrkeklik ve erlik dimekdür.
Kortan, Mafor: Hayvân pālânı dimekdür.
Nanê Tîrê, Nanê Sêlê: Yufka itmege dirler.
Cil, Kinc, Libis: Urbāya dirler.
Xidam, Xidamik: Qarı beslemesine dirler.
Pêş, Damen: Etek dimekdür.

- Xulam, Mişak:** Hizmetkâr dimekdir.
- Mişar, Birrek, Xizar:** Destere dimekdir.
- Destûr, Mirexes:** İzn dimekdir.
- Dergûş, Bebek:** Yeñi doğan çocuk [vr. 113b] dimekdir.
- Kurt, Qut, Kedûl:** Kısa âdeme dirler
- Dirêj û Martkîs û Lewendû:** Uzun boylu âdeme dirler.
- Kortik, Qutik:** Salata dimekdir.
- Bîj, Bîjî:** Harâmzâde âdeme dirler.
- Mînder, Borde, Doşek:** At hâşemine dirler.
- Dene, Xûm:** Büyük küplere dirler.
- Tûj, Mirr, Tal:** Bir revğan ki tadı bozulur ve acı olur dimekdir.
- Sî û Keresî:** Gölge dimekdir.
- Bêtam, Tamsar:** Tatsız olan nesneye dirler.
- Xwezî û Menîkarî:** Bir şey'i temennâ eylemek dimekdir.
- Qedandin, Pêkanîn:** Bir maşlahatı görüb ve tamâm eylemekdür.
- Gûstîr, Hingûstîr:** Barmağ yüzüğüne dirler.
- Boşayî û İzdîham:** Çokluk ve keşret naşa dirler. [vr. 114b]
- Kevl, Çerm, Post:** Deri dimekdir.
- Kêşan, Wezinandin:** Bir şey'i tartmağa dirler.
- Kîlandin, Pîvan:** Hubûbâtîñ ölçmesine dirler.
- Qaleqal û Hella hella:** Şamâte ve söz hürdeye dirler.
- Gilî, Şekwa:** Teşekkî itmek dimekdir.
- Xoyanî, Jimalî, Xizm, Xon:** Akrâbalara dirler.
- Kirmişandin û Cûtin:** Bir şey'i çiğnemeğe dirler.
- Reyîn, Rewîn:** Kel burmasına dirler.
- Pêvedan, Geztin:** Yılan ve 'akreb ısırmasına dirler.
- Xeşîm, Tor:** 'Acemî ve yaramaz kimesnelere dirler.
- Caş, Caşik:** Merkeb yavrularına dirler.
- Qîl, Diran, Nab:** Kelb ve yırtıcı hayvânât dişlerine dirler.
- Kîrgo, Kîwroşk:** Tavşâne dirler.
- Weşiyân, Verjiyan, Rûbûn:** Ağaçlardan [vr. 115b] meyve ve yaprak dökülmeğe dirler.
- Moz, Mêş:** Sinek dimekdir.
- Îwez, Kermêş, Mifîk:** Sivrisineğe dirler.
- Êwirgeh, War:** Konacak yer ve yurt dimekdir.
- Ger, Gerînek:** Sularda olan burğaclara dirler.
- Serkêr, Devçik:** Kılıcıñ ucına dirler.

- Şebeng û Şayî:** Atış ta'limine ve donanmaya dirler.
Bitim, Kinar: Taraf dimekdür.
Tiş, Qeş: Yırtık ve yarık dimekdür.
Bizir, Tov: Tohum dimekdür.
Cûk, Civîk: Serçe kuşına dirler.
Kade, Kadik: Yağlı çörek dimekdür.
Rozîn, Firnegî: Küçük bācelere dirler.
Celabî, Hûçik: Avrübāda kol yenlerine dirler.
Çek, Ratib: Ceng, harb ālātlarına dirler.
Xwirîn, Niştav: Aç karnına dirler.
Kêzm, سى برى [vr. 116b] Büyük kazıklara dirler.
Biyânî, Xerîb: Yād ve bigāne ādemlere dirler.
Qencî, Mirovayî: İyilik eylemek dimekdür.
Xweyîfî û Miqayedî: Şāhiblik eylemek dimekdür.
Molî û Kotîfî û Bêkêrfî: Yaramaz ve dūn, fenālîk dimekdür.
Fîtdayin û Tîjkirin: Ya'nî bir ādeme fitne ve fesād ve fenālîkı öğretmek dimekdür.
Fîtefit û Firozî: Islık çalmaq dimekdür.
Qeyimandin, Qewîkirin: Muħkem eylemek dimekdür.
Qeyim, Wêsi: Vāsisine dirler.
Zamin, Derhude: Kefil olmak dimekdür.
Kijk, Kîjan: Kaŋkı dimekdür.
Kijkê: Kaŋkısını mesela alursiñ dimekdür.
Kevzîn, Kepçîn: Hayvān aġnāmesine dirler.
Karwansera, Ribat: Hān dimekdür.
Heyf, Tol: İntikām almak dimekdür.
Qolî û Rekriyan: Cüzẓām marazına dirler. [vr. 117b]
Safdil, Sînesaf: Gönli fenālîkdan ārı olan ādeme dirler.
Dilreş, Bixilt: Gönli fitne ve fesād ile olan kimesneye dirler.
Şerqeda, Qerxeşe: Şerîr ve müzevvir ādeme dirler.
Sermil, 'Eba: Yağmurluk dimekdür.
Kûrîşk, Qermûçek: Kırışık dimekdür.
Ron, Rohn, Ru'n: Sululuk olan nesneye dirler.
Leqandin, Hejandin, Herikandin: Bir şey'i depretmeye dirler.
Mijandin, Memikdayin: Emzirmek dimekdür.
Cewişîn, Şewişîn: Sarsılmaq dimekdür.
Kûz, Kûzik: Kaŋbūre dirler.

- Êvarî, Derê rê:** Yoldan taşra dimekdür.
- Xalî, Vala:** Boş dimekdür.
- Pijal, Bûk:** Yengânî ağaçlarıñ kökine dirler.
- Hîm, Xîm:** Divâr ve binâlarıñ temeline dirler.
- Xam, Êrdê Bejî:** Zirâ‘at olmayan boş yirlere dirler. [vr. 118b]
- Qelafisk, Kûndevedan:** İt oturuşına dirler.
- Bankirin, Gazîkirin:** Da‘vet eylemek ve çağırmaq dimekdür.
- Xwestin û Balakirin:** İstemek dimekdür.
- Xodan, Vêlî:** Kızlarıñ veli ve saçlarına dirler, lâkin “vêlî”, kil ma‘nâsına da gelür.
- Qam dide, Bejn dide:** Ya‘nî su boyı virür dimekdür.
- Gurêx, Gurgir:** Kurd boğan kelbe dirler.
- Avî, Selxane:** Qırda gitmeyen kelbe dirler.
- Êware, Keslan, Bêwec:** Tembeler ve gevşek olan âdeme dirler.
- Jîr, Jêhatî, Pêkhatî:** Cesûr ve yarar âdeme dirler.
- Qilopanî, Serobin:** Taqla virmege dirler.
- Tiremire, Tirîn:** Atdan veyâhûd bir maħalden düşmege dirler.
- Germixîn, Perîsîn:** Bir yaş şey‘i ki qarışur ve fenâ olur dirler.
- Enîşk, Korsîk:** Dirsek dimekdür.
- Vêsiyayî, Beredayî, Vekirî:** Ya‘nî açuq olub baqlu olmayan nesneye dirler. [vr. 119b]
- Nixaftin, Berdadan:** Üzerine basırmaq dimekdür.
- Cirîde, Guzîde, Bijare:** Ya‘nî çengici ve seçilmiş ‘askere dirler.
- Kemo, Kemik:** Qulaqlı ve burnı kesik âdeme dirler.
- Pirbêj, Gotgot:** Geveze âdeme dirler.
- Temorî, Kagûl:** Perçem dimekdür.
- Kas, Kasik, Qas‘e:** Çini kâselere dirler.
- Zar, Qur‘e, Pişk:** Qur‘a atmaqla dirler.
- Fenikîn, Ferikîn:** Gönülünde gizlü qurmaqla ve havfa dirler.
- Mizdayin, Firkandin:** Ovalamaqla dimekdür.
- Zîpik, Tîrik, Tîrok:** Dolu yağmaqla dimekdür.
- Virofî, Dembuhêr:** Eğlence dimekdür.
- Qîqaç, Cem, Tay:** Yük dengi dimekdür.
- Sitî, Xatûn:** Hânım dimekdür.
- Gûndorbûyin, Totbûyin:** Değerlenmek dimekdür.
- Narit, Dexel:** Qalb aqçeye dirler. [vr. 120b]
- Çist, Sivik, Çalak, Çeleng:** Çâpûk âdem ve esbe dirler.
- Terece, Pilekan:** Nerdübân dimekdür.

Dek, Lêb: Hîle ve tezvîr dimekdür.

Bilûr, Fîq, Qewal: Nây ve qarazan dimekdür.

Gilêz, Malêz: Âdemiñ ağızından ağan suya dirler.

Çilim, Firtix, Xirnîk: Burından gelen suya dirler.

Cêb, Gorik, Paxil: Üzerinde olan urbâlarıñ ceyblerine dirler.

Jin, Ze‘ife: ‘Avrât ve qarîya dirler.

Layim, Kerket: Hâsîs âdeme dirler.

Gêj, Serasîme: ‘Aklı hafîf âdeme dirler.

Morî, Morik: Boncuq dimekdür.

Kefî, Desmal, Mûmî: Yağlık ve yazmalara dirler.

Gevirîn, Hezimîn: Ta‘âmîñ sindirmesine dirler.

Mîde, Made, Bêz: Mi‘deye ve iştihâya dirler. [vr. 121b]

Mîwek, Dûgme: Kıpçelere dirler.

Aşûjin, Qatme, Tîrbaxî: Yükleriñ ağızını berâber diken ip dimekdür.

Tefşo, Tefşî: Keser dimekdür.

Peya, Peyade: Yayan dimekdür.

Birk, Niqte: Âdemiñ gözinde ba‘zen üzerine beyâz gelür, ol beyâze dirler.

Şaş, Şe‘la, Çavşas: Gözleri egri olan âdeme dirler.

Exşem, Bêdimax: Kıpçuyı derk itmeyen âdeme dirler.

Qurre, Jixwerazî: Mütekebbir âdeme dirler.

Tîrqot, Tirekor: Dağı yine mütekebbir dimekdür.

Dewl, Dewlik: Çukur yire dirler.

Girê, ‘Ûqde, Gireh: Dügüm dimekdür.

Dawet, ‘Erûsî: Toy ve dügün eylemek dimekdür.

Xû, Xwê: Tuz dimekdür.

Mêvanî, Ziyafet: Da‘vet eylemek dimekdür.

Hêlik, Gûn: Taşak dimekdür. [vr. 122b] “Xusye” dağı dirler bu ma‘nâyadur.

Qijik, Qirik Qarqar: Kara qarğaya dirler.

Qicle, Dûvdîrêj: Sağsağana dirler.

Kêran, Qûşad: Yapı büyük odunlarına dirler.

Qirme, Perdê: Yapı üzerine atılan merteklere dirler.

Xanî, Menzel, Mal: Ev, konak dimekdür.

Noq, Cûm: Suyu batmak dimekdür.

Şaq, Çaq: Ayak ve bacaq dimekdür.

Şîn, Girîn, Matem: Ağlamak dimekdür.

Piştûvan, Berewan: Cengde ve da‘vâda birisine yardım iderek mu‘în olub arqa olmağa dirler.

- Amac, Armanc:** Tüfek ve topa vaz' olunan nişâne dirler.
- Şêr, Şêresiwar, Ūcax:** Ziyâretgâh olan yirlere dirler.
- Qilade, Gerdenî, Benî:** 'Avrâtların boyınlığına dirler.
- Qemçik, Taziyan:** [vr. 123b] Kırbâç dimekdir.
- Avdêr, Avdêrî:** Bağ ve tarla suvarıcı sucıya dirler.
- Nêçîrwan, Şikarker:** Avcı âdemlere dirler.
- Masîgir û Şebbak:** Balıkçı olan kimesnelere dirler.
- Berwar, Pal:** Yamaç olan yirlere dirler.
- Kûrerê, Şeverê:** Pek ince ve nâma'lûm olan yollara dirler.
- Mozêk û Conega:** Tosun öküzlere dirler.
- Qewsquzeh, Keskesor:** Havâda ba'zen peydâ olan ebem kuşağına dirler.
- Babelîs, Babelûs:** Tozda peydâ olan kasırgaye dirler.
- Kilçav, Kilçêvk:** Göz bileycisine dirler.
- Qirêj, Je'ri:** Çubuk zifirine dirler.
- Zêndî, Sipî:** Kehle dimekdir.
- Sobe, Wehîd, Bitenê:** Yalınız âdeme dirler.
- Hevali, Hevrê, Oldaş:** Arkadâş dimekdir. [vr. 124b]
- Kaxez, Name:** Bir maħalden gelen nâmeye dirler.
- Sîwan, Konelk:** Başa alınan şemsiye dimekdir.
- Damedor, Hawîr, Çarkenar:** Dört etrâf dimekdir.
- Dadik, Dapîr:** Ananın ve babanın vâlidesi dimekdir.
- Kalik, Bapîr:** Ananın ve babanın pederleri dimekdir.
- Bî, Bîwejin:** Dul ve ersiz 'avrâta dirler.
- Bêkar, Serreş:** Bâkire kızlara dirler.
- Qasid, Peyk:** Sa'î dimekdir.
- Bijiqîn, Bijikîn:** Bir göz ki dökülür ve kör olur dirler.
- Hî, Hêk:** Yumurta dimekdir.
- Halû, Alû:** Diş kamaşmasına dirler.
- Hike, Xwir:** Kaşınma ve uyuzluk dimekdir.
- Xwirî, Xwirêk, Kûlêk:** Uşağların çiçek çıkarmalarına dirler.
- Bedhal, Bêxod:** Bir haste ki kendüsinden [vr. 125b] haberi olmaya. Baygın dirler.
- Qewîti, Qewatî:** Bir şey' veyâhüd bir söz ısmarlamak dimekdir.
- Medar, Destkûz:** Müslümânlardan başka aher bir milletin boğazındaki dimekdir.
- Kulbewî, Diliyayî:** Bir âdem veyâhüd hayvân acından helâk derecesine gelmişse dirler.
- Silemtû, Bixweser, Xobixo:** Serbest dimekdir.

Zorî, Zelûl: Sülûk dimekdür.

Reh, Rêçal: Otuñ ve ağaçlarıñ yer altında olan köklerine dirler.

Qiçûpêl, jikokê: Bütün bütüne dimekdür.

Biserhatî, Qisse: Hikâyet dimekdür.

Ba, Bê: Rûzgâre dirler.

Kol, Tûm: Ot ve çiçek vesâ'ir şey'ler ki yirde deste deste gögerirler ve başka başka olurlar anlara dirler.

Karî, Kobelik: Mantare dirler. [vr. 126b]

Buxtan, Girasî, Pêpîsî: İftirâ eylemek dimekdür.

Qûmî, Xeberkirin, Nemam: Söz gezdiriciye dirler.

Rêç, Dews: İz dimekdür.

Xerîm, Qerzdar, Deyndar: Borclu kimesneye dirler.

Şenixî, Şêpirzeyî: Perişânlık dimekdür.

Mil, Pazû, Çeng: Køl dimekdür.

Koşe, Koj: Bir şey'in bucağı ve ucı dimekdür.

Silq, Silqok: Pazı pāncārına dirler.

Dims, Doşab, Şîre: Bekmez dimekdür.

Debir, Dîr, Dirlik: Hâne için görülen idâre ve tedbîre dirler.

Şorav, Avşor: Tuzlu suya ve salāmūrāye dirler.

Ûstirû, Şax: Hâyvânât boynızlarına dirler.

Sîtav, Tava hîvê: Gice ay aydımına dirler. [vr. 127b]

Weku dinê lazim e ku hindek xeberdan heyin ku pêk ve zem dibin û nas bi wan digel yek û du diaxivin bi 'efkê ji wan xeberan jî di zeyla vê rîsaleyê zikir bikin da tekellima kurmancî jî li ser taliban hêsayî bibitin. ...¹³

SONUÇ

Alexandre Jaba Kürtçe El Yazmaları Koleksiyonu'ndaki Kurd 8 arşiv numaralı el yazması içindeki bir bölümden ibaret olan Mela Mehmûdê Bazidî'nin Kürtçe-Türkçe sözlüğü, hacim itibariyle küçük olmasına rağmen Kürtçe-Türkçe dizilişli ilk sözlük olması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Toplamda 1428 Kürtçe kelimenin Türkçe karşılıklarının verildiği sözlüğün diğer bir önemi de, sözlükteki Türkçe ve Kürtçe kelimelerin o dönemdeki söyleyiş özelliklerinin tespit edilebiliyor olmasıdır. Kelimelerin sözlükte yer alan formlarını bugünün özellikleriyle karşılaştırarak bu

¹³ Bunun dışında, bir iki kişiyle beraber yapılan bazı diyalogların buraya eklenmesi lazımdı, ki bu risalenin zeylinde zikredildi, ta ki Kürmancî ile tekellüm etmek isteyen taliplilere kolaylık olsun. ...

kelimelerin o günden bugüne geçirdiği fonetik ve morfolojik değişimleri de tespit etmek mümkündür. Eser bu yönüyle, Kürtçe ve Türkçedeki yakın dönem dil tarihi çalışmaları için bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Eserin, sözlük tasniflerinde hangi özelliğine göre nerede konumlandırılacağı da önemli bir konudur. Yapılan tasniflere bakıldığında, sözlüklerin genel olarak harf sırasına göre (abecesel sözlükler) ve konularına göre olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirildikleri tespit edilmektedir. Bu bağlamda Bazidî'nin sözlüğünün kavram alanı sözlükleri grubuna dâhil edilebileceği sonucuna varılmaktadır.

Sözlükte verilen Kürtçe kelime hazinesini değerlendirdiğimizde, verilen kelimelerin daha çok günlük konuşma diline ait dil unsurlarından seçildiğini söylemek mümkündür. Söz konusu kelime hazinesine bakarak o günün sosyal yaşantısındaki öncelikleri belirlemek veya o dönemin düşünce tarzı hakkında belli oranda fikir yürütmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKALIN**, Şükrü Haluk ; “Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük”, *Türk Dili*, S. 698, 2010, s. 162-169.
- AKALIN**, Şükrü Haluk Akalın vd.; *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 2011.
- AKSAN**, Doğan; *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- AKSAN**, Doğan; *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınları, Ankara, 2009.
- BAZİDÎ**, Mela Mehmûdê; *Risale-yi Tuhfetü'l-Hillan Fî Zimani Kurdan*, Alexandre Jaba Kürtçe El Yazmaları Koleksiyonu, Kurd 8.
- BRUINESSEN**, M. V.; “On Yedinci Yüzyılda Kürtler ve Dilleri: Kürt Lehçeleri Üzerine Evliya Çelebi'nin Notları”, *Studia Kurdica*, S. 1-3, Fransa, 1985.
- HASANPOUR**, Amir; *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, (Çev: İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan), Avesta Yayınları, İstanbul, 2005.
- İLHAN**, Nadir; “Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri”, *Turkish Studies*, Vol. 4/4, Summer 2009, s. 534-554.
- JABA**, Alexandre; *Recueil de Notices et Récits Kurdes*, St. Petersbourg 1860.
- KOCAPINAR**, Pelin; “Kavram Sözlükleriyle İlgili Terminoloji Üzerine”, *Turkish Studies*, Vol. 9/9, Summer 2014, s. 745-752.
- KORKMAZ**, Zeynep; *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

MERTOĞLU, Mehmet Suat; “*Yûsuf Ziyâ el-Hâlidî*”, İslâm Ansiklopedisi, C. 44, 2013, s. 32-34.

ÖZTÛRK, Mustafa; “Alexandre Jaba ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 49, 2017, s. 41-49.

PİRBAL, Ferhad; *Mele Mehmûdê Bayezîdî (1799-1867) Yekemîn Çîroknûs û Pexşanûsî Kurd*, Aras Yayınevi, Erbil, 2000.

ÜNVER, İsmail; “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, C. 2, S. 1, 1993, s. 51-89.

ÜŞENMEZ, Emek. “British Library’deki Türkçe Eserler”, *Turkish Studies*, Vol. 12/22, 2017, s. 783-816.

YUSUF Ziyâ el-Hâlidî, *El-Hediyyetü'l-Hamîdiyye fi'l-luğati'l-Kürdiyye*, İstanbul, 1310.

YÛKSEL, Tahir; *Dilbilgisi Kavramları Sözlüğü*, Uyanıő Yayınevi, İstanbul, 2005.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ALMAN OKULLARI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

MUHAMMET SAİD NUHOĞLU

ÖZET

Bu araştırmada kuruluşundan itibaren yaklaşık üç asır içinde dünyanın sayılı devletlerinden biri haline gelen Osmanlı Devleti'nin, bilhassa 18.yy'dan itibaren gerilemesinde mühim faktörlerden biri olan "misyoner okulları" incelenecektir. Öncelikli olarak misyonerlik faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nde yabancı eğitim faaliyetleri hakkında genel bir bilgi verilip daha sonra 19.yy sonlarında İstanbul'da açılmış olan dört Alman okulu irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Alman Okulları, Misyonerlik

ABSTRACT

In this study the emphasis will be given the "missionary schools" in Ottoman State which was a crucial factor of the regression of Ottoman State. Initially we will give some information about the missionary activities and the foreign education foundations in Ottoman State and than the four German schools which were founded in İstanbul will be specially considered.

Keywords: Ottoman Empire, German Schools

OSMANLI DEVLETİ'NDE YABANCI OKULLAR

Tanım olarak misyonerlik: Hristiyanlığı dünyaya yaymak için çalışan kişilere misyoner, bu amaçla yürütülen çalışmalara da misyonerlik denmektedir. Fransızca "mission" kelimesinden dilimize geçen bu kavram aynı zamanda, misyonerlerin Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları teşkilata verilen bir isim olarak da kullanılmaktadır.¹

Misyonerlere göre nihai amaçlarına ulaşmak için kullanabilecekleri her yol mübahtır. En yaygın olarak başvurdukları yöntemlerden birisi de aynı

---

¹ "Misyon", "Misyonerlik", *Meydan Larousse*, cilt:9, s.843; "Misyoner", *Ana Britannica*, cilt:16, s.144.

zamanda araştırmının ana konusu olan okullardır. Henry H. Jessup adlı misyoner şu sözleriyle bu gerçeği çok net bir biçimde ortaya koymaktadır: ‘*Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır. Haddizatında bu da gaye olmayıp vasıtaadır. Şu da bir hakikattir ki misyonerlerin yahut İncilin başka yollarla sokulmaya imkan bulamadığı bir çok yerlere İncil, okul vasıtası ile sokulabilmiştir.*’² Bu cümlelerde gayet net görebileceğimiz üzere 19.yy’da Osmanlı topraklarında açılan yabancı okulların başlıca gayeleri arasında Hristiyan kültürünü yaymak gösterilebilir.

Bu ve benzeri metodları kullanan misyonerlerin faaliyetleri 19.yy’ın ilk yarısından itibaren Osmanlı topraklarında gözlemlenmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarına ilk olarak Fransız misyonerler gelmiştir. Daha sonra bunları, dönemin büyük güçleri olarak kabul edilen İngiliz, Amerikan, İtalyan ve Alman misyonerler takip etmiştir. Daha 18.yy’dan itibaren Osmanlı Devletinin yaşadığı birçok sıkıntıda bu faaliyetlerin büyük etkisi olmuştur. Misyonerlerin gittikleri bölgelerdeki amaçları yalnızca kendi dinlerini yaymak değildir. Aynı zamanda buldukları bölgenin mahalli kültür ve inançlarına zarar vermek, bilhassa okullarında verdikleri eğitimle azınlık unsurları devlete karşı kıskırtmak gibi çeşitli zararlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osman Ergin’in ‘*Türkiye Maarif Tarihi*’ adlı eserinden alıntıyla: ‘*Muharrir Ağaoğlu Ahmet 1328 (1912) de çıkan Hak gazetesinin 93 ve 107 sayılı ilavelerinde bu mekteplerden bahsederken şu mütealada bulunuyor;*

Osmanlı İmparatorluğu dahilinde çalışan dini heyetlere Fransa Hükümeti senede 1200000 frank tahsisat vermekte idi. Rusya kendi himaye ettiği mekteplere bu miktara yakın tahsisat verdiği gibi İtalya da 100000 frank tahsisat veriyordu. Memalik-i Osmaniye’de sair milletlerin ve kavimlerin malik oldukları mekteplerin yekunu 10 yüksek, 46 idadi, 1450 iptidaiyi mütecevizdir. Şu mekteplerin kaffesinde 61678 talebe talim ve terbiye ediliyor. Şimdi eğer bir taraftan şu dehşetli yekuna ve yine yalnız Osmanlılığın şark kıt’alarında vaki ve sırf Rum ve Ermeni lisanları üzerine teessüs etmiş olan ve Osmanlı Hükümetinin her türlü mürakebesinden azade kalan 3500 kadar Rum ve 2500 kadar Ermeni mektepleri ilave edilirse ve diğer taraftan işbu

---

² Mustafa Halidi-Ömer Ferruh, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, 3.baskı, İstanbul 1968, s79 (Henry Harris Jessup, *Fifty Years in Syria*, N.y, 1910, s.562,592’den nakille.)

*rakkamların on iki sene bundan evvelki zamana ait olduğu binaenaleyh o zamandan bu zamana kadar artmış olmaları ve Rumeli cihetinde olup da şu hesaba alınmamış olan ve hükümetin mürakebesi altında bulunmayan ecnebi ve sair mektepleri de nazarı dikkate alınursa şu dehşetli yekunun hiç olmazsa 10000 mektebe kadar yükseleceği ve şu mekteplerde talim ve terbiye edilen talebenin adedi en az yarım milyonu bulacağı tespit edilir. Alelumum dini heyetler tarafından tesis edilmiş olan mekteplerde talim ve terbiye edilen çocukların yüzde altmışı müslümandır. Bunlara mensup oldukları dine ait katiyyen malumat verilmiyordu. Türkçe gayet sathi bir surette tedris ediliyordu. Bununla beraber İslam çocukları sabahla akşam buldukları mektebin ait olduğu mezhebin ayinlerinde hazır bulunmak mecburiyetindedirler. Tedrisat ve talimat öyle bir şekil ve surette icar ediliyor ki bunları yavaş yavaş mensup oldukları milletten ayırıyor, kendilerine şu muhit hakkında bir nefret ve istikrah hissi ilka edilemiyorsa da behemahal bir lakaydi fikri telkin ediliyor. Bundan başka bunların terbiyesinde en ziyade zahiri alayışlere dikkat edildiğinden sefahate ve ciddiyetsizliğe alıştırılıyor.*³

Burada da gayet açık bir şekilde gözlemleyebileceğimiz bir şekilde, açılan yabancı okullar, bir noktaya kadar Osmanlı Devletinde tepkiyle karşılanmıştır.

Ancak yabancı okullara olan bu küçük orandaki tepkiye karşılık Müslüman toplumun bu okullara olan teveccühü çok daha büyük boyutlardadır. Bu duruma sebep olarak Osmanlı'nın kendi okullarındaki tedrisatın yetersizliği gösterilebilir. Şunu da söylemek gerekir ki yabancılar da Osmanlı'daki Müslüman toplumun bu ilgisinin yanında, onları eğitmeyi kendilerine bir vazife olarak görmüş ve bu yönde gayret göstermişlerdir. Ne var ki asıl amaçlarının, kendi dini ve kültürel değerlerini empoze etmek olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

Bu okulların faaliyetleri konusunda, yabancı bir isim olan İstanbul Alman Lisesi müdürü Dr. Richard Pröyzer'in görüşleri, durumun vehametini daha aşikar bir biçimde ortaya koymaktadır: *''Türkiye Abdülhamid'in istibdadına nihayet verdiği zaman muhtelif içtimai sahalarda henüz kaos halinde idi. Bu hal bilhassa Maarif sahasında daha çok göze çarpıyordu. İlk mektepler yok denecek kadar azdı. Tali mektepler de öyle bir vaziyette idiler ki çocuklarının tahsiline ehemmiyet verenler ya hususi muallim tutmağa veya çocuklarını*

³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* cilt: 2, İstanbul 1940, s. 667-668.

ecnebi mekteplere göndermeğe mecbur oluyorlardı. O zaman Türkiye 'de kesif ecnebi mektebi şebekesinin bulunmasına taaccüb etmemelidir. Çünkü bu mekteplere çocuklarını kaydettirmek için o kadar çok müracaat vaki oluyordu ki mektep idareleri, istenilen tahsil ücretini vermeğe amade olan birçok ebeveyne: yerimiz yok demek mecburiyetinde kalıyorlardı.

O zaman bu ecnebi mekteplerinde Türkçe tedrisatı çok elim bir vaziyette idi. Bu dersler birçok ecnebi mekteplerinde ihtiyari idi. Şayan-ı hayrettir ki çocuklarını bu derslere iştirak ettirmeyenler bizzat Türklerdi. Hiç şüphesiz bu, çocuk velilerinin, Türkçe muallimlerinin vazifelerini ifada izhar-ı aczettiklerini ve okutulan Türkçe kitaplarının pek fena olduklarını bildikleri içindir.

Filhakika Abdülhamit devrinde bu mesele o kadar çok şayan-ı dikkat idi ki kıraat kitapları arasında garbi Avrupa kitaplarının noktası noktasına Türkçe'ye çevrilmiş numuneleri vardı. Bu şeraitte bir çocuğun kalbinde vatan hissi, vatan muhabbeti, yurd sevgisi ve milli vecid nasıl uyandırılabilirdi? Açık söyleyeyim ki birçok ecnebi mektepler misafirperverliğine mazhar oldukları memlekete hizmet etmeğe hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Memlektin lisanı bile ihmal ediyor, çocuğun gözü mektebin mensup olduğu memlekete çevrilerek oranın körü körüne perestişkari olmasına çalışılıyordu. Türkiye 'nin o felaketli zamanlarında beni pek hayrette bırakan bir cihet de bazı ecnebi mekteplerinin hodgahı, hedeflerine vasil olmak için pedagojik esasların en iptidai icabaatını bile ihmal etmeleri idi. Buna bir misal olarak coğrafya dersini zikredebiliriz. Bu derste yakından uzağa, malumden meçhule doğru gitmek kaidesi pek nadir olarak tatbik ediliyordu. Mesela coğrafya derslerinde ilk başlayan çocuklara verilmesi lazım olan yurt bilgisi derslerinde dershaneden, mektep, mektep binasından, dairei belediyeye, buradan da bütün şehre geçmek ve bu arada köy, şehir, kır, dere, deniz, ova... ilh gibi esas coğrafi mefhumları müşahedeye istinat ederek göstermek icap ederken birçok ecnebi mektepleri bu derslere tabi oldukları devletin coğrafyasından başlıyorlardı. Bunun neticesi olarak da çocuklar ecnebi bir memleketin coğrafyasını öğrendikleri halde kendi vatanlarına dair hiçbir şey bilmiyorlardı. Buna inzimam eden ikinci bir fenalık da bu mekteplerde Türk çocuklarına yapılan dini tedrisat ve telkinattı. Bu tesirat ehemmiyeti küçültülemeyecek derecede muzır ve tehlikeli idi. Bu mekteplerin bazılarında Türk çocukları Hıristiyan ibadet ve dualarına, din merasimine iştirak ettiriliyordu. Hatta bazan kabahatlerini affettirmek maksadiyle salibi bile öptürüyorlardı. Fakat garibi şu ki çocuk ebeveynleri bu

halleri vakıf oldukları halde hiçbir itirazda bulunmuyorlardı.'⁴

Ancak ülkenin, bahsi geçen dönemlerde içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik vs. durum, devletin bazı girişimleri⁵ olmasına rağmen, tam anlamıyla bu okullara karşı bir önlem almasına müsaade etmiyordu. Detaylı bir biçimde bu okullardaki müfredat, ders kitapları vs. incelendiğinde bu durum açıkça görünmektedir. Hatta bu yabancı okulların açıldığı bölgeler dahi, yabancıların asıl amacının, yalnızca eğitim faaliyetleri olmadığını net bir şekilde göstermektedir. Örneğin 1894 yılında Mamuret'ül- Aziz vilayetinde "83" Protestan Okulu'nun bulunması,⁶ vilayetin o günkü nüfus yoğunluğu ve önemi düşünüldüğünde, yer seçimi konusunda siyasi amaç güdüldüğünü açıkça göstermektedir.

Bu noktada Osmanlı Devletinin yabancı okulların genel olarak devlete karşı zararlı faaliyetler içinde bulunduğu farkında olduğunu ve yabancı okullar meselesini kontrol altına alma girişimleri içerisinde bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu konudaki en önemli düzenleme 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. Bu nizamnamenin 129. maddesi bilhassa yabancı okulların açılışını bir düzene oturtma gayreti ile yapılmıştır. Maddedin 1872 yılında uygulamaya konacağı yabancı sefaretlere bildirilmiş, ancak yalnızca Belçika ve İtalya sefaretleri Osmanlı Devletinde okulları olduğunu belirtmişler, Rusya ve İspanya Osmanlı sınırları içerisinde okullarının bulunmadığı cevabını vermişlerdir. Amerika, İngiltere, Avusturya, Almanya, İsveç, Yunan ve Flenk sefaretleri ise herhangi bir cevap vermemişlerdir⁷ Daha sonra II.Abdülhamid döneminde de çeşitli düzenleme girişimlerinde bulunulmuştur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi devletin o dönem ki şartları bu düzenlemelerin istenilen etkiyi yapmasının önünde bir engel olarak kalmıştır. Bu duruma örnek olarak, yapılan düzenlemelerde okullarda

---

⁴Sezen Kılıç, *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e kadar)*, Ankara 2005, s. 72-73

⁵ 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu konuda verilebilecek örneklerden birisidir. Bu nizamnemeye göre çeşitli açılardan bu okulların denetlenmesi hedeflenmiştir.

⁶ İlknur Haydaroglu, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:25, sayı:39, Ankara, 2006

⁷ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 26-27

okutulacak eğitim materyalinin kontrolü gibi bölümler bulunmasına karşın, gümrüklerde yabancı devletlerin sahip oldukları imtiyazlara binaen bu kontroller hiçbir zaman tam manasıyla yapılamamıştır.

Osmanlı topraklarında açık bir şekilde zararlı faaliyetler içinde bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan okullarının yanında, Alman okulları genellikle masum

olarak değerlendirilebilir. Bu durumun çeşitli sebepleri mevcuttur. Bunlar arasında özellikle askeri yönden iki devletin sıkı ilişkiler içerisinde olması gösterilebilir. 1835 yılında Yüzbaşı Moltke ile başlayıp 1883'te General Goltz ile hızlanan Osmanlı askeri ve ekonomik işbirliği, Almanların müttefik olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle 93 Harbi sonrası dönemde bu askeri ilişkiler boyut atlamış, Alman İmparatoru II.Wilhelm'in İstanbul ziyaretiyle gittikçe ivmelenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bilhassa demiryolu faaliyetleri olmak üzere özellikle 1890'lardan itibaren bu ilişki yalnızca askeri boyutta kalmayıp, aynı zamanda ekonomik ve kültürel bir hüviyet de kazanmıştır.⁸

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise Almanların siyasi birliklerini diğer emperyal güçlere kıyasla çok daha geç olan bir dönemde(1871) tamamlamalarıdır. Bu sebepten dolayı Almanların, Osmanlı Devleti'ndeki kültürel etkileri özellikle Avrupa'daki rakipleri olarak gösterilebilecek olan İngiltere, Fransa gibi ülkelere nazaran çok daha yüzeysel kalmıştır. Çünkü bu iki devlet neredeyse Osmanlı Devleti'ni hemen her alanda etkileri altına almışlardır.

Bahsi geçen demiryolu konusu ayrıca bir önem arz eder. Dikkatle incelendiğinde Almanların Osmanlı Devleti'ndeki yayılma alanları, coğrafi açıdan özellikle demiryolu inşasının bulunduğu bölgelerde fazlasıyla yoğunudur. Demiryolu inşasının yoğunlaştığı 20.yy'ın ilk yıllarında Almanlar gittikçe artan misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaya başladılar ve bu konuda oldukça başarılı oldukları da söylenebilir. Fransız muhafazakâr gazetesi *Gaoulis*'in misyoner faaliyetlerdeki Alman başarısı için:” *Hiristiyan olarak sevin, Fransız olarak üzül*”⁹ diye yazması, Almanların bu konuda ki başarısını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

⁸ Mustafa Gencer, *Imperialismus und Die Orientalische Frage*, Ankara 2006, s. 25-30

⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1983, s. 62-63

19.yy'dan itibaren Osmanlı topraklarına gelen Alman misyonerleri genellikle kültürel etki kurmaya çalışmışlardır. Kültür propagandası uzmanları¹⁰ olarak anılan Almanların Yakındoğu'daki çıkarlarının ve ekonomik kuruluşlarının ihtiyacı olan kadrolarının yetiştirilmesi maksadıyla başta İstanbul olmak üzere İzmir, Beyrut, Selanik bölgelerinde ilk ve ortaokul seviyesinde okullar açtılar.¹¹ Başka bir nokta ise Beyoğlu Alman Okulu müdürü Hans Schwatlo'nun belirttiği gibi Osmanlı topraklarında ikamet eden Alman vatandaşlarının kültürel açıdan yozlaşma tehlikesidir. Schwatlo, "Constantinopel – Realschule und Höhere Maedchen Schule" adlı makalesinde: "Kırım Savaşı'nın arkasından gittikçe artan sayıda Alman'ın boğaz kıyılarına yerleşmesi ile şarkta belki diğer yerlerden daha tehdit edici olarak bir tehlikenin ortaya çıktığını belirtmiştir. Ona göre bu durum, Alman halk unsurunun, kendisini çevreleyen değişik milliyetler tarafından yok edilmesi tehlikesidir. Vatansever ruhlu insanlar yaban eldeki halkını savunmak ve korumak için hemen harekete geçmişler ve Almanların yabancılaştırmasını okul kurarak önlemeye çalışmışlardır."¹²

Mamuret'ül- Aziz bölgesinde de faaliyette bulunan Alman misyonerleri burada Ermeniler için bir ortaokul açtılar. James Barton isimli bir misyonerin 1919 tarihli raporuna göre, Kurtuluş Savaşı öncesinde Osmanlı topraklarındaki Alman misyonerlerin sayısı, 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere 890'dır. Ayrıca 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve 1 ortaokul ile 2 hastane ve 1 dispanserleri vardı.¹³ Diğer ülke misyonerleri kadar etkili olmasalar da Almanya'nın bölgedeki nüfuzunu artırmak için çalışan dini teşkilatlarından bazıları şunlardır: İzmir, Beyrut ve Hayfa'da merkezleri olan "Communaute Evangelique", Kudüs'te çalışan "Deutscher Palastina Verein" ve "Warte des Tempels" isimli teşkilatlardır.¹⁴

İstanbuldaki Alman Okulları

¹⁰ İlber Ortaylı, a.g.e s. 62-63

¹¹ Şamil Mutlu, a. g. e. s. 44-48

¹² Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara 2006, s. 313

¹³ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, İstanbul 1971, s. 87.

¹⁴ Şamil Mutlu, a. g. e. s. 110-115

XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da altı Alman okulu bulunmaktadır. Biz bu okullar arasından nispeten daha önemli olan dört tanesini inceleyeceğiz. Bunlar Beyoğlu Alman Okulu, Yedikule Alman Mektebi, Haydarpaşa Alman Mektebi ve Bebek Alman Mektebidir.

Alman okullarının Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini, Alman kolonyalist gazeteci Dr.Rohrbach'ın aşağıdaki sözleriyle çok net görebilmekteyiz:

*“Bir Alman-Türk kültür politikasının yeni bir heyecanla ele alınması gerekir. Alman Dilini, Alman bilimini ve enerjik uygarlığımızın bütün büyük değerlerini Türkiye'ye aşılıyarak Türkiye'nin yenilenmesini sağlamalıyız. Bunun için her şeyden önce bir Alman okullar sistemine ihtiyacımız vardır. Bu okulların büyüklük bakımından Fransız okullarıyla yarışmasına gerek yoktur. Fakat elde bulunan okullara göre daha geniş çapta planlanmalıdır. Dilin bağlayıcı gücü olmadıkça hiçbir kültürel nüfuz sürekli olamaz. Türkiye'nin zeki ve ilerici gençleri Almanca öğrenmek için bol fırsatlara sahip olmalıdırlar... Ancak dilimizi öğreterek Türklere uygarlığımızı tanıtabilir, onlarda bu uygarlığı tanımak ve dolayısıyla manevi değerlerimizi benimsemek isteği uyandırabiliriz. Bu hedefe yönelirken niyetimiz Türkiye'yi siyasi ve ekonomik bakımdan Almanlaştırmak ya da sömürgeleştirmek değil, Alman ruhunu, büyük bir gelişme içinde bulunan ve parlak bir gelecek vaadeden bu ulusa aşılıyaktır.”*¹⁵

Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi, Almanlar Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarına büyük önem vermişler ve okullar vasıtasıyla diğer emperyal güçler gibi bir etki alanı yaratma gayretinde olmuşlardır. Almanlar adına önemli bir artı olarak gösterilebilecek bir nokta da, Fransız ve İngiliz okullarına kıyasla, büyük harb döneminde müttefik olmalarından mütevellit, Osmanlı Devleti savaş esnasında Alman okullarını kapatmamıştır.

1. BEYOĞLU ALMAN OKULU

Otto Soehring “die Deutsche Schule in Konstantinopel” adlı makelesinde 14 Temmuz 1843 senesinde bir kilise okulu olarak kurulduğunu ve 1873 yılına kadar bu amaçla faaliyet gösterdiğini belirtmiştir.¹⁶ Ancak bu durum İstanbul'da ikamet eden katolik mezhebine bağlı Alman çocukları için bir sıkıntı oluşturuyordu. Bu

¹⁵ Sezen Kılıç, a. g. e., s. 95

¹⁶ Otto Soehring, “Die Deutsche Schule in Konstantinopel” *Aus Deutscher Bildungsarbeit in Auslande*, Langensalza 1928, s 11

sıkıntıyı gidermek için mezhebi eğitimi bırakarak, İstanbul'da biraraya gelen Alman ve İsviçrelilerin kurduğu bir derneğe bağlı olarak (Schulgemeinde) 1868 yılında, günümüzde de aynı yerde eğitime devam eden Alman Lisesini kurmuşlardır. Eğitime başladığı dönemde 2 öğretmen ve 23 öğrencisi mevcuttur. 1879 yılında okul müdürlüğüne getirilen Felix Mühlmann'ın faaliyetleri sonucunda hazırlık kursları açılmış bu sayede Almanca bilmeyen öğrenciler de okula kayıt yaptırabilmişlerdir. Gittikçe artan bir öğrenci ve öğretmen sayısı ile önemli bir eğitim kurumu haline gelen Alman Lisesi'nin 1914 yılında yaklaşık olarak 1000 öğrenci mevcudu bulunmaktadır.¹⁷

2. YEDİKULE ALMAN OKULU

Nispeten çok önemli bir yer işgal etmeyen bu okul 1875 yılında Yedikule ile Samatya arasında Rumeli Demiryollarında çalışanların çocuklarına hizmet vermesi amacıyla kurulmuştur. 1905 senesinde bu okulun 3 sınıfı ve 95 öğrencisi mevcuttur.¹⁸ Önemli bir nokta ise, daha önce belirtildiği gibi, Almanların demiryolu inşaaalarına binaen bu bölgelerde açmış oldukları okullara bir örnek olmasıdır.

3. HAYDARPAŞA ALMAN OKULU

Yedikule Alman Okulu'nda olduğu gibi, bu okul da Haydarpaşa'da demiryolu çalışanlarının çocukları için yapılmıştır. Eğitime başladığı tarih tam olarak bilinmese de 16 Eylül 1895 tarihinde ruhsat almıştır.¹⁹ Bu bölgede ki Alman çocukların Beyoğlu'ndaki okula gitmeleri zor olduğu için açıldığı düşünülmektedir.

4. BEBEK ALMAN MEKTEBİ

Doktor Brokes tarafından inşa edilen bu okul öğrenci azlığı sebebiyle Mamuratülaziz'e taşınmıştır.²⁰ Okul aslen Bebek'te bulunan bir yetimhane olarak da hizmet vermiştir.²¹

¹⁷ Adnan Şişman, a. g. e., s. 317-318-319

¹⁸ Şamil Mutlu, a. g. e., s. 115-116

¹⁹ Şamil Mutlu, a. g. e., s. 116

²⁰ Şamil Mutlu, a.g.e., s. 117

²¹ Adnan Şişman, a. g. e., s.321

مقایسه تطبیقی طبیعت، در اشعار حامد ترخان (شاعر ترک) و سهراب سپهری

بهروز بیگ بابایی، استادیار¹

چکیده

طبیعت گرایی و اهتمام به طبیعت در آثار هنرمندان، از جوه مشترک در میان همه ی ملت ها است و بیشتر در گونه ادبی شعر دیده می شود. در اشعار سهراب سپهری و اشعار حامد ترخان، عناصر طبیعت به صورت نمادهای اسطوره‌ای جلوه یافته و حتی نام آثارشان با عناصر طبیعی گره خورده است. طبیعت گرایی در اشعار سپهری و ترخان، عارفانه است. ما در این پژوهش تطبیقی تلاش کرده ایم تا با استفاده از مقایسه و تحلیل آثار این دو شاعر با یکدیگر، به نقاط اختلاف و اشتراک نگاه این دو شاعر در مواجهه با عناصر اولیه طبیعت اشاره کنیم. در مجموعه اشعار سپهری (هشت کتاب) و شعرهای حامد ترخان (به خصوص کتاب صحرا)، نیروی تخیل از عناصر چهارگانه بهره برده و از آن طریق، باطن شاعر و هنرمند به تصویر کشیده شده است. تکرار و شباهت تصویر طبیعت و توصیف گیاه، آب، دریا، کوه، جنگل، درخت، باد، روشنی (خورشید، ماه) و رود در اشعار سپهری و اشعار ترخان دیده می شود.

واژگان کلیدی: طبیعت، حامد ترخان، سهراب سپهری، نمادهای اسطوره ای

COMPARATIVE THE NATURE IN POETRIES OF HAMİT TARHAN (TURK POET) AND SEPEHRİ

BEHRUZ BEKBABAYI²

Oriented nature and concern the nature of the works, the commonality among all nations and seen more as literary poetry. In Sohrab's and Hamid Tarhan's poems, natural elements as symbols of the mythical aspects and even work with natural elements tied. Oriented nature in Tarhan and Sepehri poems, is spiritual. We've tried to use a comparative

---

استادیار دانشگاه علامه طباطبائی behruzbaba@yahoo.com

bekbabayi@atu.ac.ir

² Assistant Professor of Allameh Tabataba'i University, E-mail:

behruzbaba@yahoo.com bekbabayi@atu.ac.ir

study of these two poets compared with each other, and Subscription or different points of view of the poet in the face of the basic elements of nature point. In The collection of poems of sepehri (eight books) and Hamid Tarhan's poems (especially of the desert), the power of the imagination of the four elements and the way the character is portrayed as a poet and artist. Repeating the same picture and description of nature, water, sea, mountains, forests, trees, wind, light (sun, moon) and river in the sepehri's and Tarhan's poems is seen.

Key words: Nature, Hamid Tarhan, Sohrab Sepehri, Symbols of Legend

۱- مقدمه

شاعران و هنرمندان معاصر نه تنها وابستگی انسان به طبیعت را از یاد نبرده‌اند بلکه توجه بیش از حد آنها به این موضوع باعث شده است که طبیعت در آثارشان به طور پررنگی حضور داشته باشد و در شعر به شکل صورت‌های نمادین و اسطوره‌ای به کار آید.

سهراب سپهری و حامد ترخان (Abdülhak Hamid Tarhan) از شاعران نوپرداز، در زمره‌ی این هنرمندان هستند. می‌دانیم که سپهری از دانشکده هنرهای زیبا در سال ۱۳۳۲ لیسانس نقاشی دریافت کرده است. تابلوهای نقاشی سپهری در ایران و خارج از ایران به نمایش در آمده و البته شعرش نیز با نقاشی در آمیخته است.

عبدالحق حامد ترخان هم، شاعر و نمایشنامه‌نویس دوره‌ی تنظیمات ترکیه است. او به دلیل شغل پدرش به کشورهای مختلفی از جمله ایران، هند و فرانسه سفر کرده و تاثیر فرهنگ این کشورها و فلسفه هند در شعرهای او دیده می‌شود. تاثیر طبیعت را می‌توان در کتاب صحرای او به خوبی دید. او که به عنوان شاعری طبیعت‌گرا شناخته می‌شود، شیفته‌ی طبیعت است و علاقه او به طبیعت باعث شده که در شعرهایش از عناصر طبیعی استفاده کند.

تأثیرپذیری سپهری از عرفان شرق دور زبانزد است و منظومه‌ی "صدای پای آب" و مجموعه‌ی "حجم سبز" گواهی بر این ادعا است. او در کارنامه خود برگردان سروده‌هایی از ژاپنی به فارسی را دارد و چیرگی او بر عرفان شرق و بینش غرب آشکار است. سپهری از

شعر و ادبیات ژاپن، هند، چین و حتی کشورهای غرب متأثر بوده و تاثیر هایکوهای ژاپن و فلسفه چین و عرفان هند در شعر او مشاهده می شود.

اما آنچه در مجموعه آثار سپهری و شعرهای ترخان جالب است، نگاه وسیع و عمیق آنها به طبیعت است. گویی به هنگام خلق آثار ادبی و هنری چیزی مهمتر از طبیعت به چشم ایشان نیامده است. به ندرت می توان در بین شعرهای سهراب سپهری، شعری یافت که در آن اشاره‌ای به طبیعت و مظاهر طبیعی نیامده باشد. حتی این طبیعت‌گرایی را می توان در همان نخستین مجموعه شعر وی یعنی کتاب مرگ رنگ (۱۳۳۰) به روشنی دید.

حامد ترخان هم از اولین کسانی است که نوع غربی مفهوم طبیعت را به شعر ترکیه اضافه کرده است و طبیعت‌گرایی او در اکثر آثارش و همچنین سخنانش به طور بارز قابل مشاهده است. او از عناصر طبیعی در شعرش برای توصیف خود طبیعت استفاده کرده است و دغدغه اصلی او طبیعت است.

هدف از این مقاله تحسین شعر سپهری و ترخان نیست، بلکه تحلیلی است در نوع نگاه و شناخت سبک ادبی این دو شاعر که بسیاری از آثارشان بر پایه اسطوره‌های طبیعت و کهن الگوها نوشته شده است. بنابراین روش تحقیق این پژوهش هم تطبیقی - تحلیلی خواهد بود. از این رو ما کوشیده‌ایم تا توصیفات و تصاویر برگرفته از طبیعت را در اشعار سپهری و آثار حامد ترخان بکاویم.

۱-۱- بیان مسأله

مردمان دو کشور ایران و ترکیه دارای پیشینه تاریخی، فرهنگی و بعضاً سیاسی مشترکی بوده‌اند و با وجود این که ادبیات کلاسیک این دو ملت از یک منبع سرچشمه می‌گرفتند ادبیات کلاسیک آنان طور که می‌بایست به یکدیگر شناخته نشده است. در کنار این، ادبیات معاصر هر دو کشور برای یکدیگر مجهول و مغفول مانده است. البته ناگفته نماند تعداد اندکی از نویسندگان و آثارشان کم و بیش شناخته شده‌اند، ولی در مقابل حجم

عظیم محصولات ادبی و غنای فرهنگی و ادبی هر دو کشور بمانند هیچ است. در این میان سهم پژوهش‌های تطبیقی که می‌تواند در شناخت و بررسی ادبیات هر دو کشور کمک شایانی کند خیلی کم بوده است. از این رو برای برداشتن قدمی هر چند کوچک در شناخت و بررسی ادبیات معاصر هر دو کشور در این پژوهش از روش تطبیقی استفاده کرده‌ایم.

در بررسی آثار ایشان، این پرسشها پیش روی ما بوده است:

1. کدام عناصر طبیعت در اشعار سپهری و ترخان بیشتر مورد توجه قرار گرفته است و موضوع مورد تاکید شاعران کدام است؟

2. عناصر طبیعت در شعر سپهری و ترخان چگونه تصویرسازی شده و کدام مفاهیم را منتقل می‌کند؟

3. نوع نگاه سپهری و ترخان نسبت به طبیعت چگونه بوده است؟

۱-۲- پیشینه تحقیق

ولی قبل از ورود به مبحث اصلی بهتر است ابتدا نگاهی به پیشینه تحقیق داشته باشیم. برخی نویسندگان به هنگام نقد شعر سپهری و ترخان، به صورت جداگانه، به کاربرد طبیعت در آثار این دو شاعر و هنرمند اشاره کرده اند. در مقاله های دانشگاهی که به بررسی اشعار سپهری پرداخته اند، نقد اسطوره های طبیعت در اشعار او کمتر مورد توجه بوده است. در برخی کتابها از جمله "باغ تنهایی (یادنامه سهراب سپهری)" به کوشش حمید سیاهپوش، "تحلیل و گزیده شعر سهراب سپهری" از بهرام مقدادی، "نیلوفر خاموش" از صالح حسینی، "نگاهی به سپهری" از سیروس شمیسا، "به باغ همسفران" از حجت عماد، کریم امامی و حسین معصومی همدانی، "پیامی در راه (نظری به شعر و نقاشی سهراب سپهری)" به قلم داریوش آشوری، شرح و توضیح اشعار سپهری مورد نظر قرار گرفته و ضمن آن درباره مفاهیم نمادین آب، درخت و پرند در اشعار او سخن گفته شده است. کتاب "شعر سپهری"

از سروش دباغ و مقاله «عناصر طبیعت و عالم تخیل در اشعار سهراب سپهری» از نگین تحویل‌داری، که عنصر آب را تحلیل کرده است نیز آثاری هستند که به بررسی آثار سپهری پرداخته‌اند.

درباره نقش طبیعت در شعر حامد ترخان نیز پژوهشهایی صورت گرفته است؛ "طبیعت در هنر عبدالحق حامد ترخان" از اسماعیل پارلاتر (ISMAİL PARLATIR) ، مقاله "شعر و نوآوری ها در هنر عبدالحق حامد ترخان" از الیف امینه اؤزر (Elif Emine ÖZER) مقاله "مقایسه تطبیقی طبیعت در آثار علی کول عثمان اف و عبدالحق حامد ترخان" از علی اِروُل (Ali EROL)، مقاله "مقایسه تاثیر غرب و شرق و مسائل فرهنگی در آثار عبدالحق حامد ترخان" از رفیکا آلتی کولاچ دمیرداغ (Refika ALTİKULAÇ DEMİRDAĞ) مقاله "طبیعت از نگاه حامد ترخان" از محمد کاپلان (Mehmet KAPLAN) از جمله آنهاست.

۳-۱- ضرورت و اهمیت تطبیق

امروزه مطالعه درباره اساطیر طبیعت و صور مثالی در پژوهشهای تطبیقی، اهمیت خاصی یافته است. نقد روانشناختی آثار ادبی بر اساس دیدگاههای یونگ و فروید درباره عناصر چهارگانه آب، باد، خاک و آتش، در زمره همین نوع رویکرد قرار می گیرد (باشلار، ۱۳۶۴: ۱۴). به عقیده باشلار تنها عناصری که نیروی تخیل را شکل می دهند و سبب تصویرسازی می شوند، مواد چهارگانه آب، آتش، باد و خاک هستند. این عناصر همگی بدن، روح، صدا و احساس دارند و با زبان خویش با مخاطب ارتباط برقرار می کنند (باشلار، ۱۳۶۴: ۱۶-۱۷).

صور مثالی و کهن الگوها صرفاً باد، باران، طوفان، ماه و خورشید نیست بلکه واکنشهایی ذهنی در سطحی متعالی است که از عواطفی که این عناصر برانگیخته، برخاسته

اند. زبان نمادین بهترین ابزار برای بیان غیر مستقیم معانی مورد نظر شاعر و هنرمند است همچنین کارهای عقلانی، عاطفی، همدلی‌ها، بیزاری‌ها و عادت‌های او را نشان می‌دهد. طبیعت در شعر سپهری و ترخان پیوند شعر میان ملل را نشان می‌دهد.

از زمینه‌هایی که مطالعات تطبیقی در آن بررسی می‌شود، جنبه‌های تشابه و تفاوت تخیل در میان ملل مختلف است. بینش‌ها و خلاقیت‌های هنرمند در ملل مختلف یکسان یا متفاوت است. این تفاوتها و تشابهات یکی از زمینه‌های تحقیقی خوب در ادبیات تطبیقی به شمار می‌رود، زیرا همانطور که ممکن است زمینه ارائه در هر یک از این رشته‌ها متفاوت باشد، عواملی مانند کهن‌الگوها و اساطیر می‌تواند آثار آنان را بهم نزدیک کند. از اینرو، ما در این مقاله می‌کوشیم تا آن دسته از عناصر طبیعت را که در شعر سپهری و ترخان کاربرد بیشتری داشته و معنای مثالی و نمادین را به ذهن تداعی کرده است، به روش نقد تطبیقی و کهن‌الگویی بررسی کنیم و با استفاده از این روش، وجوه مشترک آثار آن دو را در به کارگیری عناصر طبیعی نشان دهیم.

۲- بحث

۲-۱- طبیعت در شعر سپهری

سهراب به طبیعت عشق می‌ورزید مخصوصاً طبیعتی که دست آدم‌ها به آن دراز نشده و به بهانه شانه زدن، زلف پریشانش را بد شکل نکرده است. سکوت و سکون دشت هامون، صدای آب جویبار، گفت و گوی پرندگان، او را از خود می‌گرفت و بیخود می‌کرد (سیاهپوش، ۱۳۸۵: ۱۰۳).

و سهراب خود می‌گوید:

من مست زیبایی‌ها بودم.

من درون نور- باران قصر سیم کود کی بودم،

جوی رویاها گلی می برد.

همره آب شتابان، می دویدم مست زیبایی (سپهری، ۱۳۸۷: آوارآفتاب/گل آئینه).

سهراب با طبیعت برخوردی فلسفی می کند و به سادگی از کنار اشیاء نمی گذرد،
درباره ی اشیاء طبیعت نیز جزء زیبایی، چیزی نمی فهمد و خود می گوید: ما به راز هستی
پی نمی بریم و لیکن می توانیم از قانون جاری در هستی اشیاء لذت ببریم:

"کار ما نیست شناسایی راز گل سرخ،

کار ما شاید این است

که در افسون گل سرخ شناور باشیم،

پشت دانای یار دور بزیم." (ثروتیان، ۱۳۸۴).

سپهری به زادگاه خود کاشان و توابعی چون گلستانه و مشهد اردهال عشق می ورزید:

"باغ ما در طرف سایه دانایی بود

باغ ما جای گره خوردن احساس و گیاه

باغ ما نقطه بر خورد نگاه و قفس و آینه بود

باغ ما شاید، قوسی از دایره سبز سعادت بود." (ثروتیان، ۱۳۸۴).

داریوش آشوری می گوید: "طبیعت ستایی سپهری به ظاهر چیزی از طبیعت ستایی
رومانتیسیم اروپایی در خود دارد اما ریشه هایش از درونمایه ای عمیق تر آب می خورد و در
آن عرفان شرقی است. اما ظاهر آن از عرفان خاور دور (چین و ژاپن) بیشتر مایه پذیرفته تا عرفان
اسلامی و ایران" (نوربخش، ۱۳۷۶: ۵۲).

سپهری سخت به طبیعت حساس است و خود را جزئی از آن می داند و از آنکه با آن انس دارد به خود می بالد:

"من به سیبی خوشنودم

و به بوییدن یک بوته ی بابونه ... " (سپهری، ۱۳۸۷: ۲۸۹).

طبیعت از مجموعه "صدای پای آب"، کم کم درون مایه شعر سپهری می شود و این توجه به طبیعت در این مرحله چند علت دارد: یکی اینست که شاعر شهر نشینی و شلوغی آن را دیده و به کشورهای دیگر سفر کرده است و دلزده از این هیاهوها به طبیعت رو می آورد:

"اهل کاشانم، اما،

شهر من کاشان نیست،

شهر من گم شده است" (سپهری، ۱۳۸۷: ۲۸۵).

و دیگری اینکه انسان از طریق طبیعت به وجود خدا پی می برد:

"و خدایی که در این نزدیکی است؛

لای این شبوها پای آن کاج بلند

روی آگاهی آب، روی قانون گیاه" (سپهری، ۱۳۸۷: ۲۷۲).

سپهری عالم را مکان پرستش خدا می داند و به نظر او عناصر طبیعت همه در حال پرستش او هستند:

"من مسلمانم. قبله ام یک گل سرخ. جا نمازم چشمه، مهر منور. دشت سجاده من .

من وضو با تپش پنجره ها می گیرم" (ثروتیان، ۱۳۸۴).

سپهری همگان را به رعایت قانون طبیعت دعوت می کند:

"یاد من باشد کاری نکنم، که به قانون زمین بر بخورد." (سپهری، ۱۳۸۷: ۳۵۴).

او همه را به زندگی در جوار طبیعت دعوت می کند و از اینکه زندگی ماشینی طبیعت را تغییر می دهد نگران است و معتقد است شهر نشینی آفت طبیعت است:

"شهر پیدا بود. رویش هندسی سیمان، آهن، سنگ. سقف بی کفتر صدها اتوبوس. گلفروشی گلهایش را می کرد حراج." (ثروتیان، ۱۳۸۴).

"چشم به طبیعت داشتن و پرهیز از آدمیان شگرد کار سپهری بوده است. همانطور که یک نقاش دیگر تصمیم می گیرد تنها چهره‌ی آدمیان را تصویر کند." (آشوری، ۱۳۶۶: ۴۰).

باد و باران دو عنصری از طبیعت هستند که به دفعات در شعر سپهری جای گرفته اند.

۲-۲- طبیعت در شعر ترحان

طبیعت و عشق عناصر اصلی شعر ترحان هستند، البته عناصر فلسفی و ماورالطبیعه نیز در شعر او دیده می شود. طبیعت در شعر ترحان همانند سپهری مراحل مختلفی را طی می کند، این مراحل را می توانیم به این صورت دسته بندی کنیم (کاپلان، ۲۰۰۶: ۲۷۵):

۱. قبل از کتاب صحرا (Sahra)

۲. کتاب صحرا

۳. بعد از کتاب صحرا

طبیعتی که ترحان در کتاب "بلده (شهر)" از آن نام می برد با طبیعتی که بعدها در کتاب شعر "صحرا" وجود دارد متفاوت است. در کتاب "بلده"، حامد از زیبایی های موجود در شهر پاریس سخن می گوید (از زنان زیبارو، پارک ها و مناظر طبیعی و...)، اما نگاهش

به طبیعت هنوز ناپخته است و با فکر و یا نگاهی خاص و فلسفی به طبیعت نمی نگرد، نگاهش به دنیای طبیعت محدود است و وسیع نیست، اما شعرهای اولیه او هر چه قدر ساده هم باشند در آن دوران نمونه ای خاص به شمار می رفت و انقلابی در ادبیات ترکیه ایجاد کرد:

Gölde hayranım hele envarına,

Gözlerim de yansa layık narına,

Eylemiş Hak arz için dıdarına,

Anı mirat-ı semadan intihab,

Aksine bak fecri seyret abada,

Handeler kıl, subhu gör mehtabda (Tarhan, 1979).

گۆلده حیرانیم انوارینا،

گۆزلریم ده یانسا، لایق نارینا،

ایله مییش خاکک عرض ایچین دیدارینا،

آنی میرات سمدان انتخاب،

عکسینه باق فجری سیرات آبادا،

خنده لارقیل، صبح و گور مهتابدا.

در کتاب "صحرا" ترحان نگاه نوعی به طبیعت دارد، در اینجا دیگر طبیعت مانند دیگر اجزای شعر تنها دکور و پس زمینه نیست، بلکه موجودی فلسفی و حسی است. شاعر مناظر را با پیش زمینه قبلی انتخاب می کند و یک اندیشه جدید در میان می گذارد و برای اثبات آن تلاش می کند (کاپلان، ۲۰۰۶: ۲۸۰).

نکته حائز اهمیت در شعر صحرا، بیشتر از توصیف طبیعت نوع توصیفی است که ترحان به کار برده است. ترحان تحت تاثیر دیدگاه طبیعت ژان ژاک روسو قرار دارد و می

توان آن را به این صورت خلاصه نمود: طبیعت زیبا است، تمدن و شهر نشینی نازیبا است، انسان های روستایی شاد و مسرورند و انسانهای شهری بدبخت هستند. این نگاه در آن دوره زمانی در ادبیات ترکیه بسیار نو بوده است:

*Belde hakkında görmedim, hayfa,
Gördüğüm ünsü ehl-i vahşete;
Bedeviler sükün ü rahatte,
Sürdüğü daima ganemle safa* (Tarhan, 1979).

بلده حقینده گورمدیم حایفا،

گوردو غوم انس و اهلی وحشته،

بدویلر سکون و راحتده،

سوردوغو دایما گانیملا صفا

حامد ترخان مانند سپهری همه عالم را محل پرستش خدا می داند و از نظر او وجود پرستشگاه و معابد و مراسم زائد است:

*Taat-i hak deruna aiddir,
Mabed ü iktida zevaidir.*

طاعت حق درونا آیددیر،

معبد و اقتدا زوانددیر.

حامد ترخان در تفکر دینی در شعر نیز تحت تاثیر ژان ژاک روسو قرار دارد.

نگاه حامد به طبیعت بعد از دو مرحله از زندگی اش تغییر بسیاری کرد:

۱. سفر به هندوستان و طبیعت زیبا و بکر آن

Çemendir, bahrdır, kuh-sardır, sub- ı rebiidir.

Bu yerlerde doğan bir şair olmak pek tabiidir (Tahran, 1999: 133).

چمن دیر، بحر دیر، کوهسار دیر، صبح ربیع دیر.

بو یرلرده دوغان بیر شاعر اولماق پک طبیعی دیر.

۲. مرگ همسرش فاطمه خانم

او با نگاهی مضطرب به طبیعت نگاه می کند که بیماری و مرگ همسرش نیز در این نوع نگاه او بی تاثیر نبوده است. او پاسخ اضطرابات درونی اش را در طبیعت می جوید اما پاسخی نمی یابد.

پس از این دو مرحله نگاه او به طبیعت به نگاهی فلسفی و ملموس تری تبدیل گردید. در هندوستان پنج عنصر طبیعی (دریا، کوه، نور، درخت و پرنده) تاثیری عمیق بر روی ترخان گذاشت. ترخان در تمامی شعرهای طبیعت اش در سطح آن باقی نمی ماند بلکه به باطن آن توجه می کند. به نظر ترخان شاعر موظف است تا از طبیعت تقلید کند.

Ne alemdir bu alem akl u fikri bi-karar eyler.

Her i'cazat – ı Kudret piş-i çeşmimde güzâr-eyler (Tahran, 1999: 132).

نه عالم دیر بو عالم عقل و فکری بی قرار ایلر.

هر ایجازات قدرت پیش چشمینده گذر ایلر.

۲-۳- عناصر طبیعی در شعر سپهری و ترخان:

اسطوره‌هایی که بنا بر خاطره‌های جمعی بشر شکل گرفته‌اند غالباً شامل عناصر طبیعت‌اند که می‌توان آن‌ها را اسطوره‌های طبیعت یا اسطوره‌های کیهانی نامید. بدون تردید مسائل جغرافیایی، سیاسی و اجتماعی از عوامل تاثیر گذار بر روی نگاه هنرمند است.

۲-۳-۱- نماد دریا

اهمیت حیاتی دریا در زندگی انسان باعث گردیده است تا این پدیده در باور اساطیری انسانها جایگاه خاصی داشته باشد. تقریباً نزد همه ملل دنیا دریاهاى مقدسى وجود دارند که سر چشمه‌ای الهی دارد و تطهیر کننده‌ی انسان از پلیدی‌ها است. به همین علت در اساطیر بسیاری از اقوام پهلوانها، نیمه خدایان و یا پیامبران حین کودکی در آب بوده‌اند. از این داستانها چنین استنباط می‌شود که حیات این موجودات به نحوی هدیه‌ای از جانب آب به شمار می‌رود و آنها خود همانند دریا قدرتمند، خیرخواه و در تلاش خستگی‌ناپذیر برای نابودی اهریمنان بوده‌اند.

سپهری ضمن اینکه دریا را رمزی از هستی و زندگی می‌داند، نشانه‌ای از تازگی و طراوت هم می‌پندارد که باید از آن ماهی طراوت را گرفت:

لب دریا برویم

تور در آب بیندازیم

و بگیریم طراوت را از آب

دریا بصورت کل در ادبیات و شعر نماد زندگی، تلاش و تکاپو به شمار می‌رود. گاهی هم از دریا مراد سرزمین موعود بوده است که انسان در سیر تکاملی خویش بالاخره به آن خواهد رسید:

پشت دریاها شهری است

که در آن وسعت خورشید به اندازه چشمان سحر خیزان است .

شاعران وارث آب و خرد و روشنی‌اند .

پشت دریاها شهری است قایقی باید ساخت (سپهری، 1387).

در شعر حامد ترحان نیز دریا، از معنای غیرمادی خود خارج شده و شاعر را از مادیات جدا می سازد و به عالمی ابدی و بی پایان می برد. و در ترحان تأثیری دینی و الهی بر جای گذاشته است (کاپلان، ۲۰۰۶: ۲۹۰):

Ey bahr-i muhit mahremim ben,

Her subh gelen hitaba senden,

Her subh beni sen eyle bıdar!

ای بحر محیط محرمیم بن،

هر صبح گلن خطابا سندن،

هر صبح بنی سن ایله بیدار!

دریا و روشنایی تأثیر زیادی بر روی ترحان گذاشته است به طوری که در یکی از نامه هایی که از هندوستان برای نامیق کمال نوشته است، دریا را اینگونه به تصویر می کشد (کاپلان، ۲۰۰۶: ۲۹۰):

“Gök bi-nihayet, deniz bi-nihayet, nihayetsizlikten tecessüm etmiş bu nazaret ne kadar ulvi. . . .”

گوک بی نهایت، دنیز بی نهایت، نهایتسزلیکدن تجسم اتمیش بو نظارت نه قدر اولوی. . .

"آسمان بی نهایت، دریا بی نهایت، این منظره که از بی نهایت ها متجسم شده است چقدر معنوی است. . ."

همچنین شاعر خود را مانند دریا عمیق و بی انتها می داند و از نظر فلسفی با دریا رقابت می کند (کاپلان، ۲۰۰۶: ۲۹۰):

Ey bahr, eya zamane-i ab,

Hakim sana şahuk-i cebelden

Bu şahs ki bunda nalezendir,

Bu kim mütebahhirındendir,

İstersen anı bir imtihan et!

ای بحر، ایا زمانه‌ی آب،

حاکیم سانا شاحیق جیلدن

بو شخص کی بوندا ناله‌زن دیر،

بو کیم متبحریندن دیر،

ایسترسن آنی بیر امتحان ات!

۲-۳-۲- واقعیت مرگ

مرگ پدیده‌ای است مبهم که سایه‌ی پر رمز آن بر سراسر فرهنگ انسانی گسترده شده و ناشناختگی در طول تاریخ اندیشه‌ی بشر موجب پیدایش افکار متفاوت در خصوص مرگ گردیده است و هر کدام از شاعران با تکیه بر پایگاههای فکری و معرفتی خود، به این پدیده نگریسته‌اند.

مرگ در دیدگاه سهراب سپهری، استمرار حیات و شرط مقدس زندگی است. مرگ در شعر سپهری با نگاهی خوشبینانه و استقبال از دنیای پس از مرگ به تصویر کشیده شده است و قلب تصاویر مرگ در شعر او با عناصر زنده و جانبخش طبیعت می‌تپد:

"و اگر مرگ نبود دست ما در پی چیزی می‌گشت

و بدانیم اگر نور نبود منطق زنده‌ی پرواز دگرگون می‌شد

و بدانیم که پیش از مرجان خلأئی بود در اندیشه‌ی دریاها

مرگ پایان یک کبوتر نیست

مرگ وارونه ی یک زنجره نیست

مرگ در ذهن افاقی جاریست

مرگ در آب و هوای خوش اندیشه نشیمن دارد

مرگ در ذات شب دهکده از صبح سخن می گوید

مرگ مسئول قشنگی پر شاپرک است

گاه در سایه نشسته است به ما می نگرد

و همه می دانیم ریه های لذت پراکسیژن مرگ است" (سپهری ، ۱۳۷۴ : ۳۴۰-۳۴۱).

در شعر دیگری از سپهری اندوه مرگ پدرش دیده می شود:

" پدرم پشت دوبار آمدن چلچله ها، پشت دو برف

پدرم پشت دو خوابیدن در مهتابی

پدرم پشت زمان ها مرده ست" (ثروتیان، ۱۳۸۴: ۲۷۴).

دو مصرع اول به ظاهر تصاویر ساده ای از مرگ پدر شاعران می باشد. پدری که پشت زمان ها (یک مفهوم انتزاعی آن هم به صورت جمع!) مرده است دیگر پدر شاعر تنها نیست، او پدر پدره است، پدر همه ی ماست، پدر نوعی است (آشوری، ۱۳۶۶).

پدرم وقتی مرد

آسمان آبی بود

مادرم بی خبر از خواب پرید

خواهرم زیبا شد

پدرم وقتی مرد

پاسبان‌ها همه شاعر بودند

مرد بقال از من پرسید:

چند من خربزه می‌خواهی؟

من از او پرسیدم:

دل خوشی سیری چند؟ (ثروتیان، ۱۳۸۴: ۲۷۴).

اما مرگ در نگاه ترخان، بازتاب چهره اندوه بار مرگ است. او در سوگ همسرش فاطمه خانم شعری به نام "مقبر" نوشته است، که می‌توان در آن هراس از مرگ و اندوه مرگ عزیزان را درک نمود:

Makber

Ey vah! Ne yer, ne yâr kaldı,

Gönlüm dolu ah-u zâr kaldı .

Şimdi buradaydı, gitti elden,

Gitti ebede gelip ezelden . . . . . (Çalışkan, 2005: 143-160).

مقبر

ای واه! نه یئر، نه یار قالدی

گۆنلوم دولو آه و زار قالدی،

شیمدی بورادایدی، گیتی الدن،

گیتدی ابدہ گلیب ازلدن.....

در شعر مقبر، شاعر در میان تفکراتش در رابطه با مرگ، فریادها و اشک‌هایش از نمادهای طبیعی همچون باد، سکوت، آسمان، شب استفاده می‌کند و این گونه از معشوق مرده‌اش سخن می‌گوید.

آب و وجوه مختلف آن، معانی نمادینی چون جاودانگی، حیات، زندگی دوباره را منتقل می‌کند؛ باران نماد آفرینندگی است ورود خانه غالباً چرخه زندگی را به ذهن تداعی می‌کند. خاک عنصر طبیعی دیگری است که آفرینش و مرگ و معاد و بازگشت به اصل را دربر می‌گیرد. باد که غالباً مبدأ الهی و تداعی کننده دوران کودکی است، در شعر ترخان گاه نمادی از مرگ و نیستی به شمار می‌رود. درخت در پیوند عمیق با آب، مضامین جاودانگی را به ذهن تداعی می‌کند. طبیعت در شعر سپهری بعد یگانه متعالی دارد و بر نگاه عارفانه وی به هستی دلالت می‌کند، اما شعر ترخان ابعاد دو گانه نیروهای خیر و شر را با هم بازتاب می‌دهد.

۳- نتیجه گیری:

طبیعت و نقش خلاقانه آن در ایجاد صورت‌های خیالی شعر سپهری و ترخان بسیار مؤثر بوده و سبب نزدیکی آنان شده است. تصاویر ازلی از عناصر خلقت را در ذهن و زبان شاعر و هنرمند مورد نظر می‌توان دید. تکرار و تقارن تصاویر طبیعی در شعر سپهری و ترخان به آنان یاری رسانده و به عنصر غالب خیال تبدیل شده است. کارکرد اسطوره‌ای و نمادین عناصر طبیعت در شعر سپهری و ترخان بر تصویرسازی شعر افزوده است. این نوع طبیعت‌گرایی که از دیدگاه یکسان دو شاعر بر می‌خیزد و ریشه در کهن‌الگوهای "تکامل و خویشتن" دارد و نزدیکی ادبیات دو ملت را نشان می‌دهد. البته در دیدگاه این دو شاعر

تفاوت هایی نیز وجود دارد، مثلاً ترخان در شعرش بیشتر به کوه توجه می کند و سپهری به باد و سپهری دیدی مثبت تر به زندگی دارد.

منابع:

- آشوری، داریوش (۱۳۶۶). پیامی در راه (نظری به شعر و نقاشی سهراب سپهری). تهران: کتابخانه طهوری.
- باشلار، گاستون (۱۳۶۴). روانکاوی آتش. ترجمه جلال ستاری. تهران: توس.
- ثروتیان، بهروز (1384). نقد و بررسی اشعار سپهری (صدای پای آب). تهران: نگاه.
- سپهری، سهراب (۱۳۸۷). هشت کتاب. چاپ دوم. تهران: انتشارات طهوری.
- سیاهپوش، حمید (۱۳۸۵). باغ تنهایی (یادنامه سهراب سپهری). تهران: انتشارات نگاه.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۶). نگاهی به سپهری. چاپ هفتم، تهران: انتشارات مروارید.
- نوربخش، منصور (۱۳۷۶). به سراغ من اگر می آید. چاپ اول. تهران: مروارید.
- Çalışkan, Adem (2005). “Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Makber’inden Birkaç Bendin Tahlili”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 22, Kış, Ankara.
- Kaplan, Mehmet (2006). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-I*. İstanbul: Dergah Yay.
- Tahran, Abdülhak Hamit (1999). *Külbe-i İştıyak (Bütün Şiirleri III)*. Haz.: İnci Enginün. İstanbul: Dergah Yay.
- Tarhan, Abdülhak Hamit (1979). *Bütün Şiirleri I*. Haz: İnci Enginün. İstanbul: Dergah Yay.

ڈاکٹر ظفر احمد

پاکستان میں ترک طالب علموں کی تحصیل اردو: روایت، مسائل، تجاویز

TURK STUDENTS LEARNING URDU IN PAKISTAN: HISTORY, PROBLEMS, SUGGESTIONS

ZAFAR AHMED*

ABSTRACT

The relations between Turkey and Hindustan especially Muslims of Hindustan are based on brawny historical foundations. History tells that during “Khilafat movement” in early 20th century Hindustani Muslim’s love for Turkey was obvious and very high. Before 20th century many Turkic speaking Central Asian conquerors ruled Hindustan or its parts for many centuries. These multi dimensional relations always required language understanding of each other for continued communication. This is the reason that among elites of Hindustan many commoners also learned Turkic languages beside Arabic and Persian. These strong built relations continued further between Pakistan and Turkey after the partition. Turkey has gained more importance economically alongside historical and geographical. Interests in Pakistan by Turk increased in recent years. Affects of these relations can be traced in both languages.

National University of Modern Languages, is the only and authentic university of

Pakistan which is well-known the world over for teaching modern languages. Although Punjab University in Lahore and some private institutes teach few world languages, but still NUML specially its Urdu department is famous for its latest scientific and linguistic methods. Since its establishment in 1976 the Urdu department receives a lot of students from all over the world. Among them a significant number has always belonged from Turkey and it continues. In this article the problems Turk students confront during their stay at NUML while learning Urdu are discussed. Primarily the language related issues like Phonetics, Morphology and syntax are focused. Administrative issues

---

* Assistant Professor Dr., Department of Urdu, National University of Modern Languages, Islamabad

they face are also included here. The objective is to highlight the issues and suggest possible solutions so that both benefit, Urdu teachers and learners.

Key words: Urdu-Language-teaching, Turk, Linguistics

ترکی اور ہندوستان خصوصاً ہندوستانی مسلمانوں کے روابط قدیم سے مضبوط بنیادوں پر قائم ہیں۔ تحریک خلافت میں ہندوستانی مسلمانوں کی ترکوں کے لیے محبت اپنے عروج پر نظر آتی ہے۔ اس سے قبل ہندوستان کے بیشتر وسط ایشیائی حکمرانوں کی زبان بھی ترکی تھی۔ یوں کئی سطحوں پر استوار تعلقات کا ہمیشہ سے یہ تقاضا رہا کہ ایک دوسرے کی زبان سیکھی جائے تاکہ ابلاغ کے مسائل ان کے مابین حائل نہ ہو پائیں۔ یہی سبب ہے کہ ہندوستانی خواص کے علاوہ عوام کی ایک قابل ذکر تعداد عربی و فارسی کے ساتھ ترکی زبان پر بھی عبور رکھتی تھی۔ پاکستان کے قیام کے بعد عرصے سے جاری اس تعلق میں مزید اضافہ نظر آتا ہے۔ ترکی اب جغرافیائی و تاریخی قدروں کے ساتھ معاشی اعتبار سے بھی نہایت اہمیت اختیار کر چکا ہے۔ دوسری جانب پاکستان میں ترکوں کی دل چسپی بھی روز افزوں ہے۔ صدیوں سے قائم ان روابط کے اثرات اردو اور ترکی زبان و ادب میں باآسانی تلاش کیے جاسکتے ہیں۔

پاکستان میں بین الاقوامی زبانیں سکھانے کا سب سے بڑا اور مؤثر ادارہ نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لنگوئجز، اسلام آباد ہے۔ نمل کے علاوہ پنجاب یونیورسٹی، لاہور میں چند زبانوں کے شعبہ جات قائم ہیں۔ نجی سطح پر بھی کچھ ادارے تدریس زبان کے عمل میں شریک ہیں۔ البتہ اول الذکر کا مقام و مرتبہ منفرد اور نمایاں تر ہے۔ نمل میں شعبہ اردو زبان و ادب کو قائم ہوئے رجب صدی سے زیادہ وقت ہو چکا ہے۔ اس عرصے میں یہاں دنیا بھر سے طلبہ اردو زبان و ادب کی تحصیل کے لیے آئے اور یہ سلسلہ ہنوز جاری ہے۔ ان طلبہ میں ترک طلبہ کی بھی ایک کثیر تعداد شامل ہے۔ زیر نظر مقالہ، ترک طلبہ کو اردو زبان کی تحصیل کے دوران پیش آمدہ چندینہ مسائل کا احاطہ کرتا ہے۔ جن میں انتظامی سے لے کر لسانی مثلاً صوتی، صرفی، نحوی اور اشتقاقی مسائل شامل

ہیں۔ اس کوشش کا مقصد ان مسائل کی نشاندہی کرنا اور حتی الامکان ان کا ممکنہ حل پیش کرنا ہے تاکہ مستقبل میں اردو کے اساتذہ اور ترک طلبہ ان سے مستفید ہوں۔

یونیورسٹی میں داخلے اور تدریس سے قبل غیر ملکی طلبہ کے بنیادی سوال یونیورسٹی / شعبے اور پروگرامز کی عمومی معلومات، مثلاً دورانیہ، فیس، قیام و طعام اور حصول ویزا کا طریقہ کار وغیرہ سے متعلق ہوتے ہیں۔ بعض وجوہ کی بنا پر غیر ملکی طلبہ کو یقیناً ان ضروری سوالوں کے تشفی جواب حاصل کرنے میں دقت پیش آتی تھی۔ البتہ اب نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لنگوئجز اسلام آباد نے طلبہ خصوصاً غیر ملکی طلبہ کی سہولت کو مد نظر رکھتے ہوئے تمام بنیادی معلومات اپنی ویب سائٹ پر مہیا کر دی ہیں۔ (۱) اس کے علاوہ ٹیلی فون اور ای میل کے ذریعے بھی طلبہ کی رہنمائی کی جاتی ہے۔ اس ضمن میں ہر شعبے میں ایک استاد کو سٹوڈنٹ کونسلر کی اضافی ذمہ داری بھی سونپی گئی ہے۔ سٹوڈنٹ کونسلر کی بھرپور کوشش ہوتی ہے کہ بذریعہ ای میل موصولہ سوالوں کے فوری جواب دیے جائیں۔ پچھلے ایک سال کے دوران پچاس کے قریب طلبہ نے ای میل کے ذریعے شعبے سے رابطہ قائم کیا۔ (۲) اسلامی جمہوریہ پاکستان کا تعلیمی ویزا حاصل کرنے کے لیے ایک خاص طے شدہ مرحلے سے گزرنا پڑتا ہے۔ چونکہ اس عمل میں یونیورسٹی کے علاوہ ہائیر ایجوکیشن کمیشن آف پاکستان اور وفاقی وزارتیں بھی شریک کار ہوتی ہیں لہذا طلبہ کو چاہیے کہ سمسٹر شروع ہونے سے کم از کم تین مہینے قبل داخلے کے لیے پراسس شروع کر دیں۔

انسان کو زبان سیکھنے کا ہنر قدرت کی طرف سے ودیعت ہوا ہے۔ (۳) انسانی دماغ کی ساخت ایسی ہے کہ ایک بچہ بغیر کسی استاد یا رسمی تعلیم کے مادری زبان سیکھ جاتا ہے۔ بعض لوگ اجنبی زبان پر بھی بہت جلد عبور حاصل کر لیتے ہیں۔ البتہ انسانوں کی ایک قابل ذکر تعداد ایسی ہے جنہیں بدیسی زبان سیکھنے کا مرحلہ کافی دشوار محسوس ہوتا ہے۔ لسانی حوالے سے اردو زبان سیکھنے کے لیے آنے والے طلبہ کی اگر ابتدائی سطح پر تقسیم کی جائے تو آسانی دو بڑی قسمیں سامنے آتی ہیں۔ پہلی قسم ایسے طلبہ کی ہوتی ہے جنہیں کوئی دوسری ہند آریائی

زبان آتی ہو۔ جبکہ دوسری قسم کے طلبہ اس خاندان کی زبانوں سے مکمل ناواقف ہوتے ہیں۔ چونکہ اردو زبان پر واضح طور پر عربی، فارسی اور ترکی کے اثرات پائے جاتے ہیں نیز اردو کا رسم الخط بھی نسخ کی ارتقائی صورت یعنی نستعلیق ہے۔ لہذا دوسری تقسیم میں ان طلبہ کو الگ کر سکتے ہیں جو عربی، فارسی یا ترکی میں سے کسی ایک زبان پر عبور رکھتے ہوں۔ یہاں ابتدائی دو زبانیں جاننے والے طلبہ زیادہ سہولت محسوس کرتے ہیں کیونکہ ان زبانوں کے مابین متعدد دیگر اشتراکات کے ساتھ رسم الخط بھی مشترک ہے۔ ترکی التائی یا تورانی خاندان کی زبان ہے۔ اس طور ترک طلبہ فقط دونوں زبانوں کے دیگر مشترکات کا ہی فائدہ اٹھا سکتے ہیں۔ ترکی زبان کا رسم الخط اب چونکہ رومن ہے لہذا وہ اس سہولت سے فیض یاب نہیں ہو سکتے۔ البتہ مذہبی زبان ہونے کے ناتے ترک طلبہ کی بڑی تعداد عربی خط سے مانوس ہوتی ہے۔ ایسے طلبہ یقیناً اردو سیکھتے ہوئے نسبتاً کم پریشانی کا شکار ہوتے ہیں۔

عربی زبان کی ۳۳ (۳) بنیادی اصوات کی نسبت اردو آوازوں کی تعداد ۶۹ (۵) ہے، جو تقریباً دو گنی ہے۔ یہاں یہ بات پیش نظر رہے کہ اردو ماہرین لسان تاحال اردو اصوات کی کسی حتمی تعداد پر متفق نہیں۔ البتہ بیشتر مذکورہ تعداد پر اتفاق کرتے ہیں۔ فارسی کی ۲۹ (۶) اور ترکی کی ۲۸ (۷) اصوات کے مقابلے میں بھی اردو اصوات کی تعداد کافی زیادہ ہے۔ اردو کی بنیادی آوازیں ایک لحاظ سے اس زبان کی جامعیت اور ہمہ گیری کی ضامن ہیں تو دوسری جانب اس کے ابلاغ میں رکاوٹ کا بھی باعث ہیں۔ نئے سیکھنے والوں کے لیے جلد ان آوازوں سے مانوس ہو کر ان کی درست ادائیگی پر عبور حاصل کرنا قدرے مشکل امر ہے۔ جہاں اردو میں اصوات کی تعداد زیادہ ہے وہاں ان کے لیے مقرر علامات بھی دیگر زبانوں کی نسبت زیادہ ہیں۔ ان علامات یا حروف کی ایک سے زیادہ شکلیں ان کی تفہیم کے عمل کو مزید پیچیدہ بنا دیتی ہیں۔ شعبہ اردو کا نصاب مرتب کرتے ہوئے ان نکات کو پیش نظر رکھا گیا ہے۔ ان نصابات میں طلبہ کو ہر ممکنہ سہولت بہم پہنچانے کی حتی الوسع کوشش کی گئی ہے۔ اردو کی تمام ابتدائی کتب میں الفاظ خصوصاً مشکل الفاظ کو رومن خط اور بین الاقوامی صوتیاتی حروف میں درج کیا گیا ہے۔ تاکہ طلبہ باسانی ان الفاظ کی صحیح ادائیگی پر قدرت حاصل کر سکیں۔ علاوہ

ازیں اساتذہ دوران کلاس، علم الاصوات کے اصولوں کے مطابق تیار شدہ نقشہ جات اور چارٹس کی مدد سے اصوات کے درست تلفظ کو یقینی بنانے کی کوشش کرتے ہیں۔ اس ضمن میں شعبہ اردو، یونیورسٹی میں قائم مختلف لنگویج لیبارٹریوں سے بھی استفادہ کرتا ہے۔ جیسا کہ آپ جانتے ہیں کہ اردو ایک ہند آریائی زبان ہے لیکن اردو میں رائج عربی اور فارسی خاص کر عربی زبان کی اصوات فقط تحریری صورت میں موجود ہیں۔ اردو دان طبقہ ان اصوات کو عربی صوتیات کے مطابق صحیح مخارج و طریق کے ساتھ ادا نہیں کرتا۔ اس کی بجائے وہ ان کے قریب ترین ہندوستانی یا مقامی اصوات استعمال کرتا ہے۔ ایسے موقعوں پر طالب علم گھبرا جاتا ہے، کیونکہ اگر وہ عرب ہے یا عربی زبان کا بنیادی فہم رکھتا ہے تو مانوس الفاظ کی نئی قرأت فوراً قبول نہیں کر سکتا۔

حروف تہجی کی تعداد اور ان کی ایک سے زیادہ شکلیں بھی اردو سیکھنے کی راہ میں مزاحم ہوتی ہیں۔ دراصل یہ اردو رسم الخط پر کیا جانے والا ایک بڑا اعتراض ہے۔ اردو ماہرین لسان کی غالب اکثریت چونکہ اس خط کے حق میں ہے لہذا اس کمزور پہلو کا دفاع کرتے ہوئے اس مشکل سے عہدہ برا ہونے کی مختلف تراکیب پیش کرتی ہے۔ مثلاً ڈاکٹر فرمان فتح پوری اس خط کا دفاع کرتے ہوئے رقم طراز ہیں۔

” زبان اور رسم الخط دو الگ الگ چیزیں نہیں ہیں۔ ان میں جسم اور روح کا تعلق ہے، اور ایک دوسرے سے ” جدا ہو کر زندہ نہیں رہ سکتے۔۔۔ رسم الخط زبان کا لباس نہیں بلکہ اس کی جلد کی حیثیت رکھتا ہے۔“ (۸)

سید قدرت نقوی کے مطابق حروف کی تعداد انگریزی سمیت رومن خط والی دیگر زبانوں میں دو گنی ہو جاتی ہے، کیونکہ وہ انہیں بڑے اور چھوٹے حروف میں تقسیم کرتے ہیں۔ ان کے مطابق حروف کی مختصر صورتیں اردو کی بصری خوبصورتی میں اضافہ کرتی ہیں۔ نیز یہ وقت اور جگہ بھی کم گھرتی ہیں۔ وہ نو آموزوں کی مشکل سے آگاہ ہیں البتہ یہ تجویز پیش کرتے ہیں کہ تھوڑی توجہ اور مشق سے اس پر قابو پایا جاسکتا ہے۔ (۹) اردو میں ہم صوت آوازوں کا ذکر پہلے ہو چکا ہے۔ اردو رسم الخط میں بھی یہ اصوات مشکلات کا باعث ہیں کیونکہ ان کے لیے اردو میں عربی اور فارسی کے حروف مستقل استعمال کیے جاتے ہیں۔ بعض

ماہرین نے حروف کی زیادہ تعداد کو مد نظر رکھتے ہوئے خیال ظاہر کیا کہ چونکہ یہ اصوات تلفظ نہیں ہوتیں لہذا تحریر میں بھی ان کی جگہ قریب ترین مقامی حروف استعمال کیے جائیں۔ اردو کے بیشتر ماہرین اس خیال کو بھی رد کرتے ہیں۔ ان کا خیال ہے کہ اس طرح قرآنی حروف کی شکل بدل جائے گی اور اردو کا عربی کے علمی سرمائے سے رشتہ ٹوٹ جائے گا۔ (۱۰) اردو کے مختصر مصوتے اعراب کے ذریعے تحریر میں ظاہر ہوتے ہیں۔ عام طور پر اردو تحریروں میں اس ضروری امر کا خیال نہیں رکھا جاتا۔ شعبہ اردو کے اساتذہ نے اس جانب خصوصی توجہ مرکوز کرتے ہوئے نصابی کتب میں اعراب کے درست اور ضروری استعمال کا خیال رکھا ہے۔ اردو املا کے ضمن میں موجود انتشار کو دور کرنے کے لیے 'مقتدرہ قومی زبان' جس کو اب نیا نام 'ادارہ فروغ قومی زبان' ملا ہے کی مساعی قابل ذکر ہیں۔ اس ادارے کی زیر سرپرستی پاکستان میں بڑی حد تک اردو املا کے اختلافی معاملات طے پاچکے ہیں اور مشترک املا کے فروغ کے لیے سفارشات پیش کی گئی ہیں۔ طلبہ کو اس حوالے سے کسی بڑی پریشانی کا سامنا نہیں کرنا پڑتا۔

اردو زبان کی تحصیل کے دوران پیش آمدہ مسائل میں ایک اہم بے جان اسماء کی جنس کا مسئلہ ہے۔ عربی سمیت دنیا کی کئی اہم زبانوں میں اگرچہ یہ مسئلہ موجود ہے لیکن اردو میں اس کے تعین کے لیے کوئی حتمی قاعدہ موجود نہیں، جس سے اس کی شدت میں اضافہ ہو جاتا ہے۔ اگرچہ جاندار اسماء دنیا کی بیشتر زبانوں میں تذکیر و تانیث میں منقسم ہیں۔ لیکن اردو میں بے جان اسماء نہ صرف جنس کے حامل ہیں بلکہ اس سے حروف، ضماز اور افعال بھی تبدیل ہوتے ہیں۔ تعین جنس کا کام صدیوں میں اہل زبان نے کیا ہے لہذا اس کی فقط پیروی کی جاسکتی ہے۔ البتہ طلبہ کی سہولت کی خاطر چند غیر حتمی اصول انہیں بتائے جاتے ہیں۔ مثلاً چند مستثنیات کو چھوڑ کر الف کی آواز پر ختم ہونے والے اسماء عام طور پر مذکر ہوتے ہیں اور 'ی' کی آواز پر ختم ہونے والے مؤنث، وغیرہ۔ ان کے علاوہ دیگر آوازوں پر ختم ہونے والے اسماء کی جنس توجہ اور مشق سے یاد کرنے کی ضرورت ہے۔ تذکیر و تانیث کے ضمن میں بھی اردو میں مستعمل عربی اسماء بعض اوقات طلبہ کو مشکل میں ڈال دیتے ہیں۔ عربی

زبان کا فہم رکھنے والے طلبہ کی الجھن بڑھ جاتی ہے جب عربی مذکر اسم اردو میں مونث ہو جاتا ہے، یا کبھی اس کے برعکس ہوتا ہے۔ جیسے کرسی اور کتاب عربی میں مذکر جبکہ اردو میں مونث ہیں۔

قواعد کے ضمن میں ایک اہم مرحلہ اسماء کی جمع بنانے کا طریقہ سمجھنے کا ہے۔ اردو میں مذکر اور مونث اسماء کے لیے جمع بنانے کے طریقے مختلف ہیں۔ اگر طالب علم اسماء کی جنس سے مکمل آشنائی رکھتا ہے تو جمع بھی باسانی بنا سکتا ہے۔ یہاں طالب علم سے اس صورت میں غلطی سرزد ہوتی ہے جب وہ تعین جنس کے حوالے سے غلطی کا شکار ہو۔ اردو میں جہاں اس کے اپنے اصولوں کے مطابق جمع بنانے کا رواج ہے وہاں عربی اور فارسی جمع بھی استعمال ہوتی ہے۔ عربی میں جمع سے پہلے اور جمع سے مختلف تشبیہ بھی ہوتا ہے۔ اردو میں عام طور پر یہ بھی جمع کے معنوں میں استعمال ہوتا ہے۔ مناسب ہوتا ہے کہ طالب علم کو عربی و فارسی جمع بنانے کے قواعدے بتا کر الجھانے کی بجائے فقط اصل صورت حال بتادی جائے۔

آخر میں چند متفرق نکات کا مختصر ذکر کرنا ضروری خیال کرتا ہوں۔ ان میں سے ایک اصول امالہ ہے۔ اس مرحلے پر طلبہ کو رہنمائی کی اشد ضرورت ہوتی ہے۔ اردو کے مذکر اسماء کے علاوہ صفات، ضمائر و حروف کی وضع قطع بھی اس اصول کے تحت تبدیل ہوتی ہے۔ امالے کے اصول پر قدرت حاصل کیے بغیر طالب علم اچھی اور درست اردو بولنے پر قادر نہیں ہو سکتا۔ عربی و فارسی کے ایسے الفاظ، مرکبات جو اردو اور ترکی دونوں میں رائج ہیں جہاں ان زبانوں کو قریب لاتی ہیں وہاں بعض موقعوں پر مشکلات بھی پیدا کرتی ہیں۔ اردو میں عربی و فارسی خصوصاً عربی الفاظ و مرکبات کی بڑی تعداد کے معنی یکسر بدل گئے ہیں۔ یہ صورت حال طالب علم کو پریشان کر دیتی ہے کیونکہ اس کا شعور نئے معنی کو جلد قبول نہیں کرتا۔ پاکستان میں اردو قومی و کسی حد تک سرکاری زبان کے طور پر رائج ہے۔ اس کے ساتھ یہ پاکستان میں رابطے کی زبان کا فریضہ بھی سرانجام دیتی ہے۔ رب تعالیٰ نے اس مملکت خداداد کو بے بہا نعمتوں سے نوازا ہے۔ لسانی اعتبار سے بھی پاکستان ایک ذرخیز خطہ ہے اور یہاں ۲۷ (۱۱) زبانیں بولی جاتی ہیں۔ زبانوں کی اس گہما گہمی کا نتیجہ ہے کہ ہر پاکستانی اپنے لب و

لہجے میں اردو بولتا ہے۔ نیز مختلف علاقوں میں اس پر مقامی زبانوں کے اثرات بھی مرتب ہوتے ہیں۔ اردو زبان کا طالب علم ابتدائی سطح پر اس رنگینی سے بھی کچھ پریشان ہو سکتا ہے۔ آزادی سے قبل برصغیر پر تقریباً نوے سال انگریزوں کی حکومت رہی۔ اس دوران اور اس کے بعد میڈیائی انقلاب و دیگر وجوہ کی بنا پر اردو پر تیزی سے انگریزی اثرات مرتب ہو رہے ہیں۔ طالب علم بعض اوقات اس دورنگی سے بھی گھبرا جاتا ہے۔ نئی زبان کی تحصیل میں اس زبان کے سماجی، تہذیبی اور تاریخی عوامل سے ہم آہنگ ہونا بھی ضروری ہوتا ہے۔ ایک چینی یا جرمن طالب علم کی نسبت ترک یا عرب طالب علم سہولت کے ساتھ اس مرحلے کو طے کرتا ہے۔ کیونکہ ان زبانوں میں قابل ذکر حد تک یہ عوامل مشترک ہیں۔

مضمون ہذا عمومی طور پر اردو زبان کی تحصیل کے دوران پیش آمدہ مشکلات کے مجموعی جائزے پر مشتمل ہے۔ یہاں اردو زبان و ادب کے استاد کی حیثیت سے اپنے مشاہدات و تجربات قلم بند کرنے کی کوشش کی گئی ہے۔ چونکہ اس عرصے میں ترک طلبہ کی قابل ذکر تعداد کو بھی اردو سکھانے کا شرف حاصل ہوا، نیز اردو زبان و پاکستان سے ان کی بے لوث محبت کو سامنے رکھتے ہوئے مضمون کا بنیادی موضوع انہیں طلبہ کو بنایا گیا ہے۔ امید ہے کہ اس تحریر سے ترک قوم کے دلوں میں موجود اردو اور پاکستان سے محبت کی شمع کو مزید جلا ملے گی۔

اردو اور ترکی زبانوں کے مابین پائی جانے والی قابل ذکر مماثلتوں کے باوجود چونکہ بنیادی طور پر یہ دو مختلف زبانیں ہیں۔ ہر دو زبان کا لسانی خاندان بھی الگ ہے اور ان کی ساخت بھی بالکل جدا ہے۔ اس حقیقت کے باوجود کہ یہ زبانیں صدیوں سے ایک دوسرے پر اثر انداز ہو رہی ہیں اور دونوں نے عربی و فارسی اثرات قبول کیے ہیں،

نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لنگویجز کے تجربہ کار اساتذہ، ترقی یافتہ نصاب اور لنگویج لیبارٹری جیسی سہولتوں کے باوجود ایک طالب علم اگر عدم دل چسپی کا شکار ہے اور زبان سیکھنے کے لیے اپنے طور سنجیدہ نہیں ہے تب اردو زبان کی تحصیل بہت مشکل ہو جاتی ہے۔ لازم ہے کہ طالب علم بخوشی محنت کرے اور دل چسپی برقرار رکھے۔

Conclusion

Despite the fact that Urdu and Turkish languages share notable similarities, both languages belong to different language families. Another fact one cannot ignore is that both languages received assessable influence from Arabic and Persian languages. During this language transferability both languages acted differently while accepting these inspirations.

National University of Modern Languages has experienced faculty, modern syllabus and well equipped language laboratories. Faculty members and research associates are continually hard working to develop better and more effective techniques of language teaching. So here a student can easily learn a new language if he shows a bit of attention, no matter how much difficult and strange the language is. In this article it is attempted to present author's practices and tried to analysis the behavior of Turk students during learning Urdu language. It is found that there are some areas in Urdu language especially in phonetics and syntax, where students feel strain but if they overcome on these than there is nothing much problematic to learn fluent Urdu.

حوالہ جات

www.numl.edu.pk -۱

urdu-urdu@numl.edu.pk-۲

Chomsky, Noam, Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press, Page 25 - ۳

۴- شفیق انجم، ڈاکٹر، اردو، عربی اور انگریزی کی اصوات: ایک تقابلی، مشمولہ دریافت ۹، نیشنل

یونیورسٹی آف ماڈرن لنگویجز، اسلام آباد، ص ۳۷۴

۵- ابو الیث صدیقی، ڈاکٹر، جامع القواعد، حصہ صرف، مرکزی اردو بورڈ، لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۱۹۴

<http://aboutworldlanguages.com/persian-۱>

<http://aboutworldlanguages.com/turkish-۷>

۸- فرمان فتح پوری، ڈاکٹر، اردو زبان و ادب، الو قاری پبلی کیشنز، لاہور، ۲۰۰۵ء، ص ۶۲

۹- قدرت نقوی، سید، مرتب، لسانی مقالات، حصہ اول، مقتدرہ قومی زبان، اسلام آباد، ۱۹۸۸ء، ص ۱۸۱

۱۰- قدرت نقوی، سید، مرتب، لسانی مقالات، ایضاً، ص ۱۸۱

<http://www.ethnologue.com/country/PK>-۱۱